

SÁROSPATAKI FÜZETEK

- **BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND**
Hollandiai peregrinusaink idegenségélménye a 17–18. században
- **UGRAI JÁNOS**
A sárospataki diákok hollandiai peregrinációja, 1681–1802: kísérlet a mennyiségi kérdések tisztázására
- **GURKA DEZSŐ**
Az otthonosság és az idegenség ambivalenciája a göttingeni és jénai magyar peregrinusok visszaemlékezéseiben és leveleiben
- **KURUCZ GYÖRGY**
„Mióta hazámból elindultam...”: Technológiai utazás és szociokulturális dimenziók, 1820–1825
- **PUSZTAI GÁBOR**
„Édes, de mégis kegyetlen gyűlölet-ország”: Idegentapasztatlat Radnai István (1893–1940) naplójában

*Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857*

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:
Füsti-Molnár Szilveszter, PhD – *rektor*

A szerkesztőség tagjai:
Barnóczki Anita, PhD
Csorba Dávid, PhD
Homoki Gyula
Kustár György
Lapis József, PhD
Nagy Károly Zsolt, PhD – *felelős szerkesztő*
Rácsok Gabriella, PhD
Szatmári Emília, PhD

KORREKTÚRA: Lapis József, PhD
valamint Homoki Gyula
NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS
BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában
Ügyvezető igazgató:
Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:
Sárospataki Református Teológiai Akadémia
3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
Kiadás és terjesztés: +36 47 312 947
Felelős szerkesztő: +36 70 242 2674

e-mail: sarospatakifuzetek@gmail.com

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 1000 Ft
ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2800 Ft

CÍMLAPKÉP / COVER IMAGE:
1. kép. Debreceni kollégiumi diák viselete 1774-ben
2. kép. Diákláda belülről

TARTALOM

Csorba Dávid: Szerkesztői előszó	5
Oktass, hogy éljek!	
Enghy Sándor: E földi vándorlásban, Te légy útmutatónk!	13
Tanulmányok: Egykori magyar peregrinusok külföldélménye	15
Bujtás László Zsigmond: Hollandiai peregrinusaink idegenségélménye a 17–18. században	17
Ugrai János: A sárospataki diákok hollandiai peregrinációja, 1681–1802: Kísérlet a mennyiségi kérdések tisztázására	39
Gurka Dezső: Az otthonosság és az idegenség ambivalenciája a göttingeni és jénai magyar peregrinusok visszaemlékezéseiben és leveleiben	51
Kurucz György: „Mióta hazából elindultam...”: Technológiai utazás és szociokulturális dimenziók, 1820–1825	61
Pusztai Gábor: „Édes, de mégis kegyetlen gyűlölet-ország”: Idegentapasztalat Radnai István (1893–1940) naplójában	77
Körkérdés: Mai pataki diákok külföldélménye	
Gönczy Anna: Ki ment el? Ki jött vissza? – egy félévem Kolozsváron	95
Homoki Gyula: Útkeresés egy átmeneti időszakban – tapasztalatok Skóciából (Edinburgh)	97
Kádár Tamás György: Élet Németországban (Göttingen)	101
Kinde Zsófia: Hontalan utakon (Kampen / Hollandia)	105
Marozsák Dániel: Skócia legzöldebb városa – a parkokkal teli Glasgow	109
Nyakas Gergő: Szolgálatom Ausztráliában (Adelaide)	113
Szepessy Mátyás: A cseh főváros nemzetközi szemmel (Prága)	119
Prédikációs tárház	123
Miklós Tamás: „Mert Isten igéje élő és ható...” (Zsid 4,12–16)	125
Adattár	
G. Fáy Tünde (szövegközlés): Sebők Péter hollandiai levele Ráday Gedeonhoz (1742)	133
Fekete Ágnes (szövegközlés): Hogyan ír a peregrinus a Tek. Asszonynak és a Tek. Úrnak?	137
Bolvári-Takács Gábor: Adatok a PADOSZ nyíregyházi főkegyesületének történetéhez (1930–1937)	141
Idővonal	
Szatmári Emília: „...csak a főiskola érdekében és csak a rendkívüli körülményekre tekintettel...”: Meghatározó fejezetek dr. Zsiros József életútjából	153
Szemle	
Nagy Károly Zsolt: Az élet könyve (<i>Czinger Szilvia: Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében, Budapest, Corvina, 2018, 303 pp.</i>)	173
Győri István: Egy bizánci zarándokkönyv tanulságai (<i>Oi hagioi topoi, ed. Sotirios Kadas, Athén, Kapon, 1998, 224 pp.</i>)	177
Stíluslap	183
Szerzőink	188

CONTENTS

Editorial: Dávid Csorba	5
Teach Me That I May Live!	
Enghy Sándor: In the Peregrination on Earth you shall be my Guide!	11
Articles: <i>Once Hungarian Peregrini Abroad</i>	
Bujtás László Zsigmond: Extraneous Experience of Hungarian Peregrini in 17–18-c.	17
Ugrai János: Peregrination of the Sárospatak students in the Netherlands, 1681–1802. Experiment to clarification of some quantitative questions	39
Gurka Dezső: Ambivalence of ‘feeling like home’ and ‘feeling like an alien’ in the memories and letters of Hungarian peregrines studying in Jena and Göttingen	51
Kurucz György: „Since I started out of my homeland...”. A technological journey and its sociocultural dimensions, 1820–1825	61
Pusztai Gábor: „Sweet but cruel Land of Hate”: Extraneous Experience in István Radnai’s Diary (1893–1940)	77
Dispute: <i>Contemporary Students of Patak Abroad</i>	
Gönczy Anna: Who’s gone and come back? A half year in Cluj Napoca (Kolozsvár)	95
Homoki Gyula: Way of Life in Transition: Experiences from Scotland (Edinburgh)	97
Kádár Tamás György: Life in Germany (Göttingen)	101
Kinde Zsófia: On homeless ways (Kampen / Hollandia)	105
Marozsák Dániel: The greenest City of Scotland: Glasgow fulfilled with parks	109
Nyakas Gergő: My service in Australia (Adelaide)	113
Szepessy Máttyás: The Czech Capital Town by international Aspect (Prága)	119
Treasury of Sermons	
Tamás Miklós: „For the word of God is living and full of power...” (Hebr 4,12–16)	125
Archive	
G. Fáy Tünde: Péter Sebők’s Letter from Holland to Gedeon Ráday (1742)	133
Fekete Ágnes: How does a peregrinus write to Mrs and Mr Maecenas?	137
Gábor Bolvári-Takács: Data to the History of fellowship to Nyíregyháza of PADOSZ (1930–1937)	141
Timeline	
Emília Szatmári: “Only for the Good of the Academy and Only Considering the Extraordinary Circumstances”: Determining Chapters from the Life of dr. József Zsiros	153
Review	
Zsolt Nagy Károly: The Book of Life (<i>Szilvia Czingel: Feast and everyday in Jewish Religious Folklore in Carpathian Basin</i>)	173
István Győri: Lessons of a Pilgrim’s Book form Bezant (<i>Oi hagioi topoi, ed. Sotirios Kadas</i>)	177
Style Sheet	183
Authors	188

Szerkesztői előszó

Az utazás az élet metaforája. A földi élet jelképe maga az út, s ennek a létformának, az úton levésnek kétségtelenül van lelki oldala. A legrégebb irodalmi szövegeink hősei, Gilgamesssel kezdve, Odüsszeusz és Aeneas, Noé és Mózes, Konfúciusz és Szindbád, Szinuhe és Harún ar-Rashíd vagy az egyiptomi *Hajótörött története*-nek névtelen mesélője mind utazók, akik vágynak a távoli idegenség után, célokkal, tervekkel vágnak neki az ismeretlennek, ábrándjaik és látásaik kísérik őket, és eközben keserű és különleges élmények és események részeseivé válnak. Történeteik, tapasztalataik egy kor világlátásának, ember- és istenismeretének lenyomatai.

A sárospataki teológiai hallgatók és a folyóiratunk olvasói számára ebből a sokrétű hagyományból megszólító erejűvé elsősorban a keresztény nézőpont válhat, melyet Enghy Sándor professzor úr, Akadémiánk tanára jelölt ki lelki úttravalóként a számbevezető esszéjében.

Ennek a számnak a tágabb témája az utazás, s azon belül is a *peregrinatio academica*, a tanulmányi út, s kiemelt hangsúllyal annak rétegzett külföldélménye. A világirodalmi és/vagy – a számtalan ókori példát nézve – vallástörténeti témakörnek a vizsgálatát a történettudományon belül önálló részdiszciplína képviseli (utazástörténet), bőséges elméleti szakirodalommal, sőt az utazás historiográfiájával, le egészen egyes korszakok, kultúrák egyedi sajátosságainak értékeléséig.¹ Ha a résztémát tekintjük, a tanulmányi céllal tervezett és véghezvitt utakat, akkor ezt európai keretek közt feltétlenül a középkori egyetemjárás jelölte ki, és a kora újkori (16–18. század) humanista gyökérből eredeztethető tudásvágy inspirálta. A reformáció idejére pedig kiváló útikönyvek álltak rendelkezésre, nem is beszélve a kiküldő ország, intézmény, mecénás egyedi elvárásairól és instrukcióiról. A régi magyar utazók közt felekezetünk múltjában egyedi helyet foglal el a tanulmányi peregrinációra induló protestáns diákok köre, akik északi (Krakkó, Prága, Berlin, Halle) vagy nyugati (Hollandia, Anglia, Svájc, Skócia), netán egyéb régiókat (Itália, Franciaország) jártak be, s kapcsolataik, olvasmányaik, kiemelten is a külhoni gyülekezet-élményük egyaránt gazdagította a koruk, társadalmi életük világát.

A magyar utazókról és kisebb részben irodalmi szövegeikről történelmi okok folytán a 16. századtól maradtak fenn adatok mérhető számban, gyakran még a kéziratosság szintjén. A Szögi László (ELTE) által elindított forráskiadvány-sorozat (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*) 1994–2017 között megjelent 24 kötetben tárja eléink az adatokat, melyek a történelmi Magyarország diákjainak egyetemi beiratkozásait követik nyomon a kezdetektől egészen 1918-ig. A holisztikus program és a hatalmas adatmennyiség tudományos életpályákról és karriermodellekről tudósít.² Ugyanakkor egy olyan korszakhoz nyújt segítséget ez az adattár,

¹ BURKE, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára, *Korall* 26(2006/7), 5–24.

² KECSKEMÉTI Gábor: Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: a tipikus és az egyéni, in BIRÓ Annamária, BOKA László (szerk.), *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, Nagyvárad, Bp., Partium, reciti, 2014, 13–30.

amelyben az akkori baedeckek kínálta kötelező látványosságok magasztaló vagy éppen csak katalogizáló leírását detektálhatjuk. Majd a felvilágosodás és a romantika korától, a 18–19. század fordulójától látunk rá jobban a magyar utazó egyedi élményeire, egyénített elbeszélői hangjára. Ezért is kínálkozott jó lehetőségnek egy, már kiállításon szerepelt, molinóra megalkotott, a magyar peregrinusok tárgyi világát is megjelenítő képanyag bevonása a kötetbe: s ezúton köszönöm dr. Fekete Ágnes lelkesnek, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a *Vándordiókok Európában – A reformáció és a peregrináció* című 2017-es kiállításának anyagát, térképeit, fotóit, és ezek közül az adattár részben egy levélváltást is közzétett.

A magyar peregrinus nézőpontjából a külföld mint idegenségtapasztalat részint nyelvi, részint kulturális jelenségek együttese. A szám első fele a *Tanulmányok* rovatban ezt a kérdést vizsgálta meg a tudományos kutatás által feltárt életrajzok, valomások, úti beszámolók s az útleírás egyéb dokumentumai révén, kifejezetten az utazás, idegenség mint kulturális tapasztalat oldaláról bemutatva a magyar művelődéstörténet egy választott epizódját, jelenségét, életútját. Bujtás László Zsigmond (SZTE) írása indítja a rovatot, a hollandiai (Franeker, Leiden, Utrecht) egyetemi képzést látogató és kiránduló magyar peregrinusok külföldélményéről szólva számos levélrészlettel és egyéb kordokumentummal mutatott rá, hogy miként élték meg s szenvedték meg az elődeink az óceán melletti tanulmányi időszakot. A következő írásban a pataki példa áll előttünk: Ugrai János (EKE) az 1681–1802 közt Sárospatakról külföldi tanulmányútra indult hallgatók készülő adattárához nyújtott áttekintést, felmutatva ennek a vándorlásnak a társadalomtörténeti mozgatóit és a vizsgálat lehetséges statisztikai vetületét is.

Időben és térben eltávolodva a hollandiai tanulmányutaktól, Gurka Dezső (Gál Ferenc Főiskola) a németországi (Göttingen, Jéna) egyetemi képzés világába kalauzolja el az olvasót, ahol teológiai, filozófia és mineralógiai tanulmányok kapcsán derül fény arra, hogy ebben az időszakban a visszaemlékezők a kibocsátó és a befogadó közeg ambivalenciáját milyen határozottan rögzítették. Kurucz György, a Károli Egyetem professzora az első magyarországi és európai felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a *Georgikon* híres tanárának, Gerics Pálnak európai kiterjedésű (Párizs, London, Hamburg, Leiden városaiiban) és technológiai célú tanulmányútját jellemezte, melyet a korábbi időszakok sporadikus és esetleges forrásadottságaihoz képest már éppen a források bősége (naplók, levelek, számlák és kiadványok száma) felől tudott megidézni. A 17. századhoz képest látványos a modern s ezen belül is a reformkori változás: mind a kiemelt diákok élete, kapcsolati hálója és tudományos érdeklődése, mind a napi életre, s a vallásgyakorlatra és mindennapi kegyességre vonatkozó reflexió is sokrétűbben mérhető. Végül egy 20. századi történettel zár ez a rovat: Pusztai Gábor (DE) egy magyar világutazó, Radnai István idegenségélményét idézte meg egy unikális hollandiai naplóból, mely az otthon- és az idegenségélmény ingamozgását vetíti élénk vajai indulással, pesti szemlélettel, olasz, arab, szumátrai élményekkel.

Az egyetemi oktatók tanulmányaiban megidézett egykori magyar diákok világgával szemben a *Körkérdés* rovat a mai peregrinusok külföldképét, s azon belül is

egyházképét volt hivatott szemléltetni. A SRTA mai teológusainak tapasztalatai, tudományos vagy egyéb okból tett keleti vagy nyugati útjainak idegenséglélménye jelenik meg tehát itt, nem feledkezve meg a külhoni protestáns / presbiteriánus egyházak jelenkori világának, társadalmi szerepének és kegyességi példáinak az utazó diák nézőpontjából való megjelenítéséről sem. Arra kértem a pataki teológusokat, hogy egyrészt arról írjanak egy esszét, hogy mit láttak, hogy élték meg a külhonn vonzerejét, a vágyott világ sokféleségét, az ottani élet nehézségeit. Másrészt jelenítsék meg azt, hogy a saját kulturális (és ezen belül felekezeti ill. kegyességi) viszonyulásuk hogyan változott a tervezéstől az utazáson át a kinti tapasztalatokig. Olvashatunk itt közép- (Kolozsvár, Prága) és nyugat-európai városokban (német, holland és skót egyetemek, úgymint Göttingen, Kampen, Glasgow és Edinburgh) és a távoli Ausztráliában (Adelaide) töltött időszakokról, ezen belül is egyetemi tanulmányokról és gyülekezeti munkáról, hivatalos (Erasmus-program) és magánjellegű szervezés keretében megvalósult utakról. Az utazás elementáris, embert formáló erejét ezek a személyes beszámolók is híven idézik meg.

A *Prédikátori tárház* rovatunk egyházi beszédének írója, Miklós Tamás, maga is ösztöndíjas diákunk, aki Kolozsvárról cserediákként töltött Patakon egy félévet.

Az *Adattár* rovatban a Ráday levéltár kéziratos anyagaiból szemezgetve közölt G. Fáy Tünde olyan 18. századi kordokumentum erejű magánlevelet, melyekből kiviláglik, hogy a levélíró magyar református teológus miként tapasztalta meg a nyugati világ elvben hasonló vallási jelenségeit. Az ugyanebből a forrásból Fekete Ágnes közölt magyar nyelvű szövegek mind a mecénáshoz szólnak, és a retorikai és stiláris különbséget is felfedik, hogy miként lehetett/kellett más-más beszámolót készíteni egy női és egy férfi olvasó számára. Bolvári-Takács Gábor adatközlése a pataki szellemet ápoló PADOSZ történetéből közölt több dokumentumot. Az *Idővonal* rovatban Szatmári Emília (SRTA) az Akadémiánk bezárása előtti nagy tanárnemzedék egyik méltatlanul elfeledett mindenesét, Zsiros József idézte meg, s az életútjának egy válságos szakaszát, az amerikai cseretanári útját világította meg helyi levéltári dokumentumok segítségével. Két helyi szerző recenziója zárja a számot, Nagy Károly Zsolt jóvoltából egy zsidó vallási néprajzi kötet világába utazunk, Győri István tolla nyomán pedig egy 18. századi újjörög zarándokkönyv bizánci miraculumá elevenedik meg előttünk.

Csorba Dávid

Témaajánló

SÁROSPATAKI FÜZETEK 2019/2 *(Pünkösöd)*

Szerk. Kustár György

Téma: Mester és tanítványai *(az újszövetségi Krisztus-arc hagyománya, professzorok és követők, lelkészi-gyülekezeti mintaképek, felekezetközi jelenségek a mintakövetésre)*

A kötetben a következő kérdésekkel foglalkoznánk: Kit követünk? Miért követhető valaki? Miért fogadnak el mesternek/tanítónak valakit? Mit jelent tanítványnak lenni, és főképp mit jelent Krisztust követni (akkor és most)? Ennek számos aspektusa vizsgálható, a csoport és vezető közt zajló lelki folyamatokon át a gyermekkori imitativ tanuláson keresztül el egészen a vallásos közösségek vezetőihez való viszonyig, éretlen és érett, felelős és felelőtlen követés, vakhit és tudatos, kritikus engedelmeség közti viszonyig. Mindezt a Jézus-követés témája kapcsán szeretnénk feldolgozni, vagy arra tekintettel kibontani. A lapszám gondolkodása nyitott a jelenlegi egyházi viszonylatok szintjén végzett vizsgálatok (lelkész-gyülekezet, püspök és esperesek, tanár-tanítvány kapcsolat összefüggésében), de felekezeti, sőt felekezetközi aspektusok megjelenítésére is.

SÁROSPATAKI FÜZETEK 2019/3 *(Újbor)*

Szerk. dr. Lapis József, Homoki Gyula

Téma: *A hit megjelenítése a kortárs népszerű kultúrában*

Napjainkban a hit- és a vallási tapasztalatok megragadhatóságában és közvetítésében, illetőleg az egyház reprezentációjában a hagyományos intézményes, kegyességi és magaskulturális színtereken túl jelentős szerepet játszanak egyfelől a népszerű kultúra termékei, másfelől az újabb médiumok, a közösségi populáris felületek, a jelenkor kihívásaira reagáló közvetítőrendszerek. A lapszámmal arra teszünk kísérletet, hogy részint számba vegyünk, értelmezzünk, elhelyezzünk olyan népszerű könyveket, képregényeket, filmeket, sorozatokat, a világhálón megjelenő közösségi felületeket, applikációkat, blogokat, amelyek az utóbbi években, évtizedekben hatással lehetnek és lehetnek a hit és a vallás mai megértésére és megélésére, valamint az egyház jelenkori képére. Ezekhez kapcsolódóan várnák rövidebb-hosszabb esszéket, műértelmezéseket, tanulmányokat; olyan dolgozatokat, esettanulmányokat, amelyek a szóba jöhető alkotások gyakorlati teológiai hasznosíthatóságáról, alkalmazhatóságáról szólnak; populáris vonatkozásokkal, referenciákkal dolgozó prédikációkat.

1919, 1949, 1989 – ezek a dátumok olyan „földindulásokat” jeleznek, melyek sok tekintetben megrendítették a magyar társadalmat, s amelyek fókuszában a diktatúrák, első sorban a kommunista diktatúra áll. A múlt „feltárása”, az emlékezet rögzítése és feldolgozása ha döcögősen is, de elindult. Egymás után jönnek létre olyan tudományos kutatóműhelyek, melyek célja a diktatúra természetének, működésének feltárása, megismerése, a diktatúrában való lét megértése. Örvedetes módon a feltárás az egyházakon belül is megindult, ugyanakkor jelenleg a kutatók érdeklődése első sorban a diktatúrákkal kapcsolatba kerülő, azokban létező egyház intézményi dimenzióira, az egyházkormányzás illetve az állam és az egyház kapcsolatára irányul.

Fontos lenne azonban azt is vizsgálni, hogy a református emberek életére, a kegyesség gyakorlására hogyan hatottak a diktatúrák? Hogyan dolgozták fel az erőszakot, s hogyan jelent meg a diktatúra vagy az ellenállás különböző formája az igehirdetésben, a közösségek életében? A tematikus számunk célja ilyen és hasonló kérdések megfogalmazása, és a válaszok keresése. Egyrészt olyan tanulmányokat és közleményeket várunk, melyek tudományos apparátussal és szemlélettel vizsgálják a diktatúrák és a református kegyesség kapcsolatát, a 20. század történelmi traumáinak feldolgozását a református kegyességben, vallásgyakorlatban, igehirdetésben. Másrészt várunk olyan visszaemlékezéseket, történeteket, esetleírásokat, esetleg dokumentumokat vagy forrásokat, melyek a diktatúrák időszakának vallásgyakorlatát, kegyességét mutatják be, illetve ezeknek a történelmi helyzeteknek a komplexitására világítanak rá. Végül örömmel veszünk olyan korabeli prédikációkat, vagy az érintett korszakból fennmaradt imádságokat esetleg énekszövegeket, melyek reflektálnak a diktatúra által teremtett politikai, illetve lelki-szellemi környezetre.

A magyar diákok emléktáblája az utrechti egyetem falán

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

*A puszta (מדבר) Isten népe számára az
A-ból B-be jutás paradigmája volt.*

Debreceni kollégiumi diák viselete 1774-ben

Engly Sándor

E FÖLDI VÁNDORLÁSBAN, TE LÉGY ÚTMUTATÓNK!*

Az, hogy a szavaknak néha sajátos súlya van, az egyértelmű. Az ember kora és állapota szerint is változhatnak ezek a hangsúlyok. Maga az „Oktass, hogy éljek!” sem biztos, hogy azonos jelentést hordoz mindig, mindenkinek, minden körülmények között. Van amikor rájön az ember, hogy nem mindegy, megtanulja-e végre a leckét, mert az lehet akár az élet, az életbenmaradás feltétele is. Hogy A-ból a B-be jusson. Ezzel kapcsolatban gyűlnek tulajdonképpen a tapasztalatok, és mindig kérdés marad, hajlandó-e tudomásul venni valaki, hogy van tanulnivaló az életre, és még az sem mindegy, kinek címezzük a kiáltást: *Oktass, hogy éljek!* Mert hát van, amikor nem hallgathat mélyen az ember. Ez persze olyankor esedékes, amikor büntudat miatt érzi valaki, hogy jobb, ha mélyen hallgat. Vagy nem tud eleget ahhoz, hogy megszólaljon. Van, amikor persze még az sem adatik meg az embernek, hogy mélyen hallgasson, esetleg a Bodrogban. Ugye, hogy lehet jelentőségük és sajátos jelentésük, súlyuk a szavaknak – mondom magamnak. Akkor hát mondom, amíg lehet, ami adatik, oktató állapotomban a történések által. Úgy, mint Zofóniás, akihez nem akusztikailag szól az Úr, hanem az a történésként keresztül jutott el hozzá: ¹ דְּבַר־יְהוָה | אֲשֶׁר הָיָה אֵלַי צְפַנְיָה.

¹ A λόγος κυρίου ὅς ἐγενήθη πρὸς Σοφονίαν szövegben az ἐγενήθη a הָיָה fordítása. A הָיָה Qal perf-át a γίνομαι pass. aoristosa adja vissza a görög szövegben. A הָיָה mindenképpen a történet fogalma, mely kifejezi, hogy nem egyszerűen akusztikai jelenség a kijelentés, hanem az átfogja a történelmet, minden vonatkozásával együtt, és meg is határozza azt YHWH részéről. Az ἐγενήθη mint passzívum pont az Úr személyét hangsúlyozza, aki az egész történelmet használja fel Zofóniás számára arra, hogy közvetítse üzenetét, mely aoristusként az igei forma szerint egyúttal kezdet az események menetében. Az ἐγενήθη tehát nem elégszik meg az akusztikai jelenséggel, a szó elhangzásával, hanem sokkal tágabb értelemben veszi a kijelentést, annak történet jellegét domborítja ki. Ez az, amit nem értenek azok a fordítók, akik az Úr szavával kapcsolat-

* Ref. Énekeskönyv 200,2

A legalapvetőbb szótárakban és az arra épülő irodalomban is nyilvánvaló, hogy a דבר és a מדרב fogalma összefügg.² A pusztá (מדרב) Isten népe számára az A-ból B-be jutás paradigmája volt. Az oktatta, hogy éljen. Ennek eszköze volt mindaz, ami vele történt. Az Ige (דבר) vált kézzelfoghatóvá számára a vándorlás folyamán a történéseken keresztül, a nép pedig folyamatosan vizsgázott, hogy mit ért meg ahhoz képest, amit már addig tudott. A pusztában szó szerint benne volt az ige: מדרב. Mint a tengerben a csepp. Minden azt mutatta ki, hogy pusztai körülmények között ott az Ige a vándorlásban. Sajnos a nép élete is mindig azt mutatta, hogy miként viszonyul az Igéhez. Ezért vizsgázott. Az Úr egyfelől azt bizonyította, hogy milyen körülmények ellenére van jelen a pusztában, a nép magatartása pedig égbekiáltóan hirdette, mit ért az Ő jelenlétéből.

A Babiloni Talmud egyik traktátusának nevében benne van a föld útja (דרך ארץ), mely az emberekkel szembeni helyes magatartás szabályára utal. Ennek megértéséhez fontos, hogy ha nincs Tóra, akkor nincs derech erez.³ Magyarul honnan tudná az ember, hogy mi a dolga, ha nincs Tóra. Ha nincs, aki megtanítja az élet útjára. Ehhez pedig valamire szükség van. Ezt foglalja össze így a traktátus: Az embernek mindig olyanak kell lennie, mint egy légszák, amely nyitott arra, hogy befogadja a levegőt – היה כנוד בקוע שנפתח להכניס הרה.⁴ Nos, ahol ez a levegő a Lélek, ott tanítatik az ember igazán az életre. Ott lesznek meg a Lélek gyümölcsei az élet minden vonatkozásában, minden A-ból B-be jutásban, minden körülmények között. Ott a pusztá is oázissá lesz és az élet jelei annak jelenlétét hirdetik, aki-ben az ige testté lett, és jelenlétében nyilvánvalóvá lesz pusztai körülmények között is az élet gazdagsága. Az ilyen tapasztalat pedig mindig valaminek a kezdetévé lehet.

ban csak a szólás tényére koncentrálnak. Sokkal helyesebb tágabb értelemben venni a kijelentést, túl a megszólaláson. Ezt teszik többen is: „Wort des Herrn, das erging an Zafanja” – KRAUS, W. KARRER, M. (ed.), *Septuaginta Deutsch, das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2010, 1209; „A word of the Lord that came to Sophonias” – PIETERSMA, A., WRIGHT, B. G.: *A New English Translation of the Septuagint*, Oxford, Oxford University Press, USA, 2007, 810; „γίνομαί to happen” – MURAOKA, T.: *A Greek-English lexicon of the Septuagint: chiefly of the Pentateuch and the Twelve Prophets*, Louvain [etc.], Peeters, 2009, 130; RAHLFS, A. (ed.): *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Stuttgart, Vol. I–II, Württembergische Bibelanstalt, 1971, Volumen II, 538; *Greek Septuagint (LXX1) Kraft/Taylor/Wheeler Septuagint Morphology Database v. 4.7a Copyright © 2012, Version 5.4. Vers 23917*; GELSTON, A. (Prep.) SCHENKER, A. (Praes.): חרי עשר *Twelve Minor Prophets, Biblia Hebraica*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2010, 103.

² EVEN-SHOSHAN, A.: הלשון העברית הספרותית, המדעית והמדברת, ניבים ואמרות עבריים וארמיים, מנחים בינלאומיים, המלון החדש: אוצר שלם של

מ-י, Jerusalem Kiryat Sefer 1969, 1228–1229; KLEIN, E.: *A comprehensive etymological dictionary of the Hebrew language for readers of English Carta*, Jerusalem, University of Haifa, 1987, 317–318; THOMAS, R. L. TH. D.: (ed.): *New American Standard Exhaustive Concordance of the Bible Hebrew-Aramaic Dictionary* © 1981 by the Lockman Foundation, Inc. Version 2. 6. Paragraph 4400; <http://rabbisacks.org/covenant-conversation-5768-bemidbar-the-wilderness-and-the-word-2/>; <http://www.rabbiellisarah.com/making-meaning-in-the-wilderness-a-commentary-on-bmidbar/>

³ RABBI ISAACS, R.: *Derech erez: the path to an ethical life*, United Synagogue of Conservative Judaism, Dept. of Youth Activities, New York, Publ. of the Nat. Youth. Comm. Un. Syn. of Cons. Jud., 1998, 13, 15.

⁴ <http://www.sacred-texts.com/jud/t05/ere11.htm> ; https://www.sefaria.org/Derech_Eretz_Zuta.1?lang=bi ; Derech Eretz Zuta Chapter 1.

TANULMÁNYOK

Egykori magyar peregrinusok külföldélménye

BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
UGRAI JÁNOS
GURKA DEZSŐ
KURUCZ GYÖRGY
PUSZTAI GÁBOR

Dályai Vas János peregrinációs albuma. 1710–1711.

A hetvenéves Jankovics Józsefnek

*Bujtás László
Zsigmond*

HOLLANDIAI PEREGRINUSAINK IDEGENSÉGÉLMÉNYE A 17–18. SZÁZADBAN

A magyar peregrinatio academica legjobban dokumentált területe kétségkívül annak Hollandiába irányuló része. Peregrinusaink benyomásait számos útinapló, peregrinuslevél őrizi. A bennük található adatok feldolgozása évtizedek óta folyik, többek között a címben említett téma szempontjából is. Elsőként Jankovics József elemezte külföldön tanuló diákjaink benyomásait, főként arra a kulturális sokkra hívva fel a figyelmet, amit a két eltérő, a korakapitalista és a feudális rend közötti különbség érzékelése okozott diákjainknak.¹ Kármán Gábor főleg a 17. századra koncentrálna arra tért ki, hogy a fennmaradt forrásokból mennyire fejthető ki azok szerzőinek identitása és az általuk külföldön tapasztalt feldolgozása.² Ugyanezt a vonalat folytatta Rizsányi Attila, aki egyetlen szerző, Bethlen Miklós idegenségérzetét kísérelte meg felfejteni az erdélyi kancellár önéletírása alapján.³ Legutóbb pedig Bozzay Réka vizsgálta imagológiai szempontból, hogy miként látták egymást magyarok és hollandok.⁴

¹ JANKOVICS József: A magyar peregrinusok Európa-képe, in BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József et al. (szerk.): *Régi és új peregrináció: magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, Bp., Szeged, Scriptorum, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993, II, 556–564.

² KÁRMÁN Gábor: Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten, *Korall* 26(2006), 72–98.

³ RIZSÁNYI Attila: „Qui multorum mores videt et urbes, az használ”. Idegenségtapasztalat és énfelmérés Bethlen Miklós önéletírásában, *Tanulmányok*, III. évfolyam, 2017/2, Újvidék, BTK, 139–156.

⁴ BOZZAY, Réka: Wie sahen sie einander? Ungarische Studenten über die Niederlande und ihre Einwohner, Niederländer über die Ungarn, in BÁRÁNY, Attila, BOZZAY, Réka, ANTAL Bacsa, Balázs (eds.): *The Image of States, Nations and Religions in Medieval and Early Modern East Central Europe*, Debrecen, MTA TKI, 2018 (Memoria Hungariae, 5), 177–190.

Az említett közlemények és a hollandiai peregrinációval foglalkozó cikkek nagyjából-egészében feltérképezték azokat a területeket, amelyek hollandiai peregrinusaink számára idegennek tűntek, így mára kialakultak azok az idegensztereotípiák, melyek diákjaink Hollandia-képét jellemzik. Ezek címszavakban a következők: itthon nem létező funkciójú építmények (csatornák, zsilipek, hajóépitő üzemek), intézmények (tőzsde, szociális, foglalkoztató és büntető intézmények), folyamatok, jelenségek (ipar, kereskedelem), eltérő építkezési mód, ruházat, étkezés és nem utolsósorban a pénzéhes holland közember képe.⁵

E közlemény célja, hogy a mostanáig kialakult idegensztereotípiák mellett eddig nem vagy alig tárgyalt jelenségeket is bevonjon diákjaink idegenségélményének vizsgálatába; az eddigiéknél részletesebben mutassa be az idegenség rögzítésének formáit; megvizsgálja, milyen jelenségekben érhető tetten peregrinusaink idegenségérzete;⁶ felvesse azt a kérdést, hogy lehetett-e összefüggés egykori diákjaink idegenségélménye és idegenségérzete között.

Idegenségélmény

A bevezetőben említett tanulmányok szinte mindegyike hivatkozik az apodemikus utazásokkal kapcsolatos követelményekre: azokra a gyűjteményes kötetekre, melyek azokat a látnivalókat tartalmazták, melyeket egy adott országban, városban illendő volt meglátogatni, valamint az úton, esetleg utólag készítenő napló vezetésének szabályaira és az utazási instrukciókra. Hollandia ez utóbbi szempontból különleges, mert fennmaradt egy olyan, kifejezetten magyarok számára készült utazási instrukció, mely célzottan az ország felkeresendő nevezetességeit taglalja.⁷ A jegyzék általában csak felsorolásszerűen említi a nevezetességeket, és csak néhány épületnél, például az amszterdami portugál zsinagógánál jelzi konkrétan, hogy ott mire kell figyelni, vagyis mi a „más” (idegen).⁸ Ez azt is jelenti, hogy peregrinusaink azon feljegyzései, melyek a látottakat rögzítik, alapesetben – éppen a látnivalók kötelező felkeresése miatt – nem sokat árulnak el idegenségélményükről. Ennek felfejtéséhez leginkább az egyes nevezetességekhez fűzött személyes (szubjektív) megjegyzéseik nyújthatnak segítséget.

Hollandiában tanult diákjaink idegenségélményének számos olyan aspektusa van, melyekről eddig nem vagy alig esett szó. A *tengerrel* mint ismeretlen jelenséggel diákjaink azon csoportja, mely Hamburgban hajóra szállva a tengeren át közelítette meg Amszterdamot, és úgy lépett Hollandia területére, már megérkezése előtt megis-

⁵ Ezek jórészt már a 17. század elején írásba foglalja Szepesi Csombor Márton. Vö. Uő.: *Europica varietas*, in: *Szepesi Csombor Márton összes művei*, s. a. rend. Kovács Sándor Iván, KULCSÁR Péter, bev. K. S. I., Bp., Akadémiai, 1968 (Régi Magyar Próza Emlékek, 1), 186–202.

⁶ Idegenségélményen e közlemény keretei között annak általánosan használt jelentését, vagyis a másság (mi és ő, saját és idegen közötti különbség) megtapasztalását, felismerését, idegenségérzeten annak köznapi jelentését, az idegenlét megtapasztalását értem.

⁷ BUJTÁS László Zsigmond: Instrukció Hollandiába induló peregrinus számára (1689 és 1702 között), *Lymbus - Magyarságtudományi Közlemények* 9(2011), 220–223, 227–235.

⁸ Uo., 221, 229.

merkedett. 1712-ben Szilágyi András Dokkum közelében már lemondott az életéről, miután csónakjukat a viharos tenger a hajó mellől elragadta és magával sodorta, de azután szerencsésen megmenekült.⁹ 1756-ban Pétsi Péter számára a habokból kiugró delfinek még kellemes látványt jelentettek,¹⁰ de egy hosszú szélvihart a tengeren túlélve így adott hálát megmeneküléséért: „Bizony a tengeri hajokasban teczik ki Istennek böltsessége, az embernek a szélveszek közt meg tartásából látzik ki Attyai tudálatos gondvisele.”¹¹

A tenger kiszámíthatatlanságát azok is megtapasztalhatták, aki a szárazföldön keresztül érkeztek az országba, de kirándulásiak során a tengerre merészkedtek. Bethlen Miklós is átélte a halálfélelmet, amikor Zierikzee közelében éjjel a hajójuk megfeneklett.¹² A tengeri betegség, az ezzel járó rosszullet, hányás szintén sokaknak jelentett „újdonságot”, és nemcsak a tengeren, hanem a belföldi, a csatornákon hajóval való közlekedésnél is sokaknak okozott gondot.¹³ Somody István 1789-ben például, miközben részletesen feljegyezte a betegség tüneteit másoknál, azt is rögzítette, hogy saját maga miként kerülte el vagy mérsékelte a rosszulletet, és emlékeztetőként leírta a tengeri utazás maga által leszűrt szabályait is.¹⁴

A tenger peregrinusainak barátságosabb arcát is mutatta. Az apály–dagály-jelenséget szinte minden olyan diák megtekintette, aki a Hágától nem messze fekvő Scheveningenbe eljutott. Volt köztük olyan, aki csak a fövényen sétált, és közben verseken elmélkedett,¹⁵ míg más a puszta szemlélésen kívül emlékül kagylókat és csigákat gyűjtött,¹⁶ ismét más nem sokkal megérkezése után, majd máskor is megmártózott az óceánban,¹⁷ sőt olyan is volt, aki az őt szállító és az apály miatt várakozó hajóból kiszállva gázolt a sekély tengerben, és mosta meg a lábait.¹⁸

Az itthonitól eltérő nedves, párás, előszörre bódító *időjárás*sal diákjaink már érkezéskor szembesültek, és számosan gyengélkedéssel töltötték az első heteket. Csernátoni Gajdó Dániel 1722-ben arra panaszkodott, hogy az „itt való ég igen inelemens”,¹⁹ míg Szilágyi Sámuel 1739-ben abban reménykedik, hogy hetekig tartó hidegtelese után felépülve „az Belga éghöz, éléshez szokván” egészségesebb lesz.²⁰ Az előbb-utóbb beköszöntő tél kapcsán saját bőrükön kellett tapasztalniuk, hogy az akkori házakban

⁹ CZIBULA Katalin: Szilágyi András protestáns prédikátor naplója, *Lymbus MTK* 2(2004), 145.

¹⁰ PÉTSI Péter útinaplója, OSZK Kézirattár, Oct. Lat. 460, f. 21v.

¹¹ Uo.

¹² BETHLEN Miklós *önéletrésze*, kiad. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1955 (Magyar Századok), I, 189.

¹³ *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai, 1759–1761*, s. a. rend. TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, 7), 142.

¹⁴ SOMODY István útinaplója, OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 755, ff. 79v–80r.

¹⁵ Keresztesi József akadémiai utazása a külföldön, *Theologiai Szemle* 5(1929/1–3), 184.

¹⁶ SOMODY: i. m., f. 60v, 81v.

¹⁷ SZILÁGYI Mihály útinaplója, TTREK Nagykönyvtár, R 584, 53, 69.

¹⁸ DÚZS Sándor: Hogy utazott 170 évvel ezelőtt a magyar calvinista candidatus, *Protestáns Új Képes Naptár* 31(1885), 54.

¹⁹ Csernátoni Gajdó Dániel Teleki Sándornak. Leiden, 1722. október 29. MNL OL, P 662, 48. d.

²⁰ SZABÓ Botond: Piskárkosi Szilágyi Sámuel peregrinációja (1738–1742), *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 21(1985), 154.

gyakorlatilag nem volt fűtés, Bethlen Miklós szavaival: „nem volt ott a szokás szerint semmi tapaszos padlású házak, sem kemence, hanem csak kéményaljak”.²¹ Szintén ő jegyezte fel, hogy a tűz előtt kuporogva úgy tanult, hogy „egy afféle vékony fekete cserépforma követ, mely Németországban terem, és a házakat fedik vele, tartottam a tűznél, megmelegítettem, és úgy írtam rajta”.²²

Az már eddig is ismert volt, hogy az itthonitól eltérő étrend sokaknak okozott gondot. Keresztesi Józseftől már eddig is tudtuk, hogy melyek voltak a holland étrend sajátosságai.²³ Az is köztudott, hogy a magyar gyomornak szokatlan ételek miatt diákjaink gyakran „magyarosan” főztek²⁴ vagy főzettek maguknak.²⁵ Ez furcsa módon azokat is érintette, akik „szabad asztalhoz” (kedvezményes étkezési lehetőség) jutottak valamelyik egyetemi városban, és emiatt szerencsésnek kellett volna, hogy érezzék magukat. Miskolczy Szigyártó János 1715-ben Franekerben ezt írta be naplójába: „A Bursai szegény élet bennünket ijesztvén kezdtünk főzteni Gilytivel”.²⁶ Egy korabeli adat szerint a kinti menzai koszt a holland diákoknak sem ízlett,²⁷ ami érthetővé válik, ha szemügyre vesszük a Franekerben tanulók heti menüjét 1772 augusztusának végéről, szeptember elejéről. Az étlapot valóban nem a változatosság jellemezte, mivel vacsorára a hét napjából hatszor szerepelt benne hideg, édes cibereleves és ötször vaj és sajt, mely utóbbiakból a hét folyamán többször jutott ebédre is.²⁸

Az első látásra szembetűnő és az érzékszervekkel is érzékelhető másságjelenségek mellett fontos, de eddig nem érintett terület a *vallási* másság kérdése, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy peregrinusaink nagy része teológiát tanult. A korábbi apodemikus irodalomból áthagyományozódó látnivaló-thesaurus természetesen minden városban kijelölte a felkeresendő templomokat.²⁹ Ezeknek az útinaplókban található építészeti leírása viszont nem árul el túl sokat diákjaink valódi benyomásairól. A látogatások már-már rutinszerű jellegét mutatja, hogy aki eljut az amszterdami Nieuwe Kerkbe, ahol a gályarab-szabadító Michiel de Ruijter emlékműve található, az admirális nevét érdekes módon nem kapcsolja össze a gályarab prédikátorok történetével.³⁰ Kivétel ezalól Keresztesi József, aki tudott arról, hogy a magyar prédikátorok az admirálisnak köszönhették szabadulásukat.³¹ A templomok leírásánál ezért inkább érdekesesek azok a feljegyzések, melyek az egyes vallási közösségek életét, az istentiszteletek mikéntjét örökítik meg.

²¹ BETHLEN: i. m., I, 184.

²² Uo.

²³ Keresztesi József akadémiai utazása a' külföldön, *Theologiai Szemle* 9(1935/1–6), 145.

²⁴ SZATHMÁRI PAKSI Pál levelei Franekerből, közli: HÖRCSIK Richárd, *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 2(1982), 241.

²⁵ BETHLEN: i. m., I, 183, 185.

²⁶ DÚZS: i. m., 52.

²⁷ HERMÁNYI DIENES József: Nagy Enyedi síró Heráklitus, és – Hól mosolygó 's hól kaczagó Demokritus, in *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*, s. a. rend. S. SÁRDI Margit. Bp., Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9), 443.

²⁸ SZILÁGYI: i. m., 1.

²⁹ BUJTÁS: i. m., 220–223, 227–235.

³⁰ DÚZS: i. m., 49.

³¹ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 5(1929/4–6), 380.

Peregrinusaink döntő része a *református* felekezethez tartozott, így a legnagyobb figyelmet e felekezetnek szentelik, és ennek kapcsán jegyzik fel az otthonitól eltérő jelenségeket. Szepsi Csombor Márton például 1618-ban megdöbbenve tapasztalja, hogy az egyik vlissingeni református templomban egyszerre több pap vezeti az istentiszteletet.³² Pétsi Péter 1757-ben – miközben az utrechti angol templomban magyar diáktársaival úrvacsorán vesz részt – arra figyel fel, hogy arra egy kerek asztal körül kerül sor. Két év múlva Delftben az tűnik fel neki, hogy a hollandok úrvacsoraoasztás-
ra fekete ruhát öltenek.³³ Ugyancsak ő az, aki – orvostanhallgató létére – 1758-ban Amszterdamban „experientae causa” végighallgat egy prédikációt.³⁴ Szilágyi Mihály az 1770-es évek elején gondosan feljegyzí, hogy a franekeri egyetemi templomban a különböző évszakokban pontosan mikor vannak istentiszteletek,³⁵ míg Somody István 1790-ben a Hollandiában tapasztalt általános istentiszteleti rendet örökíti meg.³⁶

A hollandiai francia református egyház, mely a Franciaországból több hullámban Hollandiába menekült hugenották lelki gondozását ellátó sajátos képződmény volt, a holland templomoknál és istentiszteleteknél érzékelhetően kisebb arányban tűnik fel a forrásokban. Nyilván nem véletlen, hogy főleg főnemesi peregrinusaink tesznek róla említést, tekintve, hogy az oda szükséges nyelvtudással ők rendelkeztek, vagy a nyelvet kint kezdték el tanulni. Bethlen Miklósról tudjuk, hogy Utrechtben „a gallicana ecclesiába” járt istentiszteletre,³⁷ Teleki József viszont hasonló célból rendszeresen a hágai, elvétve a leideni „francia templomot” kereste fel.³⁸ Egyik alkalommal Hágában megfigyelte, hogy az úrvacsoraoasztás a francia egyháznál is az otthonitól eltérő módon történik, mivel a pap csak a mellette levőnek, illetve a vele szembe ülőnek nyújtja át a kenyeret és a bort, ezt követően azok már körbejárnak az alkalmon résztvevők között.³⁹ Unokabátyja, Sámuel is megemlíti, hogy a hágai francia templomban volt istentiszteleten.⁴⁰ A debreceni diák Szilágyi Mihály azt jegyezte fel naplójába, hogy a franekeri egyetemi templomban többször hallott francia papot prédikálni.⁴¹ Míg a három főnemesi peregrinus tudatosan választotta a francia közösséget, addig Szilágyi, aki a holland református egyházhhoz tartozó templomba járt, csak véletlenszerűen találkozhatott az adott időpontban nyilván meghívott vagy helyettesítő francia pappal, de azt – mint a megszokottól eltérőt – feljegyezte.⁴²

³² SZEPSI CSOMBOR: i. m., 201.

³³ PÉTSI: i. m., ff. 26r, 64r.

³⁴ Uo., f. 46v.

³⁵ SZILÁGYI: i. m., 2.

³⁶ SOMODY: i. m., ff. 86v–87r.

³⁷ BETHLEN: i. m., I, 184.

³⁸ *Egy erdélyi gróf*, 126, 130, 136, 137, 138, 139, 146.

³⁹ Uo., 146.

⁴⁰ *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759–1763*, s. a. rend. ifj. Bíás István, bev. IMRE Sándor, Marosvásárhely, Kossuth Nyomda, 1908, 88.

⁴¹ SZILÁGYI: i. m., 58, 63, 65.

⁴² Mivel a pusztá tény rögzítésén kívül mást nem tesznek, nem tudni, hogy a francia egyházzal találkozó mennyire voltak tisztában az egyház kialakulásának előzményeivel.

Nem kerülte el diákjaink figyelmét, hogy az országban az általános békéért hálát adva, imádkozva minden évben általános böjti napot tartottak, mely a szegények számára történő gyűjtéssel-adakozással párosult.⁴³ Szilágyi és Somody István ehhez még hozzáfűzte, hogy Amszterdamban minden hét keddjén és csütörtökjén a reformátusok számára adományokat osztanak, ahol megfelelő ajánlólevél ellenében a magyarok is számíthattak pénzádományra.⁴⁴ Teleki Pál 1699-ben az európai keresztény üldözött hittestvérek számára az országban akkor zajló alkalmi gyűjtést jegyezte.⁴⁵

Ami az egyéb protestáns felekezeteket illeti, úgy tűnik, hogy az evangélikusok templomai nem igazán keltették fel peregrinusaink érdeklődését, pedig az amszterdamiak még a diákjaink által megnézendő nevezetességeket tartalmazó listán is szerepeltek.⁴⁶ Amikor Teleki József 1760-ban a városban járt, csak azt jegyezte fel, hogy tudja: két lutheránus templom van a városban, de hozzáfűzi, hogy ő nem a nagyobbban, a nevezetesebben járt, hanem a kisebbben.⁴⁷ Keresztesi József csak a nagyobb templomot említi, mely „tornyos, mellyen egy hatyü van”, ami arra utal, hogy nem járt bent, és istentiszteletükön sem vett részt.

Az evangélikus templomok iránti érdektelenséggel szemben a 18. század második felében sokan keresték fel – nyilván kuriózumként – az Utrecht közelében fekvő Zeistben működő *evangélikus* herrnhuti gyülekezetet. Mindegyikük észlelte árutermelő és önellátó életmódjukat, és azt is megfigyelték, miként zajlik náluk az istentisztelet, azt viszont, hogy evangélikusokról van szó, nem említik. Teleki József, aki 1760-ban volt a templomukban, csak annyit jegyzett fel, hogy „éppen a gyermekeket tanította a pap; igen szépen”.⁴⁸ Szilágyi Mihály, aki 1774-ban járt náluk, ezt írta be naplójába: „Enekles közben hegedülnek ’s orgonálnak a karba... Ekkor Sz. János Evangelioma 14. reszet olvasta egy gazda ember”.⁴⁹ Somody István 1789-ben szintén ellátogatott Zeistbe, és a következő benyomásokat vetette papírra: „...minekutánna mindnyájan be gyűltek, egy vers eneket el énekeltek, és azután az oskolájok Tanitoja egy Ujsagot olvasott el, de a ’ melly tsak az Herrnhutereknek más országokban való állapottyokról ’s változásokrol szollott”.⁵⁰

A Hollandiát felkereső diákjaink töredék részét kitevő evangélikus és unitárius diákok saját vagy a világlátásukhoz közeli felekezetek iránti érdeklődése, így például az, hogy az unitárius Ágh István számos *mennonita* közösségeket keres fel,⁵¹ kézenfekvő. Annál kevesebb adatunk van arra, hogy református peregrinusaink is meglátogatták volna az „elhajló” felekezeteket. Miskolczy Szigyártó János, aki útja során

⁴³ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 9(1935/1–6), 147.

⁴⁴ SZILÁGYI: i. m., 82–83; SOMODY: i. m., f. 87r–v.

⁴⁵ FONT: i. m. 261.

⁴⁶ BUJTÁS: i. m., 220, 228.

⁴⁷ *Egy erdélyi gróf*, 133.

⁴⁸ Uo., 134.

⁴⁹ SZILÁGYI: i. m., 89.

⁵⁰ SOMODY: i. m., f. 49r–v.

⁵¹ BOROS György: Ágh István püspök élete főtekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára, *Keresztény Magvető*, 70(1938/1), 12–13.

másokhoz hasonlóan szintén számos templomot keresett fel, 1714-ben, első amszterdami útja kapcsán említi a „sok féle Secták templomi”-t,⁵² egy másik útja során három magyar diáktársával együtt tért be a *kvékerek* (az ő szavaival: enthusiasták) amszterdami templomába is, és meglepetéssel vette tudomásul, hogy „mint egy fél óráig valo halgatás után egy sipkás ember tsak fel költ, és a Sz. Lélek inspiratioját kezdte exponalni”,⁵³ sőt utolsó amszterdami útja alkalmával a következőt jegyezte fel: „az Enthusiasták templomi és a Sectariusok templomi, kik circiter itt vadnak 32”.⁵⁴ A bevett felekezeteken kívüli közösségek iránti érdeklődése Utrechtben is megmutatkozott, mivel ott 1716-ban ezt írta naplójába: „Mennoniták és *Remonstránsok* Templomi, ugy a’ Papistáknak 16. Oratoriumi”.⁵⁵ A remonstránsok amszterdami templomában tett látogatását röviden Teleki József is említi 1760-ban,⁵⁶ a kvékerek ottani templomának megtekintését viszont részletesen megörökíti, furcsállva, hogy a hívek az istentisztelet során milyen hosszan hallgatnak.⁵⁷

Külföldön tanuló diákjaink felkeresték a zsidó templomokat is, de jóval kevesebben, mint a keresztény valláshoz tartozó felekezeteket,⁵⁸ és láthatóan idegenkedve fogadták azok szokásait. Bethlen Mihály 1693-ban az amszterdami portugál zsinagógában azt látta, hogy a Jeruzsálem pusztulásának emlékére böjtöt tartó, fejüket és kezüket megkötöző zsidók „nagy kiáltozással vitték végben cultusokat”, és hasonló benyomásokat szerzett a német zsidók zsinagógájában is.⁵⁹ A két zsidó közösséget meglátogatta Keresztesi József is, akinek a portugál zsinagógában a „kiáltozás” mellett az tűnik fel, hogy a nőket sűrű rostély takarja el.⁶⁰ Rajtuk kívül csak Szilágyi Mihály említi naplójában 1774-ben a portugál zsidók hágai zsinagógáját,⁶¹ és Somody István is csak azt jegyzi fel, hogy 1790-ben Amszterdamban járt a zsidók zsinagógájában.⁶²

Többen utalnak a szabad vallásgyakorlatra, de azt is észreveszik, hogy a református vallás kivételezett helyzetben van. Amikor Teleki József 1760-ban Amszterdamban jár, tanúja annak, hogy a nem református vallásúakat külön jegyzi be a polgárok könyvébe, ezt követően viszont mindenki szabadon lehet a maga választotta egyház-köztség tagja.⁶³ Somody István is érzékeli a református vallás vezető szerepét, amikor feljegyzi, hogy állami tisztségekre csak reformátusokat vesznek fel.⁶⁴

⁵² DÚZS: i. m., 49.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo., 54.

⁵⁵ Uo., 53.

⁵⁶ *Egy erdélyi gróf*, 128.

⁵⁷ Uo., 133.

⁵⁸ Annak ellenére, hogy a hollandiai látványosságok jegyzékében mindkét amszterdami zsinagóga szerepelt. Vö. BUJTÁS: i. m., 221, 229.

⁵⁹ *BETHLEN Mihály útinaplója [1691–1695]*, s. a. rend. JANKOVICS József, Bp., Magyar Helikon, 1981 (Bibliotheca Historica), 42, 44.

⁶⁰ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 6(1930/1–3), 554.

⁶¹ SZILÁGYI: i. m., 85.

⁶² SOMODY: i. m., f. 84v.

⁶³ *Egy erdélyi gróf*, 132.

⁶⁴ SOMODY: i. m., f. 86r.

A hollandiai vallási viszonyokról csak Somody és Keresztesi ad áttekintést. Az előbbi azt emeli ki, hogy az országban az otthoni helyzettől eltérően nincsenek püspökök és eseperek, viszont az egyes egyházmegyék évente háromszor összegyűlnek, melyeken kötelező a megjelenés, míg az utóbbi azt figyeli meg, hogy a legnagyobb templomok többnyire a reformátusok kezén vannak, míg az egyéb felekezetek gyakran házakban gyűlnek össze.⁶⁵

Az *egyetemi* élet, az *oktatás* színvonala, az egy-egy szakterületre szakosodott professzorok nagy száma, a gazdag állományú egyetemi könyvtárak peregrinusaink nagy részét csodálattal töltötte el, így nem csoda, ha Hollandiát már a 17. század végén a „tudomány fészke”⁶⁶ vagy „a tudományok fellegvárának” (arx scientiarum) nevezték.⁶⁷ Volt, aki megörökítette, miként folyik a disputálás,⁶⁸ a doktorrá avatás vagy éppen azt, hogy disputációjának kiadása milyen költségekkel járt,⁶⁹ sőt volt olyan diákunk is, aki részletesen leírja a rektorváltás ünnepélyes körülményeit is.⁷⁰ Pántzél Pál és Somody István részletesen feljegyezték a teológus hallgatók számára bentlakást és ellátást biztosító leideni Staten College magyarokat is érintő diáktámogatási rendszerét.⁷¹

A *könyves kultúra* gazdagságára, a polgári jóléttel járó értékes magánkönyvtárak nagy számára már Tótfalusi Kis Miklós is felfigyelt.⁷² Az a tény, hogy akár egy városban belül tucatnyi vagy annál is több könyvkiadó és -kereskedő árulta portékáját, valamint a magánkönyvtárak értékesítésére gyakran tartott árverések mindenképpen újdonságot jelentettek. Teleki Pál már Hollandiába érkezése előtt azt írta egyik levelében, hogy „az könyveknek fészke” megy.⁷³ Pataki Sámuel, amikor 1722-ben maga mögött hagyta Utrechtet, egyszerre öt ottani könyvkereskedő nevét is felírta, akikkel jó viszonyt ápolt.⁷⁴ Számosan jegyezték fel, hogy aukciós könyvárveréseken vettek könyveket,⁷⁵ sőt olyan diákjaink is voltak, akik célzottan utaztak más városba (leginkább Amszterdamba), hogy ilyen alkalmakkor vásároljanak.⁷⁶ Somody István 1790-ben egy ilyen amszterdami útját így örökítette meg: „Ott mulattam három nap, míg a könyv kotya vetye, a mellyért oda mentem, tartott.”⁷⁷ Az árveréseket megelőzően kiadott könyvtárjegyzékek haszna hamar világhíressé vált, ezeket főleg főúri peregrinusaink használták gyakran könyvvásárlásaikhoz.⁷⁸

⁶⁵ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 11(1935/1–6), 145–146.

⁶⁶ Teleki Pál anyjának, Vér Juditnak. Franeker, 1696. szept. 18. Vö. FONT: i. m., 124.

⁶⁷ Enyedi István Teleki Pálnak, Nagyenyed, 1696. máj. 20. Vö. FONT: i. m., 99.

⁶⁸ *Egy erdélyi gróf*, 141.

⁶⁹ PÉTSI: i. m., ff. 45r–46r.

⁷⁰ SZILÁGYI: i. m., 66–67.

⁷¹ PÁNTZÉL Pál *önéletrésze és más munkái*, s. a. rend. FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Egyetemi, 2010 (Csokonai Könyvtár, Források, 14), 97; SOMODY: i. m., f. 61r–v.

⁷² JANKOVICS: i. m., 560.

⁷³ FONT: i. m., 116.

⁷⁴ PATAKI Jenő: Egy kolozsvári orvos-dinasztia: a Patakiak. Pataki Sámuel (primus) naplója, ld. http://mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki_patakicsalad.pdf, [9]. (Megtekintés: 2019. január 20.).

⁷⁵ SZILÁGYI: i. m., 55, 65, 72, 88, 163.

⁷⁶ *Egy erdélyi gróf*, 135.

⁷⁷ SOMODY: i. m., f. 82r.

⁷⁸ Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel, Kolozsvár, EME, 1997, 263.

Az eddigi szakirodalom diákjaink idegenségélményét tárgyalva többször idézte már orvosnak készülő vagy ilyen érdeklődésű peregrinusaink beszámolóit az egyetemek theatrum anatomicumba folyó boncolásokról, ami az itthoni környezet-hez képest teljesen idegen jelenség volt. A természettudományok egy másik területét reprezentáló hollandiai magán- és botanikus kertek felkeresése szintén ismert – ezek mind méretükben, mind fajtagazdaságukban felülmúlták az itthoni hasonló kezdeményezéseket. A részben az előbbi területeket szemléltető-elegyítő raritásgyűjtemények meglátogatásáról szintén volt már szó, ahogy peregrinusaink fizikai és kémiai kísérleti eszközök iránti érdeklődésére is vannak adataink.⁷⁹ Alig foglalkozott viszont a szakirodalom azzal az élménnyel, melyet a fizikai és kémiai kísérletek megtekintése jelentettek diákjaink számára. Apáti Miklós leideni tanulmányai alatt az 1680-as évek második felében az ottani theatrum physicumot működtető Burcherus de Volder híres kísérleteinek volt szemtanúja,⁸⁰ míg Miskolczy Szigyártó János 1715-ben Wolferdus Senguerdius szintén leideni professzor „Phisicum Collegiumán” volt, aki utána „drága sok szép Philosophicum és mathematicum Instrumentumokat” mutatott neki.⁸¹ Szathmári Paksi Pál 1755-ben Petrus Camper franekeri professzornak a „machina electricával” folytatott kísérleteiről számol be Ráday Pálnak,⁸² míg Teleki József 1760-ban Leidenben részt vett Pieter van Musschenbroek professzor „phisika experimentális leczkén”.⁸³ Szintén fontos adalék diákjaink természettudományos élményeihez Bethlen Mihály hágai találkozása 1694-ben Christiaan Huygensszel, aki egy olyan szerkezetet mutatott neki, mely öröknaptárszerűen szemléltette a bolygók mozgását, és mikroszkópja működését a gyakorlatban is szemléltette.⁸⁴ Miskolczy Szigyártó 1715-ban a leideni egyetemi könyvtárban járva egy, a kopernikuszi világot szemléltető makettet tekintett meg.⁸⁵

Szintén sokak érdeklődését keltette fel az idők során a *Hollandia helytartóit* adó Oranje–Nassau dinasztia tagjainak egyes városokba való bevonulása, családi eseményeknek a városok életére gyakorolt hatása. Mivel a korabeli szokások szerint a helytartók hivatalba lépésük alkalmával sok várost bejártak, peregrinusainknak számos esetben volt alkalma ezeket a népünnepeleszerű eseményeket megélni. Pétsi Péter ezekért az

⁷⁹ BOZZAY Réka: *Die Peregrination ungarländischen Studenten and der Universität Leiden, 1595–1796*, Bp., MTA Egyetemtörténeti Albizottsága, ELTE Levéltára, 2009 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Ú. S., 8), 177–181. Lásd még BUJTÁS László Zsigmond: Új adatok a Komáromi Csipkés-Biblia történetéhez (1715–1719), *Lymbus MTK* 15(2018), 386–387.

⁸⁰ A' szabados tudományoknak mesteréhez, philosophiának doktorához, Helvética Confessiön lévő szathmári szent gyülekezetnek kegyes prédikátorához, azon dioecesisben lévő tiszteletes atyjafiaknak érdemes eseresztjéhez, tiszteletes és tudós Vári Mihály uramhoz, [...] vigasztaló levele APÁTI Miklósnak, minap' varannai, most a' nemes lasztózi eklésiának prédikátorának nemes Zemplén Várme gyében, in VÁRI Mihály: *Thabera, az-az, Istennek olyan meggyulladott tüze, mellyet az égből hirtelen botsátott [...] Vári Kristinára*. Kolozsvár, Telegdi Pap Sámuel, 1716, 91.

⁸¹ DÚZS, i. m., 50.

⁸² SZATHMÁRI PAKSI: i. m., 238.

⁸³ *Egy erdélyi gróf*, 139.

⁸⁴ BETHLEN Mihály: i. m., 106.

⁸⁵ DÚZS, i. m., 50.

eseményekért láthatóan rajongott, mert minden olyan alkalmat feljegyzett, amikor csak a helytartói család valamelyik tagját látta vagy róluk valamilyen hírt hallott.⁸⁶

A vásári látványosságok, az ottani kuriózumok megtekintése már az eddigi közleményekből is ismert volt, ahogy az is, hogy diákjaink ott előadott komédiákat is láttak. Az ennél színvonalasabb *színházi előadások*, operák mint idegen jelenségek leírása elvétele polgári származású naplóiíróinknál, így például Miskolczy Szigyártó Jánosnál is megtalálható,⁸⁷ leginkább azonban főúri peregrinusainknál, főként Teleki Józsefnél érhető tetten, aki többször volt tanúja holland és francia opera- és balett-előadásoknak, és ott szerzett nem mindig pozitív benyomásait rögzítette is.⁸⁸

Diákjaink számos, számukra *kuriózumnak* tűnő jelenséget is feljegyeztek. Zilai Sámuelnek 1783-ban az tűnt fel, hogy Utrechtben a város lakói mindennap „exercaltatnak”, vagyis a polgári gyakorlat korabeli fajtáját művelik arra az esetre, ha a várost támadás érné.⁸⁹ A 18. században többen is felfigyeltek arra, hogy Hollandiában milyen gyakran használják az ágyúkat és a petárdákat, vagy harangoznak az ország helytartói család valamely tagjának születésekor, halálakor, vagy abból az alkalomból, hogy valamelyik városba bevonultak.⁹⁰ Pataki Sámuel 1722-ben azt jegyezte fel, hogy a hollandok úgy segítik a seregélyek és a verebek fészrakását, hogy a házak falára és a malmokba edényeket akasztanak.⁹¹ Pétsi Péter 1759-ben azt figyelte meg, hogy az országban a mészárosok a szarvasmarhát a házuknál darabolják fel és onnan viszik a piacra, és azt is, hogy a kutyákra is ruhát adnak.⁹²

Az idegenség felismerése és rögzítése

Jankovics József az idegenség felismerésével kapcsolatban a saját tapasztalaton alapuló ítéletalkotás fontosságát hangsúlyozta,⁹³ míg Bozzay Réka joggal mutatott rá arra, hogy az idegenségélmény azért nem mutatható ki mindegyik forrásban, mert peregrinusaink közül nem mindegyik látta szükségesnek az eltérő kulturális környezettel való alaposabb megismerkedést, hanem inkább egymás társaságában töltötték az időt, így a hollandokkal viszonylag kevés kapcsolatuk volt.⁹⁴ Kármán Gábor és Rizsányi Attila szerint az idegenség felismerése és rögzítése leginkább abban a módszerben érhető tetten, amikor a szemlélő az idegenként felismert jelenséget korábban látott dolgokhoz hasonlítja. Ennek két fajtája van: az egyiknél a peregrinus egy adott várost, épületet vagy ruhaviseletet a külföldi útján korábban látottakhoz hasonlítja, a másikonál a lá-

⁸⁶ PÉTSI, i. m., ff. 15r, 38v, 48v, 65r.

⁸⁷ DÚZS, i. m., 50–51.

⁸⁸ *Egy erdélyi gróf*, 130, 133, 136, 146.

⁸⁹ Deé Nagy: i. m., 264

⁹⁰ PÉTSI, i. m., f. 54v; SZILÁGYI: i. m., 74.

⁹¹ PATAKI: i. m., [7].

⁹² PÉTSI: i. m., f. 47r.

⁹³ JANKOVICS: i. m., 561.

⁹⁴ BOZZAY: i. m., 182.

tottakat otthoni dolgokkal veti össze.⁹⁵ Az előbbi szerző a 17. század tekintetében azt találta, hogy utazóink az általuk látottakat leginkább már korábban látott, külföldi dolgokhoz hasonlítják, illetve azon kevés példánál, ahol a látottakat otthoni dolgokkal vetik össze, akkor az nem tartalmaz értéktételeket,⁹⁶ míg az utóbbi Bethlen Miklóssal kapcsolatban arra jutott, hogy a két módszer nála is megtalálható.⁹⁷

A megelőző század viszonylag kevés számú forrásával szemben a nagyobb mennyiségben fennmaradt 18. századi forrásokban már jobban tetten érhető az idegenség felismerése és rögzítése, sőt a fenti módszereken kívül számos egyéb is megfigyelhető. Ennek egyik legkézenfekvőbb formája, amikor a szemlélő mondatát az „itt az a szokás” fordulattal indítja, amivel eleve jelzi, hogy az otthonitól eltérő jelenséget rögzít. Somody István Rotterdam kapcsán 1789-ben a következőt írja: „Itt ez a szokás vagy, hogy vasárnaponként 11 oráig, míg a Templomokban az Isteni tisztelet el nem végeződik, a kapukon senkit, ki vagy be a városba nem eresztenek különben, hanem fél stuiverért.”⁹⁸ E módszer egyik változata, amikor a naplóíró az idegen jelenséget a szokás szó elé tett helynévi jelzővel szemlélteti. Szilágyi András 1712-ben Leeuwardenbe érkezve jegyzi meg, hogy „ehetnének vólt, de a frisiai szokas szerént vatsoránk bizzony szűk vólt”.⁹⁹

Az idegenség úgy is rögzíthető, ha az országot és annak lakóit pozitív vagy negatív jelzővel illetik. Sófalvi József 1773-ban írja Teleki Sámuelnek, hogy Chernák László deventeri tanári kinevezése „utat nyitott arra, hogy novo et inaudito exemplo egy Ref. Magyar is Professorságot érjen a Tudós emberekkel bővölködő Belgák között”.¹⁰⁰ Ugyanez a módszer alkalmas volt a negatív benyomások megörökítésére is. Teleki Sámuel jegyezte fel 1761-ben Leiden felé tartva, hogy „a gonosz hollandus fogadás is meghúza, mert a kis kenyérért, kevés vajért és sajtért 1 forint s hat stübert ránta”.¹⁰¹

Egy másik módszernél a szemlélő az országról egy pozitív-negatív ellentéppárral alkot véleményt. Csehi András 1648-ban így jellemezte Hollandiát: „Ez az ország Istennek hála mind szép s mind pedig békeséges és sokféle gazdagsággal ékes, de egy nagy fogyatkozás van benne, mert igen kevés avagy ugyan semmi barátság nincs benne, e világon minden marczona dologért, csak egy utcának megmutatásáért is mindjárt egy vagy két pinzt akarnak kérni, hát egy derekas szükségés dologban miképen szolgálnának fizetés nélkül!”¹⁰² Szintén ellentéppárral, de áttételesen fejezi ki negatív benyomásait 1784-ben Zilai Sámuel hazaindulása előtt: „...

⁹⁵ A rend kedvéért megjegyzendő, hogy ha például egy szerző Amszterdam nagyságát Bécshez és Párizshoz hasonlítva kívánja érzékeltetni, nehezen kérhető tőle számon a hazai példákkal való összevetés, hiszen itthon nem volt olyan nagyságú város, mellyel összevethető lett volna.

⁹⁶ KÁRMÁN: i. m. 79–80.

⁹⁷ RIZSÁNYI: i. m., 146–147.

⁹⁸ SOMODY: i. m., f. 52r.

⁹⁹ CZIBULA: i. m., 145.

¹⁰⁰ Sófalvi József Teleki Sámuelnek. Leiden, 1776. febr. 13. MNL OL, P 661, 43. cs.

¹⁰¹ *Gróf Teleki Sámuel*, 75.

¹⁰² THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755*, Nagybánya, Morvay Nyomda, 1905 (Művelődéstörténeti Értekezések, 13), 141.

mindjárt abba járok, hogy ebből a' nedves ugyan de nékem igen szároz országból haza felé induljak".¹⁰³

A korábban otthon és külföldön látottakhoz való hasonlításra a 18. században is számos példa akad. Pétsi Péter például 1759-ben ezt írja be naplójába: „...korábban Hágában és Ultrájektumban, edj Tullipánt virágotskáért, minémü a Magyar földön a szegényebb s köldús ember kertetskéibenis bőven vagyon, örömet s jo szivel meg adott a Belga negyven [ezer], id est 40.000 forintokat”¹⁰⁴ – nem tudván, hogy nyilván egy különleges fajtáról lehetett szó.¹⁰⁵ Az idézetből az otthon látottakkal való látszólagos azonosság ellenére a másság iránti értetlenség tűnik ki. A korábbi külföldi tapasztalatokkal való összevetésre jellemző példa Miskolczy Szigyártó János feljegyzése 1715-ből, aki Hága bemutatására még egy szójátékot is alkalmaz: „Ez a falu, mellynek neve Hága, egy szóval nagyságára Amsterdamon és Rotterdamon kívül, minden egyéb Belgiumi helyeknek, városoknak, szépségére penig minden eddig tőlem látott helyeknek valóban eleibe hága.”¹⁰⁶

Az otthon látottakhoz való hasonlítás kapcsán érdemes kitérni a Kármán Gábor által alkalmazott „alárendeltség-érzet” fogalomra, melyen azt értette, hogy a peregrinus a külföldön látott pozitív idegen jelenség és a hazai állapotok közötti különbséget felismeri, majd ez követően explicit módon megfogalmazza, hogy annak megvalósulást itthon is szívesen látná. Kármán a 17. század kapcsán erre egyetlen (angol vonatkozású) példát talált.¹⁰⁷ A 18. században Hollandia esetében is hasonló a helyzet: nem találni olyan példát, amelyben az élmény részese szavakban is megfogalmazná, hogy a pozitívnek ítélt élmény itthoni megvalósulását kívánná. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a 18. századból egyetlen olyan példa akad, mely a kint látottak alapján a „fölerendeltséget” jeleníti meg. Amikor Teleki József 1760-ban Leidenből ellátogatott egy közeli faluba, és megnézte az ottani vásárt, rosszállólag jegyzi meg: „alábbvaló volt ez akármicsoda nálunk levő falusi vásárnál”.¹⁰⁸

Az idegenség rögzítésének még egyértelműbb megjelenési formája, melynél a szerző a mondatait a belgák, hollandok népnévvel vagy a Belgium, Hollandia földrajzi nevekkal kezdi, formálisan is kifejezve, hogy az otthoniaktól elérő jelenséget jegyez le. Keresztesi József jegyezte fel, hogy a „Németek is, de kivált a' Belgák olly bámészok, hogy a legkisebb dolgon is tsudalkoznak”.¹⁰⁹ Teleki József szerint „a hollandusok, mint rendszerint... kommunió napján nem mennek játéokra, melyben kegyességek nagy jelét adják”.¹¹⁰ Keresztesi a tudományok ottani helyzetét így mutatja be: „Belgium a' tudományoknak fészke és szülő anyja. Sehol a' tudományt és tudós embereket nem

¹⁰³ DEÉ NAGY: i. m., 270.

¹⁰⁴ PÉTSI: i. m., f. 39v.

¹⁰⁵ Az eset Pétsi szerint a feljegyzése előtt „tiz esztendőkkkel” történt. Mivel az ún. tulipánmánia a 17. század 30-as éveinek volt tipikus jelensége, nem tudni, hogy Pétsi nem értette-e félre az évszámot.

¹⁰⁶ DÚZS: i. m., 51.

¹⁰⁷ KÁRMÁN: i. m., 79.

¹⁰⁸ *Egy erdélyi gróf*, 138.

¹⁰⁹ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 9(1935/1–6), 147.

¹¹⁰ *Egy erdélyi gróf*, 147.

tudják olly érdemek szerént betsülni, mint itt”.¹¹¹ Pétsi Péter azt figyel meg, hogy „Hollandiában az Házak többire szönyegekkel egészszen be vadnak fedve”.¹¹²

Az idegenség rögzítésének formailag leginkább kézzel fogható formájánál a külföldön járó útinaplójában az események menetébe ágyazva külön bekezdéseket szentel az országban látottaknak. Így járt el Somody István, aki többek között a gátakról, zsilipekről, csatornákról, a hollandok étkezéséről, temetkezési szokásairól és a vallási viszonyokról írt feljegyzéseket.¹¹³ E módszert Keresztesi József dolgozta ki leginkább, aki rendszerező igénnyel oldalakon át ismerteti Hollandia földrajzi fekvését, állambe rendezkedését, oktatását, az ott gyakorolt vallásokat, a nép szokásait stb.¹¹⁴

Az idegen jelenségek naplójukban való megörökítése mellett többen is fontosnak tartották, hogy a látottakról – ha volt – valamilyen kész, nyomtatott anyagot hozzanak magukkal. Bethlen Mihály például 1693-ban Leidenben járva a hortus botanicus katalógusát vette meg,¹¹⁵ míg Miskolczy Szigyártó János 1715-ben az előbbi mellett az ottani theatrum anatomicum jegyzékét és a loosduineni templom nevezetes síremlékén található sírvers nyomtatott változatát is megszerezte magának.¹¹⁶

Idegenségérzet

Az idegenségérzésnek van egy köznapi értelemben vett formája az is, mely arra utal, hogy valaki idegen helyen idegennek, idegenül érzi magát, erre a továbbiakban – a korábban tárgyalt idegenségélménytől való megkülönböztetés céljából – idegenségérzetként utalok.

Ennek konkrét megnyilvánulási formáinak bemutatása előtt érdemes diákjaink egyik első külföldi élményére kitérni, amikor is itthoni ruházatukat általában már Bécsben „német köntösre” cserélték. A témával korábban már foglalkozott a szakirodalom. Jankovics szerint az idegen ruha felvételének célja az „igazi én” elrejtése volt,¹¹⁷ Kármán a német köntös készíttetését azon tényezők közé sorolja, melyek peregrinusaik idegenségérzetét növelhették,¹¹⁸ míg Rizsányi az idegen ruha felvételét Bethlen Miklós részéről a „saját” és „idegen” felismeréseként, az idegenhez való alkalmazkodásként értelmezi.¹¹⁹

A német köntös felvételének célja a Hollandiába és más országokba indulóknál nem feltétlenül magyar identitásuk elrejtése volt, hiszen, mint közismert, a külföldi egyetemeken sokan éppen azért jutottak ösztöndíjakhoz, támogatásokhoz, mert ma-

¹¹¹ Keresztesi József akadémiai utazása, i. m., 144.

¹¹² PÉTSI: i. m., f. 52r.

¹¹³ SOMODY: i. m., ff. 50r, 63r, 73v–74r, 83v–84v, 86r–87v.

¹¹⁴ Keresztesi József akadémiai utazása, *Theologiai Szemle* 10(1934/4–6), 339–341; 11(1935/1–6), 144–148.

¹¹⁵ BETHLEN Mihály: i. m., 45.

¹¹⁶ DÚZS: i. m., 50.

¹¹⁷ JANKOVICS József: Régi magyar irodalmunk „viseletképe”, in JANKOVICS József, GALAVICS Géza (szerk.): *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból*, Bp., Európa, 1990, 9.

¹¹⁸ KÁRMÁN: i. m., 78.

¹¹⁹ RIZSÁNYI: i. m., 146.

gyarok voltak. A ruhadarab viselése peregrinusaink részéről alkalmazkodás volt a nyugat-európai viselethez, törekvés idegenségük elfedésére.¹²⁰ Ennek ellenére voltak olyan diákjaink, akik a köntös elkészíttetéséhez szegénységük miatt útközben honfitársuktól kölcsönt voltak kénytelenek felvenni,¹²¹ sőt olyanok is, akik nem tudtak idegen ruhát csináltatni maguknak. Vajna Miklós 1723-ban Franekerből arról tudósítja Teleki Sándort, hogy „német köntösömnek nem létele miatt Lejdában nem mehettem”,¹²² vagyis nagyon is tisztában volt a ruhaváltás fontosságával. Az alkalmazkodási kényszer hatása alatt diákjaink olykor akaratlanul is túlteljesítettek. 1697-ben például néhány debreceni diák olyan elegáns ruhában érkezett Franekerbe, hogy a többi magyar attól félt: elvesztik addigi, szegénységük miatt kapott kedvezményeiket.¹²³

A Hollandiába tartó Teleki Pál Odera-Frankfurtban azt hallotta az ottani professzoroktól, hogy „minden Nemzetnek teste állása igen maga köntösehez képest vágyon. Azért mivel most le vetette a magyar köntöst az Vrfi és új köntösben öltözött, a testének állásánakis máskeppen kell állani etc”. Konkrét adatok bizonyítják, hogy ez az „átlényegülés” nem mindig járt sikerrel. Amikor Johannes Braunius groningeni professzort feltehetőleg a 18. század elején magyar diákok már „beöltözve” felkeresték, a holland tanár az idegen ruházat ellenére is rájött, hogy magyarokkal van dolga.¹²⁴ A köntös viselésének az előbbivel ellentétes hatására jó példa Bethlen Miklós és Jászberényi Pál londoni találkozása 1663-ban. Az előbbi szerint az idegen köntös annyira felismerhetetlenné tette őket, hogy ha korából nem ismerték volna, fel sem ismerték volna egymást.¹²⁵

A kényszerű ruhaváltás kellemetlenségét az is fokozta, hogy az idegen ruhadarab kevésbé védett a hideg ellen, mint a megszokott magyar ruha. Akinek volt rá pénze, annak pótlólag még számos kiegészítő ruhadarabot kellett vásárolnia, de a pénzhiánnyal küszködőknek, köztük Székelyhidi Nethlebius Mihálynak 1741-ben csak annak megörökítése maradt, hogy a „kegyetlen télben mit nem szenvedett ebben a hitván Német hettzikében a szegény Magyar legény”.¹²⁶

A fenti adatok azt mutatják, hogy a német köntös az eddigieknél feltételezetteknél jóval fontosabb szerepet játszott diákjaink idegenségérzetében. Az idegen ruhadarab és peregrinusaink magyar identitása között sajátos ellentmondás feszült, és komfortérzetükre is hatva nyilvánvalóan egész kintlétük során frusztrálólág nehezedett rájuk, már csak azért is, mert szűkös anyagi eszközeikhez képest már útjuk elején nagy költ-

¹²⁰ Jól mutatja ezt az általános törekvést Bethlen Miklós esete is, aki Velencében francia köntöst volt kénytelen felvenni, mert úgy érezte, magyar köntöse miatt megbámulják. Vö. BETHLEN Miklós: i. m., 209. Idézi RIZSÁNYI, i. m., 146.

¹²¹ FONT: i. m., 279.

¹²² HOFFMANN: i. m., 247.

¹²³ FONT: i. m., 177. Idézi JANKOVICS: Régi magyar irodalmunk „viseletképe”, 9.

¹²⁴ HERMÁNYI DIENES: i. m., 300.

¹²⁵ BETHLEN Miklós: i. m., 192.

¹²⁶ HOFFMANN: i. m., 268.

ségbe kellett verniük magukat miatta.¹²⁷ Nem véletlen tehát, hogy a német köntös csináltatását szinte valamennyi peregrinusunk feljegyzi, sőt Szilágyi Mihály 1772-ben az is fontosnak tartotta, hogy részletekbe menően megörökítse, milyen ruhában indult el Kunhegyesről, és milyen ruhadarabokat vásárolt Bécsben.¹²⁸

Annak ellenére, hogy a német köntös felvétele mintegy felütésként alapvetően meghatározta diákjaink mindennapos közérzetét, volt azért néhány alkalom, amikor azt az idegen környezetben is volt alkalmuk letenni, és magyar ruhájuk felvételével – hacsak időlegesen is – feloldani az említett ellentmondást, megszüabadulva a mindennapos identitászavartól. Amikor 1747-ben a IV. Vilmos néven Hollandia helytartójának választott Willem Karel Hendrik Friso herceg bevonult Utrechtbe, akkor az ünnepi alkalmon a hat magyar diák közül ketten magyar ruhában vettek részt.¹²⁹ Hasonló eseményben volt része Szilágyi Mihálynak, aki a 1773-ban a Franekerbe bevonuló akkori holland helytartót, V. Vilmost köszöntő ünnepségen szintén magyar ruhában vett részt, sőt feljegyzése szerint a magyar diákok őrizték annak az épületnek a bejáratát, melyben az ünnepséget követő rendezvényt tartották.¹³⁰

Az idegenségérzetet néhányan már az országba érkezéskor megtapasztalták. Szilágyi András például 1712-ben azt jegyezte be a naplójába, hogy „Dokkumban, hol igen nagy sereg gyermek ’s ember mint a bolondok úgy késérgettek, tsudálván, mitsoda nemzetek vagyunk”.¹³¹ Hasonló élményben volt része 1714-ben Miskolczy Szigyártó Jánosnak is Arnhem közelében: „Itt még azt sem várták, hogy a városba bé mennyünk, már tsudánkra Férfiak, Asszonyok s Gyermekek ki gyülekeztenek”.¹³² (Ezeknél az eseteknél fordított idegenségélményről beszélhetünk, mivel a hollandok benyomásait rögzítik a magyarokról.)

A megérkezés után peregrinusaink az idegenség érzését először érthetően az érzékszervekre ható tapasztalataik alapján élték meg. Az itthonitól eltérő, szinte állandóan nedves-párás levegő, a kályhák hiánya, annak megtapasztalása, hogy a Hollandiában akkortájt használt, csekély fűtőértékű tüzelőanyag, a törf nem sok meleget ad, sokaknak keserítette meg az életét. A korábban említett Székelyhidi Nethlebius azok közé tartozott, akinek drágasága miatt a törf beszerzése is gondot okozott, ezért 1741-ben ezeket a keserű szavakat vetette papírra: „...én, mikor még ettem-is, a’ kesztyűt kezemről le-nem tettem, még-is minden újjaimat úgy meg-sanyarította, ’s ki sebesítte a’ hideg, hogy az egész nyáran meg-nem gyógyulhattanak; hanem ez a’ tél-is ott érte kezeimen a’ sebeket”.¹³³

¹²⁷ Szilágyi Sámuel 1739-ben Leidenből arról tudósítja apját, hogy német öltözete az összes tartozékkal, kiegészítővel együtt száz rajnai forintba került. Vö. SZABÓ: i. m., 151.

¹²⁸ SZILÁGYI: i. m., 167.

¹²⁹ SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836*, Debrecen, Városi Nyomda, 1935 (Theologiai tanulmányok, 44), 67.

¹³⁰ SZILÁGYI: i. m., 68.

¹³¹ CZIBULA, i. m. 145. Idézi BOZZAY: *Wie sahen sie einander?*, 188.

¹³² DÚZS: i. m. 48.

¹³³ HOFFMANN: i. m., 268.

A fizikai érzékelésen túli lelki tényezők között említhetjük azt a tényt, hogy néhányukat külföldön érte szüleik, rokonuk halálhíre, de azok temetésére nem tudtak hazajönni.¹³⁴ Peregrinusaink mindennapos pénztelensége közismert – ennek egyik legkellemetlenebb fajtája az volt, mikor a kinti bujdosást-szenvedést már igencsak maguk mögött hagyták volna, viszont pénzhiány miatt hónapokig nem tudtak elindulni hazafelé.

Diákjaink idegenségérzetét tovább fokozhatta az a számos alkalom, amikor „idegenségük” miatt szenvedtek hátrányt, vagy emiatt érezték úgy, hogy kiharcolják őket. Somody István 1789-ben például azt sérelmezte, hogy alig egy-két óras csomagmegőrzés és némi élelem vétele után a fogadós annyi díjat számolt fel, mintha az éjszakát is ott töltötték volna.¹³⁵ Azt is nehezményezte, hogy egy holland hajós, aki a menetrend szerinti városközi hajójáráshoz szállította őket, szándékosan lassan haladt, hogy többet kérhessen tőlük, nem törődve azzal, hogy emiatt lekésik a másik hajót.¹³⁶ Ezek után nem csoda, hogy ilyen következtetésre jutott: „A’ Belgák egymáshoz igen jók, de az idegen utas eránt minden könyörületesség nélkül valók, az honnan a’ mint tsak lehet meghuzzák”.¹³⁷

Az idegenségérzetet növelő másik fontos tényező lehetett, amikor peregrinusaink kifejezetten magyarságuk miatt kaptak szemrehányást, vagy emiatt vonták kérdőre őket. Ennek kellemetlen voltát fokozta az is, hogy ezt diákjaink *alárendelt* helyzetben élték meg. Korábban már volt szó arról, hogy a magyar gyomornak szokatlan holland ételek és étrend miatt többen külön „magyar módra” főztek vagy főzettek maguknak. Voltak azonban olyanok, akik még tapasztalatlanok lévén, erre a lehetőségre nem jöttek rá. Egy korabeli anekdota szerint a leideni Staten College vezetője, ahol egyébként a diákok bentlakásos rendszerben tanultak, és étkezés is járt nekik, felindultan kérdezte a magyarokat: talán azt kívánják-e, hogy Magyarországról hozassanak nekik szakácsnőt.¹³⁸

Hasonlóan kellemetlen érzés lehetett, amikor holland tanáraik egymás közötti, vallási természetű vitáikba magyarságuk miatt vonták be őket, főleg ha emiatt későbbi otthoni karrierjük is veszélyben forgott. Antonius Driessen groningeni teológiai professzor 1734-ben azzal vádolta meg franekeri tanártársát, Herman Venemát, hogy remonstráns nézeteket vall, és tanait magyarországi és erdélyi diákjai között is terjeszti. A groningeni tanár Rétyi Istvánt és Szombati Gergelyt, Venema két volt tanítványát egyenesen az egyetem szenátusa elé idéztette, számos kérdést téve fel nekik, melyek többek között arra irányultak, hogy mennyiben érhető tetten Venema hatása korábbi tanítványai révén Erdélyben. Annak ellenére, hogy a magyar diákok kijelentették: a magyarországi és erdélyi református egyház mindent megtesz a református

¹³⁴ Pétsi Péter 1756-ban apja haláláról csak a haláleset után négy hónappal értesült. Vö. PÉTSI: i. m., f. 42r.

¹³⁵ SOMODY: i. m., f. 74r.

¹³⁶ Uo., ff. 64v–65r.

¹³⁷ Uo., f. 87v.

¹³⁸ HERMÁNYI DIENES: i. m., 443–444.

vallás védelmében, reverzálist kellett adniuk, melyben kijelentik, hogy elhatárolódnak a remonstráns nézetektől.¹³⁹

Végül szintén érzékenyen érinthette diákjainkat, ha a kinti körülményekhez való sikertelen alkalmazkodásuk miatt gúnyolták ki őket. Somody István 1789-ben jegyezte fel, hogy mivel a kalapján a mindenki által kötelezően viselendő narancsszínű szalag, a holland helytartó jelképe, rosszul volt feltűzve, a gyerekek két városban is kinevették.¹⁴⁰

Az idegenségérzetet csökkentő tényezők

Az idegenségérzet csökkentésének legkézenfekvőbb módszerei a közös szálláson való lakás, az idő közös mulatása (iddogálás) a honfitársakkal, és az ország nevezetességeinek együttes megtekintése voltak.

A rendelkezésünkre álló szövegek szinte mindegyikében kulcsszó a „magyarok szállása”, amit az adott városba való megérkezés után minél előbb meg kellett keresni. A korábban kint jártak ajánlása biztosságot adott, és a „biztos pont” nyilvánvalóan csillapította az idegen országba való érkezés sokkját, főleg, ha a megérkezést a tengeren megélt halálfélelem előzte meg.

A közösségi alkalmakra számtalan példa van a diákjaink által hátrahagyott feljegyzések között. Az egyik legjellemzőbb példa erre a Franekerben tanuló Szilágyi Mihály naplója, melyben csak úgy sorjáznak azok az alkalmak, melyek kapcsán a magyar diákok összejöttek, amikor egyikük – korabeli kifejezéssel – „áldomást adott”, hol annak öröme, hogy szerencsésen megérkezett az egyetemi városba, hol azért, mert névnapja volt, vagy valamelyik honfitársuk doktori címet szerzett, vagy egyszerre két alkalom, a karácsony másnapjára eső István névnap öröme.¹⁴¹

Az előbbieknél emelkedettebb alkalmak voltak a külön a magyarok számára tartott istentiszteletek.¹⁴² Közismert, hogy Utrechtben a magyar diákok az ottani angol egyházközség tagjai voltak, ahol latinul folyt a szó, és úrvacsorához is ott járultak. 1722-től diákjaik az egyetem épületének felső auditoriumában kaptak lehetőséget arra, hogy magyar nyelvű istentiszteletet tartsanak.¹⁴³ Somody István például feljegyezte, hogy 1790 húsvétján diáktársai előtt magyarul prédikált,¹⁴⁴ sőt fennmaradt az ottani magyarok imádságának szövege is.¹⁴⁵ Kevésbé ismert, hogy Utrecht mellett Franekerben is folytak magyar istentiszteletek. 1777-ből maradt fenn az ottani

¹³⁹ BOZZAY Réka: Magyarországi diákok hollandiai teológiai tanulmányai levéltári források tükrében, *Gerundium* 8(2017/1), 169.

¹⁴⁰ SOMODY: i. m., ff. 77v–78r.

¹⁴¹ SZILÁGYI: i. m., 52, 54, 56, 62, 63.

¹⁴² Érdekes lenne tudni, hogy ezeken az alkalmakon a német köntöst vagy magyar ruhájukat viselték-e.

¹⁴³ SEGESVÁRY: i. m., 66.

¹⁴⁴ SOMODY: i. m., f. 83v.

¹⁴⁵ KÉRESZTESI József naplója. *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*, kiad. S. HOFFER Endre, Pest, Ráth Mór, 1868, 12–15.

egyetemi templomban tartott néhány ilyen istentisztelet időpontja,¹⁴⁶ és ugyanazon forrás őrizte meg az ottani magyarok imádságának szövegét is.¹⁴⁷ A franekeri magyar istentiszteletek létezését Szilágyi Mihály naplójának adatai is megerősítik, mivel feljegyzi, hogy 1772 karácsonyának második napján egyik diáktársa, Kovács István, a következő év húsvétján pedig ő maga is prédikált.¹⁴⁸

Az idegenségérzet leküzdésében sokat segíthetett a szállásadókkal való jó viszony kialakítása és a kinti szokásokhoz való alkalmazkodás. A rendelkezésre álló forrásokban számos holland szállásadó neve maradt fenn, akiket a „magyarok (igen) jó gazdája”-ként emlegetnek.¹⁴⁹ Szilágyi Mihály franekeri tartózkodása során követte a szokásokat is, például év elején megadta szállásadójának és annak személyzetének az újév köszöntése címén szokásos összegeket, ugyanakkor rendkívül szívélyes viszonyba került szállásadójával és annak családjával, amit az is mutat, hogy a család szinte valamennyi tagja beírta nevét a magyar diák naplójába, a gazda pedig gyermeke születésekor „áldomást adott” Szilágyinak, aki 1773. január 1-jén maga farigcsálta holland verssel kívánt boldog újévet a háziaknak.¹⁵⁰

Szintén enyhíthette peregrinusaink idegenségérzetét, ha a hollandok segítőkészségét tapasztalták. Ebben a legnagyobb szerepet az intézményes, az egyetemek által a magyarok számára biztosított igazán nagyvonalú ösztöndíjak játszották. Pántzél Pál ritka kivételként azért idézte fel szívesen leideni éveit, mert úgy érezte, idegenként kap nagy segítséget: „Áldott Hollandia! miként közölte ez nagy szívűségét a szegény idegenekkel!”¹⁵¹ Hasonlóan intézményes és rendszeres anyagi támogatást nyújtottak a leideni és az amszterdami református egyházak is.¹⁵² Az ösztöndíjak mellett fontos segítség volt az is, hogy Utrechtben az egyetem jóvoltából a magyar diákok a 18. században ingyen jutottak magyar Bibliához.¹⁵³ Az intézmények mellett egyének segítségnyújtására is számos példa akad. 1759-ben Pétsi Péter például többször is pénzadományt kapott professzoraitól, de ismeretlen utastársától is, és azt is feljegyezte, hogy háziasszonya milyen jó volt hozzá.¹⁵⁴ A szállásadók néha gyakorlati segítséget is nyújtottak: Szilágyi Mihálynak 1772-ben Franekerbe érkezése után házigazdája segítette a német köntös beszerzésében, annak feleségétől pedig újévi ajándékként „egy jóféle fejes gyóltis sebbe való keszekenöt” kapott.¹⁵⁵

¹⁴⁶ NAGY Zsigmond: *A Franekerben tanult magyar diákok imádsága*, *Protestáns Szemle* 29(1917/4–5), 293.

¹⁴⁷ Uo., 294–298.

¹⁴⁸ SZILÁGYI: i. m., 62, 65.

¹⁴⁹ Lásd például PÉTSI: i. m., ff. 30r, 60r.

¹⁵⁰ SZILÁGYI: i. m., 57, 166.

¹⁵¹ PÁNTZÉL: i. m., 97.

¹⁵² Lásd BUJTÁS László Zsigmond: *A leideni református egyház magyarországi és erdélyi pártfoglaltjai (1648–1698)*, *Lymbus MTK* 11(2014), 125–139; Uő: *Az amszterdami református egyház magyarországi és erdélyi pártfoglaltjai (1654–1698)*, *Lymbus MTK* 14(2017), 229–246.

¹⁵³ SEGESVÁRY: i. m., 66.

¹⁵⁴ PÉTSI: i. m., ff. 14r, 23r, 43r.

¹⁵⁵ SZILÁGYI: i. m., 46, 63.

Az idegenségérzet megnyilvánulásai

A fenti sok jószándékú segítség ellenére az otthontól való távollétet, a német köntös viselését, a hazaitól eltérő időjárást, a fogadó ország eltérő szokásait, a nyelvi izoláltságot, a pénzhiányt és azt az érzést, hogy idegenként sokan kihasználják őket, többen nehezen élték meg.

A szerencsésebbek megúszták nyugtalan álmokkal, vagy kiírták magukból az idegenléttel kapcsolatos érzéseiket. Pétsi Péter több álmát is feljegyezte, köztük több olyat is, melyek szülőföldjére, Erdélyre röpítették.¹⁵⁶ 1759 februárjában, amikor már több éve volt távol hazájától, előbb felszakadt belőle a sóhaj: „Felseges Isten, add jó végét keserves bujdosásomnak”,¹⁵⁷ majd néhány hónappal később több versszakos verset írt, melyben magányát, nélkülözését részletezi, kérve Istent, hogy szenvedései ellenére tartsa meg őt hitében:

„Csak hogy erődöt adjad,
S szolgálodat el ne hadjad,
Csendes szível el hordozom,
Csak Hitem el ne fodjon.”¹⁵⁸

Érzékenyebb lelki lakatú diákjainknál viszont az idegenségérzet komolyabb problémákhoz, néhányuknál lelki összeroppanáshoz vezetett. Az 1700-as évek elején a leideni Staten College első hivatalosan felvett magyar hallgatóját, Diószegi Mihályt, mivel az örültség jelei mutatkoztak rajta, majdnem másfél évig kezelték, míg olyan állapotba került, hogy hazaindulhatott.¹⁵⁹ A század második feléből több adat is van arra, hogy a hosszú távollét miatt számos diák lelki egyensúlya megingott. 1753-ban Borsa Gergely Utrechtben odáig jutott, hogy szobája ablakából a háza előtti csatornába ugrott. Miután életét megmentették, és az egyetem hosszabb ideig vállalta lábadozása költségeit, egy Utrechtben állomásozó császári ezred tisztjének gondjára bízta azzal, hogy juttassa vissza hazájába.¹⁶⁰ 1757-ben Balog Ádám küzdött hasonló problémákkal¹⁶¹ – egyik diáktársa szerint „melancholikussa lőn”¹⁶² –, ezért a szomorú végkifejletet megelőzendő az egyetem úgy dönt, hogy két, éppen hazainduló magyar diákra bízta.¹⁶³ A szintén ott tanuló Pétsi Péter naplójában feljegyezte, hogy a „melancholiaba esett” Balog 1759 áprilisában két honfitársával valóban hazaindult.¹⁶⁴ Szathmári Dánielen 1758-ban még Leidenben jelentkeztek a melankólia tünetei,

¹⁵⁶ PÉTSI: i. m., ff. 30v, 31v.

¹⁵⁷ Uo., f. 74r.

¹⁵⁸ Uo., f. 16v.

¹⁵⁹ MIKLÓS Ödön: Magyar diákok a leideni Staten Collegeben, *Theologiai Szemle* 4(1928/5–6), 299–301.

¹⁶⁰ SEGESVÁRY: i. m., 56–57.

¹⁶¹ Uo., 57.

¹⁶² PÉTSI: i. m., f. 46r.

¹⁶³ SEGESVÁRY: i. m., 57.

¹⁶⁴ PÉTSI: i. m., f. 81v.

melyet az ottani egyetem költségére kezeltek.¹⁶⁵ A „maniaba esett” diákkal kapcsolatban a következő évben Pétsi vállalt kötelezettséget arra, hogy diáktársát hazakíséri.¹⁶⁶

Valószínűleg az otthontól való távollét miatti búskomorság okozhatta Csernátoni W. Sámuel halálát is, aki 1787-ben előre eltervelten vetett véget önkézevel életének, mivel előtte végrendeletet is írt.¹⁶⁷ Rajta kívül még számos magyar diák nyugszik holland földben – csak a franekeri Martinikerkben öt diák.¹⁶⁸ Sokuk esetében nem tudni, mi miatt távoztak az élők sorából, de a többiek sorsát nézve joggal feltételezhető, hogy halálukhoz a lelki problémák is hozzájárultak.

Idegenséglélmény és idegenségérzet

17-18. századi hollandiai peregrinusaink idegenséglélményét és idegenségérzetét vizsgálva megállapítható, hogy az idegenként (másként) megélt jelenségek nagy része nem alakította ki bennük az idegenség érzetét. Az itthonitól eltérő építményekkel, jelenségekkel, szokásokkal a szemlélők kulturális tapasztalataikat bővítették, és még a pozitívan megélt jelenségek sem váltották ki belőlük a kulturális alárendeltség érzését.

A negatívként megélt jelenségek közül érthető módon először az érzékszervekkel megtapasztalhatók (nedves éghajlat, fűtés hiánya, eltérő étrend) alakították ki bennük az idegenségérzetet, mely az említettek állandó jellege miatt tartósnak bizonyult. Ezután következtek azok a tapasztalatok, melyek idegen mivoltukban, nemzeti identitásukban érintették diákjainkat. E csoportnál voltak állandó jelenségek (a tapasztalat, hogy idegenként megpróbálják kihasználni őket), de alkalmiak is, amikor magyarként érezték megbántva magukat.

Az idegenség érzetét, mint láttuk, számosan extrém módon élték meg (lelki összeroppanás, öngyilkosság). Velük ellentétben többségben voltak azok, akik a magyarok közösségében kerestek menedéket, és olyanok is, akik több-kevesebb negatív tapasztalatuk ellenére a kinti körülményekhez, szokásokhoz való alkalmazkodással próbálták idegenségérzetüket csökkenteni. Ez sikeres stratégia volt, mert a fennmaradt forrásokból az derül ki, hogy az, aki az utóbbi két módszert választotta, annak naplójában nincs vagy csak kevés a negatív gondolat.

A rendelkezésünkre álló szövegek arról is tanúskodnak, hogy az idegenségérzet megnyilvánulása részben habitustól, részben a kinti körülményektől (ellátás) is függött. Jól mutatja ezt a két már említett, Leidenben tanult diák, Pétsi Péter és Pántzél Pál esete. Pétsi orvostanhallgatóként nem részesült a teológus diákok számára bentlakást és étkezést biztosító ellátásban, Pántzél teológushallgatóként viszont a kollégiumban (Staten College) lakott, és élvezte az ottani juttatásokat. Nem véletlen tehát,

¹⁶⁵ MIKLÓS: i. m., 313.

¹⁶⁶ PÉTSI: i. m., f. 75r.

¹⁶⁷ SEGESVÁRY: i. m., 56.

¹⁶⁸ SOMODY: i. m., f. 76r. Lásd még SARUDI SEBESTYÉN József: Magyar diákok emléke (műemléki vonatkozásokkal) a frizlandi Franekerben, *Acta* (Székely Nemzeti Múzeum, Csíki Székely Múzeum, Erdővidéki Múzeum) 2(1996), 124–125.

hogy az előbbi írta a „bujdosás” szenvedéseit megörökítő, jelenleg egyedülálló verset, míg Pántzél leideni éveit élete legszebb élményeként élte meg.¹⁶⁹

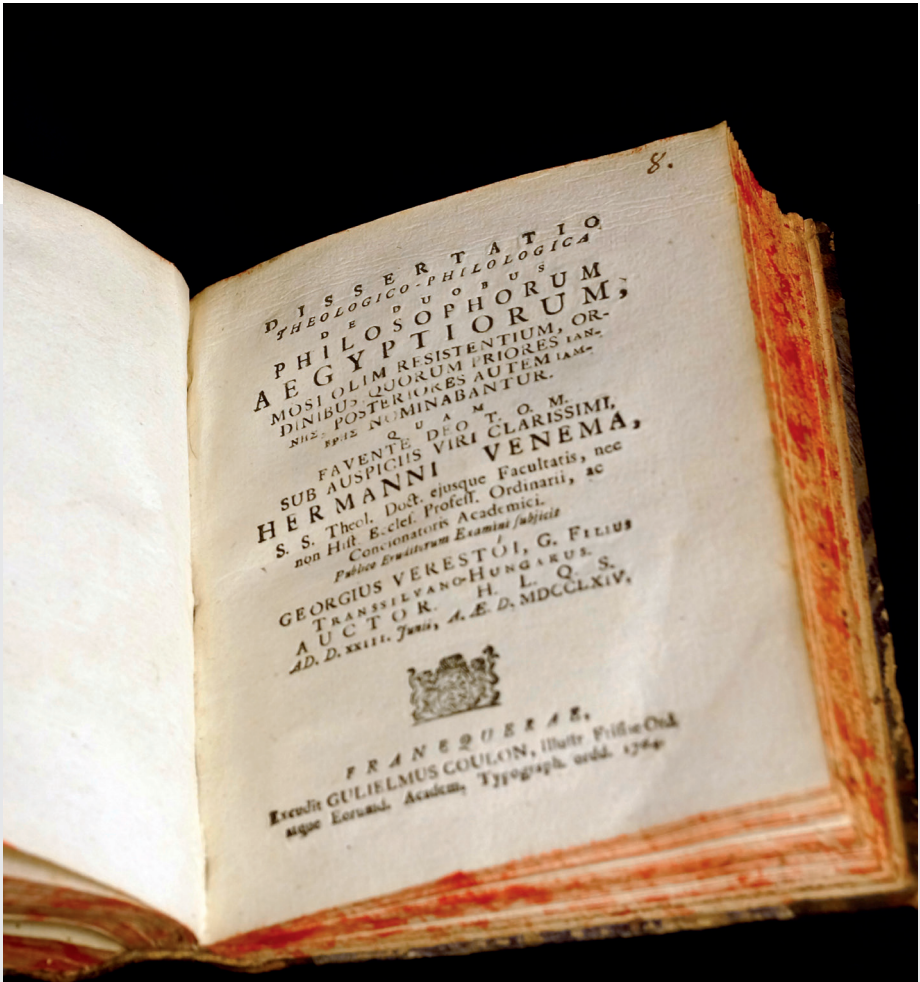
A kép tehát vegyes: a két diák benyomásai a két szélső esetet mutatják, ezek között számtalan átmenet lehetett. Az árnyalatok felfejtése, valamint az idegenségélmény és idegenségérzet közötti további összefüggések keresése későbbi kutatások tárgya lehet.

Zusammenfassung

Das Fremdheitsgefühl ungarischer Peregrini in der Niederlande im 17. und 18. Jahrhundert

In der ungarischen Fachliteratur wurden bisher zahlreiche Stereotype des Fremdheitsgefühls ungarischer Studenten, die in der genannten Periode die Niederlande besuchten, geformt. Der Artikel stellt mehrere neue Aspekte des Fremdheitsgefühls der Studenten vor. Außerdem analysiert er aufgrund der Reisebeschreibungen ungarischer Reisenden, welche Methoden (zB. Vergleichung mit den Umständen in eigenem Lande oder mit dem Erfahrenen unterwegs) und welche sprachliche Form sie bei der Wahrnehmung des Fremden verwendeten. In dem Artikel wird Unterschied gemacht zwischen dem Fremdheitsgefühl und dem Fremdheitserlebnis der Peregrini. Mit dem letztgenannten wird das Gefühl gemeint, das die Umstände, Gewohnheiten usw. eines fremden Landes in dem Reisenden auslösen, wodurch er sich fremd, unverbunden und isoliert fühlt. Ebenso untersucht der Autor die zahlreichen Erscheinungsformen des Fremdheitserlebnisses der Reisenden und behandelt die Frage, ob es zwischen dem als fremd Wahrgenommenen und dem Fremdheitserlebnis der Studenten ein relevanter Zusammenhang zu erkennen ist.

¹⁶⁹ PÁNTZÉL: i. m., 97.

Gyűjteményes kötet 18. századi magyar diákok külföldön megjelent disputációból

Ugrai János

A SÁROSPATAKI DIÁKOK HOLLANDIAI PEREGRINÁCIÓJA, 1681–1802: KÍSÉRLET A MENNYISÉGI KÉRDÉSEK TISZTÁZÁSÁRA *

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” projekt támogatásával készült.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy összegyűjtsük a Sárospataki Református Kollégiumból Hollandiába kikerült peregrinus deákok mennyiségi jellemzőit. Azt próbáljuk meghatározni, hogy hányan, hol, mennyi ideig tartózkodtak a patakiak közül a Németalföldön. Remélhetőleg minden módszertani nehézség ellenére legalább a legfőbb tendenciák tisztán körvonalazódnak. A tanulmány egyébként egy összetett, a peregrinációt csak mellékesen érintő hosszabb kutatás másodlagos „terméke”. Alapvetően a 18. század utolsó és a 19. század első harmadában Patakon tanult és később lelkészé lett deákok tanulmányi pályájával és lelkészi működésével foglalkozunk, és ennek kapcsán szükségesek sokféle adatbázist összeállítani. Így jutottunk el a peregrinációs adatokhoz, amelyek alkalmasak a különösen művelt református ifjak követésére.

Ennek megfelelően két kérdésre keressük a választ. Egyrészt arra, hogy a rendelkezésre álló források és adatbázisok birtokában mennyire lehet teljes a tudásunk arról, hogy egy-egy magyarországi iskolából hányan jutottak ki külföldre. Másrészt melyik külföldi egyetem, akadémia milyen erős szellemi befolyást gyakorolt a sárospataki kollégiumra. Mindezek előtt azonban röviden szólunk általában a Sárospataki Református Kollégium történetéről, kulturális jelentőségéről, valamint a protestáns peregrináció jellemzőiről.

A Sárospataki Református Kollégium a 18. században

A Sárospataki Református Kollégium a második legfontosabb kálvinista iskolaközpont Magyarországon.¹ Az ország északkeleti részén, Zemplén vármegyében, a tokaji borvidék szélén helyezkedik el. Múltját és sorsát alapvetően

¹ Minderről bővebben: DIENES DÉNES – UGRAI JÁNOS: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád, 2016, 67–108.

meghatározta, hogy számos nyelvi és felekezeti határ közelében feküdt. A befolyási övezetében a római és görög katolikus, valamint a református vallásúak mellett evangélikusok és zsidó vallásúak, valamint görögkeletiek is éltek. Nyelvi értelemben: a magyar mellett szlovák, német, rutén, héber, továbbá lengyel, görög és olasz hatások keveredtek Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör, Torna, Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ung megyékben.² Ezt a megosztottságot fokozta az, hogy a térség nem rendelkezett erős várossal, mindenféle szempontból alkalmas központtal. A tokaji borvidék jellegzetes mezőváros-füzére mellett Zemplénben, de Borsodban és Gömörben sem fejlődött ki olyan szabad királyi város, amely a különböző igazgatási feladatok székhelyéül vált volna. (Sárospatak körzetében egyedül az abaúji Kassa volt szabad királyi város, amely azonban a katolikus restauráció centrumaként a reformátusok életében nem játszhatott különösebb szerepet.)

Ily módon Sárospatak hiába vált a régió kulturális központjává, ennek a kicsiny, 2500-3000 lakosú, felekezetiileg megosztott, meglehetősen szegényes, falusias mezővárosnak csekély maradt a gazdasági és társadalmi jelentősége. Ezért a pataki kollégium korszakunkban mindvégig második maradt a sorban: a „kálvinista Róma”, Debrecen sokkal nagyobb, gazdagabb, felekezetiileg egységes városként (1693-tól szabad királyi városként) lényegesen nagyobb támogatást tudott nyújtani kollégiumának. Így a debreceni kollégium az „ország iskolája” lett, míg a sárospataki regionális jelentőségű maradt.

Ez a periférikus helyzetből adódó erőtlenség, a biztos háterszág hiánya többször is válságba sodorta a pataki kollégiumot. Ezek közül a legsúlyosabb épp korszakunk elejére tehető. Az ellenreformációs nyomás növekedése miatt a kollégium 1671-ben menekülni kényszerült, s évtizedekig kérdéses volt, hogy fennmarad-e. Előbb Erdélybe, majd Göncre, végül Kassára kellett költöznie a tanároknak és a diákoknak – magukkal hordozva a legfontosabb értékeket, a kollégiumi könyveket, iratokat is. Az 1704-ig tartó „bujdosást” aztán hamarosan követte a Rákóczi-szabadságharc bukása. A Zemplénben koncentrállódó mozgalom elfojtása azzal járt, hogy Sárospatak ismét a Habsburg-kormányzat fokozott ellenőrzése alá került. A sok viszontagság és megkülönböztetés miatt a protestáns történetírás máig a „vértelen ellenreformáció” kifejezéssel jellemzi a 18. századot, jelezve, hogy a kollégium pusztasága fennmaradása is isteni adományként értelmezhető.

Ugyanakkor ez a szorongatott helyzet többször is páratlan innovációt eredményezett. A válságokat ugyanis időről időre igen magasra emelkedő fejlődési ívek tartkították. Közismert, hogy a 17. század közepén Patakon ténykedett az Európa-szerte ismert Comenius, illetve a híres puritánus gondolkodó, Tolnai Dali János. A 18. század első harmadában ifj. Csécsi János révén lett Sárospatak a korai felvilágosodás egyik fontos magyarországi centruma. A 18. század legvégén és a 19. század első évtizedeiben pedig kétségtelenül Sárospatak volt a leghaladóbb szellemi műhely az országban. Itt vezették be először középfolkon, majd az akadémián is a magyar taní-

² Lásd Függelék 1-2.

tási nyelvet. Kazinczy Ferenc révén egyébként is szoros kapcsolatban állt a kollégium a nyelvújítással, s így a nemzeti kultúra kibontakozásának egyik fő helyszínévé lett. Kövy Sándor Magyarországon elsőként a Bodrog partján vezette be a gyakorlatias jogászképzést – kurzusain nevelkedett Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Palóczy László is. Mindezek mellett páratlan gyorsasággal vették fel a tantervbe a természet-tudományos tantárgyakat és ismereteket.

Összességében korszakunkban a Sárospataki Református Kollégium mindenféle nehéz körülmény és támadás ellenére biztosítani tudta a folytonos működést. Sőt időnként kifejezetten fontos, országos jelentőségű eredményekre tett szert, amely nyomán a kollégium messze magasabbra jutott, mint amire a székhelye vagy a közvetlen környezete jogosította volna. Ebben a folytonos megújulásban közvetlen szerepe volt a külföldi egyetemekkel való kapcsolattartásnak, a peregrinációnak.

A protestáns peregrináció jelentősége

A magyarországi protestáns peregrináció jelentősége hosszan megmaradt az újkorban is. Mivel a bécsi kormányzat nem engedélyezte sem a reformátusoknak, sem az evangélikusoknak azt, hogy egyetemet létesítsenek, ez maradt az egyetlen lehetőségük, hogy a tudományos utánpótlást biztosítsák maguknak. A kormányzat nem fogadta szívesen alattvalóinak külföldi egyetemjárását sem, s igyekezett gátolni a nyugat-európai „felforgató” eszmék és könyvek terjedését. Központi engedélyhez, útlevélhez kötötték az utazást, késleltették e dokumentumok kiállítását. A cenzúra fokozottan ellenőrizte a deákok által behozott köteteket, esetenként pedig egyenesen tiltották (például 1756–1759 között) az utazást.³ II. József azért nehezményezte a peregrinációt, mert a deákok sok pénzt költöttek a birodalom területén kívül, ami nem fért össze a merkantilista–kameralista és fiziokrata elveket valló, a külkereskedelmi aktívumot szem előtt tartó uralkodó elképzeléseivel. Ezért a jozefinizmus idején azzal a rendelettel is korlátozták a peregrinációt, miszerint egykori peregrinusok nem kaphattak állami hivatalt.⁴ Az 1790-es években három évben maximálták a külföldi tanulmányok idejét, s minden utazást csak az illetékes egyházkerület által kitöltött, erre megszabott ajánlólevél birtokában lehetett megkezdeni.⁵

A tiltó és akadályozó intézkedések ellenére a 18. században meghatározó jelentőségű maradt a reformátusok peregrinációja. A század folyamán kb. kétezer, tehát átlagosan évi 35–40 magyarországi református deák került így külföldre. Főként német, svájci és hollandiai egyetemek fogadták az ifjakat. A leglátogatottabb intézmények közé a franekeri, utrecht, zürichi, jénai és az erlangeni egyetem tartozott. Ez a külföldi kapcsolatok átrendeződését jelenti: a 17. században még nagy szerepet játszott – a puritanizmus elterjedését maga után vonó – angliai egyetemjárás. Ide egyre kevesebben jutottak el, s nőtt a közelebbi, elsősorban a német intézmények látogatottsága.

³ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1996, 94–129.

⁴ KLEIN Gáspár: Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben, *Egyháztörténet* 1(1943), 356–376.

⁵ TIREK Levéltára, A. XXVII. 9880; A. XXVII. 9891.

A központi szándékokkal összhangban a 18. század utolsó harmadában sokan már csak Bécsben vagy Pozsonyban tanultak. Ők ott csak természettudományos stúdiuumokon vettek részt.⁶

A peregrináció nemcsak azzal segítette elő a szellemi áramlatok hazai megjelenését, hogy a kijutó diákok megtanultak valamit és azt később itthon felhasználták, hanem ennél közvetettebb és hosszabb távú hatást is gyakoroltak az itthoni kultúrára. Mégpedig leginkább azzal, hogy könyveket, külföldi akadémiai jegyzeteket hoztak Magyarországra. Ezeket a dokumentumokat vagy megtartották maguknak, s csak később váltak közkinccsé, vagy nyomban, hazatérésük után felajánlották anyaiskolájuk könyvtárának. (Például a pataki tanár Porkoláb Istvánról tudjuk, hogy külföldön összegyűjtött becses könyveiből szívesen kölcsönzött is diákjainak.)⁷ A peregrináció által hazánkba jutott könyvek mennyisége hatalmas lehetett – a debreceni és a pataki professzorok valódi könyvtárakkal rendelkeztek, de a komolyabb műveltségű papok is jelentős gyűjteményt alapoztak meg külföldi éveik során. Ezt a tényt támasztja alá, hogy a magyar hatóságok folyamatosan panaszkodtak a bírálendő kötetek nagy számáról. Esetenként 10–15 mázsányi anyagot kaptak feldolgozásra.⁸

A hosszú utazás, a külföldi lakbér, a tandíj és az egyéb kikerülhetetlen költségek (szállás, étkezés, könyvvásárlás stb.) súlyos terheket róttak a diákokra, illetve szüleikre, patrónusaikra. Rácz István különböző adatok alapján legalább 1500 RFT-ra becsüli annak az összegnek a nagyságát, amellyel egy peregrinusnak mindenképpen rendelkeznie kellett.⁹ Több helyen ösztöndíjakkal támogattak évente egy-két deákot: a svájci és a németalföldi ösztöndíjakat össze is hangolták, az intézmények számon tartották, hogy melyikben segítettek erdélyi, debreceni vagy pataki tógátust.¹⁰

Végül egy fontos, ám nehezen megválaszolható kérdést vetünk fel. A peregrináció sem az egyén, sem pedig a kollégium szintjén nem volt előre eltervezhető, menet közben szabályozható, netán utólag ellenőrizhető tanulmányi forma. Az anyagi lehetőségeken túl a szerencsén és az illető belátásán, szorgalmán is múlott, hogy mit és mennyit sajátított el, hogy mennyire volt hatékony a számára külföldi utazás. Természetesen nem állítható, hogy a peregrinusok többsége ne használta volna ki kellően és jóhiszeműen a lehetőségeit, vagy hogy általában, a konkrétan megtanultakon túl ne lett volna a peregrináció szemléletformáló jelentősége fontos. Ám az mindenképpen komoly kérdés, hogy általában mennyire volt hasznos a peregrináció. Hiszen leírásokat, a külföldi egyetemi tanulmányi lehetőségek meggyőző kihasználásáról szóló

⁶ KOSÁRY: i. m., 94–129.

⁷ KONCZ Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1848 között, in: *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 133.

⁸ SZABÓ Botond: Könyvforgalom és könyvrevízió a XVIII. században. Piskárkosi Szilágyi Sámuel szuperintendens hagyatékáról, *Theológiai Szemle* 22(1929/6), 348–350.

⁹ RÁCZ István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, DRK, 1995, 233–248.

¹⁰ Például TIREK Levéltár, A.XXVI.9628. jelzetű levél a belgiumi; az A.XXX.11.518. jelzetű pedig a svájci ösztöndíj-lehetőségekről tudósít.

tudósításokat és egyéni példákat leginkább olyanoktól tudunk, akik tehetségük és elszántságuk révén kiemelkedtek koruk átlagából. A többiekéről vagy a többiektől túlságosan kevés forrás maradt fenn e probléma egyszerű eldöntéséhez.¹¹

Ennek megoldásához még nagyon sok mindent tisztázni kell. Például azt is, hogy kik és hol vettek részt a peregrinációban. A hollandiai peregrináció példáján erre is keressük a választ.

A peregrináció kvantifikációjának akadályai

Az egy iskolából kiinduló peregrinusok számának, úti céljának teljes körű meghatározása akkor lenne lehetséges, ha az adott intézmény egységesen regisztrálta volna távozó diákjait. Ilyen összeírás azonban – Sárospatakon legalábbis – nem létezik. Ezért két másik forrást, forráscsoportot kell felhasználnunk. Az egyik a Szögi László által vezetett kutatócsoport kitűnő, immár több mint 20 kötetre rúgó peregrinációs forrásközlés-sorozata. Ebből ezúttal a 15., Bozzay Réka és Ladányi Sándor által szerkesztett kötet adatait dolgozzuk föl.¹² Ebben 1595-től 1918-ig állnak sorban a németalföldi intézmények szerint szétbontva a magyarországi beiratkozók nevei. A szerkesztők hatalmas munkát végeztek. A külföldön talált adatokat ugyanis Magyarországon igyekeztek kiegészíteni. Rengeteg forrást és forrásközlést néztek át egy-egy név után kutatva azért, hogy minél több információt tudjanak közölni a peregrinusokról. Így a nevük és a beiratkozás dátuma mellett szerencsés esetben olyan adatokat is megtalálunk, mint az apa neve, foglalkozása, az illető tanuló otthoni anyaiskolája, későbbi pályája, esetleg halálának ideje. Azonban minden erőfeszítés ellenére a számunkra fontos 15. kötetben mindössze az esetek 60%-ában találjuk meg a deákok otthoni iskolájának a nevét – a fennmaradó nagy hányadban ez rejtély marad.

Az egyik komoly nehézség tehát az, hogy eldöntsük, kit tekinthetünk egyáltalán pataki deáknak. Ennek a problémának a csökkentésére vetjük be másik forrásunkat: a Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkészi névsorát, amely a kezdetektől a 19. század legvégéig gyülekezeti bontásban közli az ismert prédikátorok neveit.¹³ Tulajdonképpen ez az egyetlen komolyabb létező adatbázis, amit Bozzay Réka és Ladányi Sándor nem használhatott fel, mivel az első verzióját épp az ő munkájuk befejezésekor publikáltuk az interneten. Minden olyan peregrinus nevét összevetettük a lelkészi adatbázissal, akinek a hazai iskolájáról a peregrinációs forrásközlés nem adott információt. Természetesen az így kapott adatok némileg torzíthatnak. Hisz ellenőrizhetetlen mennyiségben előfordulhatnak olyanok, akik nem Patakon, hanem Debrecenben tanultak, és a peregrináció után mégis a tiszáninneri kerületben he-

¹¹ Híres, s híres professzorrá váló peregrinus például a debreceni Budai Ézsaiás. Lásd BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1955.

¹² BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* 15, 2007.

¹³ UGRAI János: *A Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a millenniumig. Adattár*. Sárospatak – Tiszaújváros, 2017.³ Ld. <http://patakarchiv.hu/portall/adattar/download/72-tizsaninnen-1/adattar> (Letöltés ideje: 2019. 03. 15.)

lyezkedtek el. Ezt a veszélyt azonban – a korábbi kutatási eredmények alapján – nem becsüljük túlságosan nagyra, ezért vállaljuk ezt a torzító hatást. Még egy adat alapján számítottunk valakit a „pataki deákok” közé: akkor, ha Sárospatakon született – és ez fel is volt tüntetve a holland matrikulákban. Természetesen itt is előfordulhat, hogy valaki nem a szülővárosában, hanem a debreceni kollégiumban tanult, de ennek a valószínűségét is kicsinek tartjuk. A 18-19. században meglehetősen zárt volt ugyanis a debreceni és a sárospataki kollégium partikulahálózata. (Felvethető persze, hogy ilyen alapon a Patakhoz közeli, például sátoraljaújhelyi, olaszliszkai stb. születésűeket is számításba kellett volna venni. Ettől azért tekintettünk el, mert ebben az esetben nem lehetne konkrét határt szabni a feltételezéseknek. Szerencsére egyébként sem nagy számú esetről van szó.)

A másik probléma az, hogy az esetek jelentős részében csak a belépés dátuma olvasható a peregrinációs adattárban, a kilépése nem. Amikor viszont tudunk a kilépésről, akkor néha olyan meghökkentő dolgot is láthatunk, hogy valaki ugyanazon a napon iratkozott be az akadémiára Franekerben és Utrechtben, vagy mindössze hat hét után költözött át egy másik egyetemi városba. E kétségek ellenére nem a beiratkozás, hanem az ott tartózkodás adatait gyűjtöttük, mivel ezek a számok tükrözik jobban a peregrináció valós szellemi hatását.

Mind a pataki „kollégiumi származás”, mind pedig az ott tartózkodás kapcsán fellépő információhiány miatt azt kell mondanunk, hogy számaink valószínűleg alatta maradnak a ténylegesnek. Ennek ellenére kísérletünknek mégiscsak megmarad az az előnye, hogy az ismert és elképzelhető források egészére kiterjed – igaz, ez a tény nem a mi, hanem a peregrinációs kötetek szerkesztőinek áldozatos munkáját dicséri.

A sárospataki deákok németalföldi peregrinációjának mennyiségi jellemzői

1681–1802 között 481 peregrinációs esztendőről szereztünk tudomást. Ezek túlnyomó része két helyen, Franekerben és Utrechtben koncentrálódott. Az eleinte népszerű Leiden, valamint Groningen és Harderwijk jelentősége elhanyagolható a Sárospatak környéki szellemi diskurzus szempontjából. Amszterdamba pedig mindössze egyetlen deák jutott el a Bodrog partjáról.

Ha a pataki peregrinációs intenzitását nézzük, akkor tízéves bontásban viszonylagos kiegyensúlyozottság tapasztalható.¹⁴ Azt látjuk, hogy Mária Terézia uralkodása idején előbb valamelyest, majd az 1770-es években jelentősen nőtt a németalföldi peregrináció mértéke, a következő másfél évtizedben pedig gyors visszaesésnek indult. A századfordulón már kizárólag egyetlen fiatal, Tóth János közel tíz évig húzódó utrechti tanulmánya jelenti a patakiak hollandiai peregrinációját.

Ha azonban éves bontásban is megnézzük ugyanezt a grafikont, akkor épp az kerül leginkább a szemünk elé, hogy mennyire hektikus, kiszámíthatatlan volt a peregrináció.¹⁵ Miközben a tízéves szakaszokban elmaradnak a nagy kilengések, éves bontásban szinte állandó a görbék törése, le- és felívelése. Mindez azt jelenti, hogy

¹⁴ Lásd Függelék 3.

¹⁵ Lásd Függelék 4.

évről évre teljesen tervezhetetlenül és követhetetlenül alakult a Hollandiába irányuló pataki peregrináció. Ebből a grafikonból az is kiderül, hogy az éves csúcstól 1779 jelentette, ekkor 15 egykori pataki deák tanult egyszerre három holland egyetemen. A következő legnépesebb, 14 fős társaság 1783-ban tartózkodott a Németalföldön, s csak ezt követően kezdődött a nagy visszaesés: 1785-ben már csak 3-an jutottak ki ugyanide. Olyan esztendő, amikor senki nem tanult Hollandiában, 11-szer fordult elő: 1749 és 1763 kivételével mindegyik az 1682–1712 közötti időszakban, ami különösen hányatott korszaka volt a sárospataki kollégium történetének.

A három legfontosabb egyetem vagy akadémia egymáshoz való viszonyítása azt a megállapítást vonja maga után, hogy az eleinte legnépszerűbb Leiden hamar elvesztette a patakiak körében a vonzerejét.¹⁶ Ezzel szemben a legnépszerűbb Franeker majdnem az egész korszakban jelentős számban vonzotta a diákokat, de a 18. század második felében egyre inkább az élre tört Utrecht. Így az adatok némi leegyszerűsítésével 1710-ig a sárospataki peregrináció leideni, 1710–1760 között franekeri, utána pedig az utrechti szakaszáról beszélhetünk.

Mindezt a következő korrekciós megjegyzésekkel látjuk fontosnak kiegészíteni. Adataink egyharmadában tartós, tehát egy évnél hosszabb egy helyben tartózkodást tudunk kimutatni. Ők azok, akik jelentősen csökkentették volna az adatainkat, ha csak a beiratkozás számait vettük volna alapul.¹⁷

Adataink közel 40%-ában a peregrinációs adattár szerkesztői nem tudták megállapítani, hogy valóban pataki deákok voltak az ifjak. Ők azok, akiket vagy sárospataki születési helyük, vagy sokkal inkább későbbi lelkészi állomáshelyeik alapján vettünk figyelembe.

Végül mechanikus módon összeszámoltuk, hogy hány különböző személyre terjedt ki a hollandiai peregrináció. Bár itt előfordulhatnak kisebb számolási hibák, 222 különböző peregrinust tudunk elkülöníteni, ami azt jelenti, hogy átlagosan 2.2 évet töltöttek a pataki deákok Hollandiában.

Összegzés helyett: az eredmények értelmezési lehetőségei

Bebizonyosodott, hogy a Szögi László által szerkesztett sorozat kötetei egyéb források bevonásával jól használhatók egy fordított irányú vizsgálat esetén is. Eredményeink nem teljes körűek, de nagyságrendileg mégis megnyugtatóak – mindenféle bizonytalanság ellenére. Ennek megfelelően mindenképpen érdemesnek tűnik a kutatást az angliai, svájci és a németországi protestáns peregrinációra is kiterjeszteni, illetve a kutatás módszertanát további szempontok figyelembe vételével finomítani.

¹⁶ Lásd Függelék 3.

¹⁷ Egyfelől ez magyarázza, hogy Bozsay Réka lényegesen kisebb értékekkel számol. Másik oka pedig az, hogy a lelkészi adattárból (vagy más hasonló forrásból, adatbázisból) elvégezhető ellenkező irányú beazonosítási folyamat nem volt része a vizsgálatának. Bozsay Réka: Magyar diákok hollandiai tanulmányai a kora újkorban, in *Gerundium* 8(2017/2), 23–35, külön: 29–30.

A kutatás kiszélesítésével válik lehetségessé annak megállapítása, hogy pontosan milyen helyet foglaltak el a hollandiai egyetemek a sárospataki peregrinusok úti céljai között. A szakirodalom egyöntetű véleménye szerint folyamatosan keletre húzódott a magyar protestánsok peregrinációjának a súlypontja, előbb az angliai, majd a hollandiai helyszíneket váltották fel a német egyetemek, akadémiák. Ennek a – nyilván joggal feltételezett – folyamatnak a számszerűsítése is lehetővé válik a fenti módszerrel.

Az, hogy pontos névsort állítottunk össze a Sárospatakról Hollandiába kikerült peregrinusokról, társadalomtörténeti elemzéseket is lehetővé tesz. Pályautak, lelkeszi sorsok feltérképezésével eldönthetővé válik az a kérdés, hogy valóban jobban érvényesültek-e, sikeresebb életutat jártak-e be azok, akik külföldi tanulmányokkal tudták megkoronázni hazai iskolai éveiket. Valóban hasznukra váltak-e a sokszor egészen szervezetlennek vagy rövidnek tűnő kinti tanulmányok? Vagy esetleg markánsan el lehet különíteni azokat a peregrinusokat, akik hazatérve tényleg az egyházi–szellemi elit tagjaivá váltak, s azokat, akik fiatalkori szerencsájuk ellenére nem jutottak különösebben magasra.

Végül a sárospataki holland peregrináció viszonylag egyértelműen kibontakozó korszakaira hívjuk fel a figyelmet. Nem lehet véletlen, hogy az évenkénti hektikus mozgások dacára jól kivehető, hogy előbb Leiden, majd Franeker, végül pedig Utrecht vonzott több pataki diákot. Az ifjak változó preferenciái további magyarázatra szorulnak. Természetesen adja magát a felvetés, miszerint egy-egy kimagasló professzor híre csábította egyik vagy másik intézménybe a diákokat.¹⁸ Épp ilyen könnyen eszünkbe juthat az az érv is, hogy egy-egy egyetem kisebb költségei, netán a patakiak számára is elnyerhető ösztöndíjak segítették a választást.¹⁹ Ezeknek – és egyéb lehetséges – szempontoknak a mérlegeléséhez azonban további források bevonására van szükség, hiszen jelen ismereteink szerint legfeljebb néhány híressé vált peregrinus motivációi tisztázhatók viszonylag könnyen.

¹⁸ Franekernek Descartes és Coccejus tanításában játszott szerepét kiemeli BOZZAY-LADÁNYI: i. m., 36–38.

¹⁹ Franekerről tudjuk, hogy a legolcsóbb volt a hollandiai egyetemek között. Ez a tény nyilván sokak döntését meghatározta. Uo., 36. A Leidenben biztosított támogatásokról: BOZZAY Réka: Leiden, a

*1. A Sárospataki Református Kollégium befolyási övezetének nyelvi megoszlása
a 19. század közepén²⁰*

Megye / (fő - %)	magyar	szlovák (tót)	német	orosz (rutén)	zsidó	egyéb	összesen
Zemplén	101.826 –51,94%	66.910 –34	1750 – 0,9	9025 – 4,6	16.638 – 8,5	120 görög – 0,06	196.269 fő
Abauj	99.002 –59,6	33.320 – 20	9470 – 5,7	15.121 – 9,1	9282 – 5,6	0	166.195 fő
Borsod	164.044 – 89,55	3500 – 1,91	1000 – 0,54	5200 – 2,93	8785 – 4,71	655 görög – 0,36	183.184 fő
Gömör	89.330 – 52,25	75.000 – 43,9	2312 – 1,45	4315 – 2,4	0	0	170.957 fő
Torna	24.903 – 90,35	500 – 1,81	0	1500 – 5,44	659 – 2,4	0	27.562 fő
Szabolcs	175.645 – 84,33	15.700 – 7,53	1590 – 0,76	3101 – 1,5	10.713 – 5,14	1423 román – 0,68; 109 görög – 0,06	208.281 fő
Szatmár	136.948 – 58	1000 – 0,5	14.975 – 6,32	4364 – 1,88	8711 – 3,7	69.823 román – 29,6	235.821 fő
Bereg	45.960 – 38,6	650 – 0,53	2531 – 2,12	65.069 – 54,61	4941 – 4,14	0	119.151 fő
Ung	32.121 – 29,2	12.063 – 10,9	0	58.901 – 53,55	6883 – 6,25	35 görög – 0,05	110.003 fő

gondoskodó egyetem. Magyarországi diákoknak nyújtott juttatások és kiváltságok a leideni egyetemen a 17–18. században, *Századok* 140(2006), 985–1006.

²⁰ FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája*, Pest, 1842, 50–52.

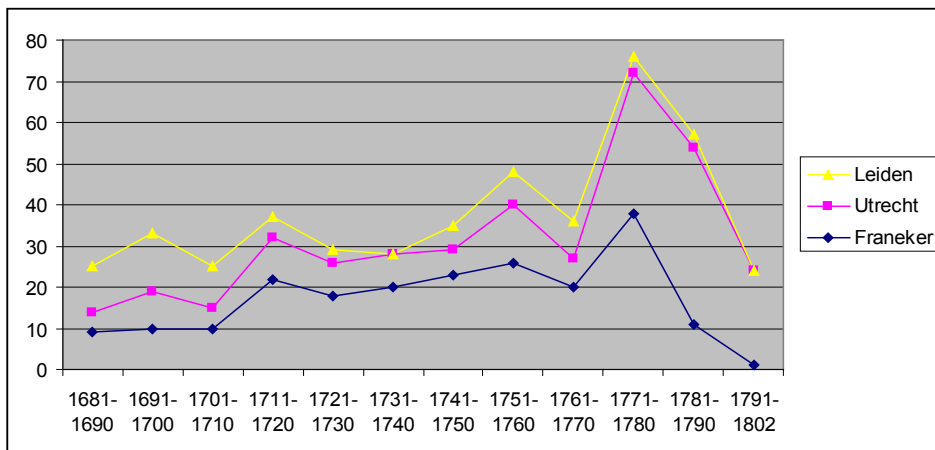
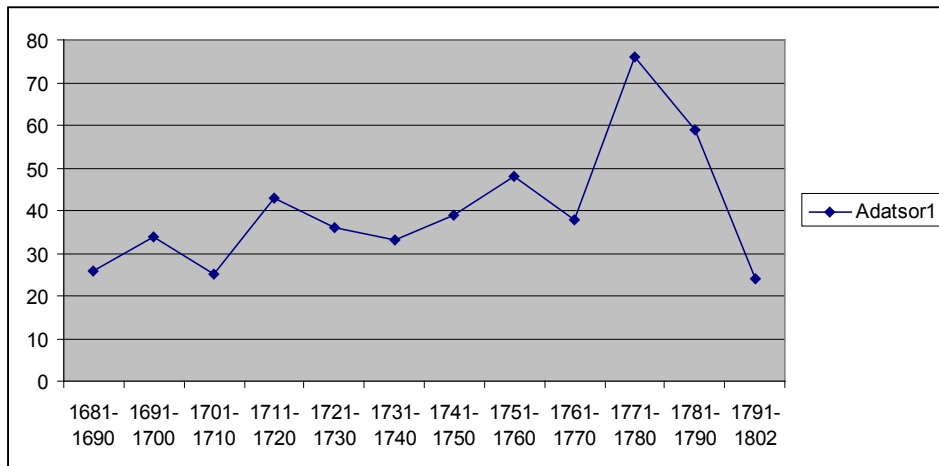
2. A Sárospataki Református Kollégium befolyási övezetének felekezeti megoszlása
a 19. század közepén²¹

Megye / (fő - %)	Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus	Református	Görögkeleti	Zsidó	Összesen
Zemplén	101.253 -36,49	96.539 -34,79	5175 - 1,86	57.769 - 20,82	120 - 0,04	16.638 - 6	277.494 fő
Abaúj	94.184 -56,67	19.100 - 11,5	4125 - 2,48	39.504 - 23,77	0	9282 - 5,58	166.195 fő
Borsod	70.666 - 38,6	11.385 - 6,2	4130 - 2,25	87.563 - 47,8	655 - 0,35	8785 - 4,8	183.184 fő
Gömör	59.070 - 34,55	4315 - 2,52	69.361 - 40,57	38.211 - 22,36	0	0	170.957 fő
Torna	12.076 - 43,81	2513 - 9,1	186 - 0,7	12.128 - 44	0	659 - 2,39	27.562 fő
Szabolcs	40.130 - 19,26	34.042 - 16,25	14.261 - 6,8	109.026 - 52,5	190 - 0,09	10.713 - 5,1	208.362 fő
Szatmár	37.992 - 16,12	98.855 - 41,92	946 - 0,4	89.317 - 37,87	0	8711 - 3,69	235.821 fő
Bereg	8351 - 7	69.724 - 58,5	572 - 0,5	35.563 - 29,8	0	4941 - 4,2	119.151 fő
Ung	22.132 - 20,12	62.856 - 57,14	310 - 0,28	17.787 - 16,16	35 - 0,03	6883 - 6,27	110.003 fő

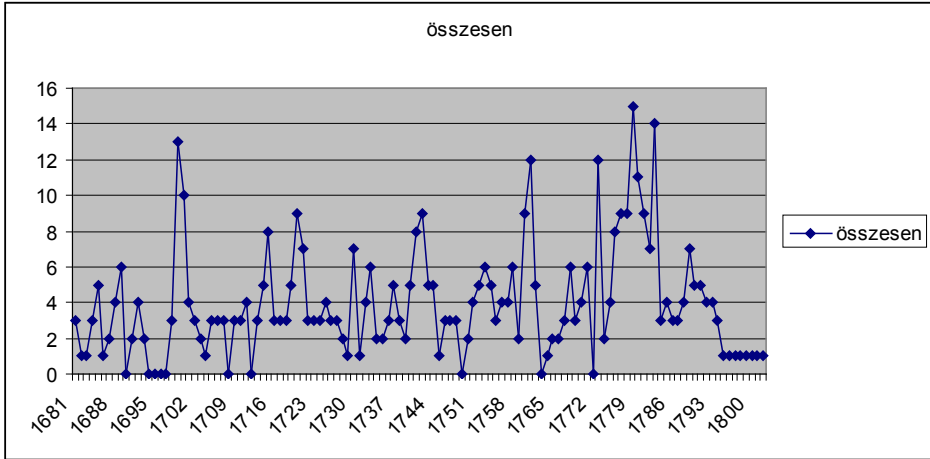
3. A sárospataki deákok hollandiai peregrinációja, 1681–1802 között tízéves bontásban

	Franeker	Utrecht	Leiden	Amszterdam	Groningen	Harderwijk	össz.
1681-1690	9	5	11	1	0	0	26
1691-1700	10	9	14	0	1	0	34
1701-1710	10	5	10	0	0	0	25
1711-1720	22	10	5	0	6	0	43
1721-1730	18	8	3	0	7	0	36
1731-1740	20	8	0	0	4	1	33
1741-1750	23	6	6	0	2	2	39
1751-1760	26	14	8	0	0	0	48
1761-1770	20	7	9	0	1	1	38
1771-1780	38	34	4	0	0	0	76
1781-1790	11	43	3	0	0	2	59
1791-1802	1	23	0	0	0	0	24
összesen	208	172	73	1	21	6	481

²¹ Uo.

4. A sárospataki deákok hollandiai peregrinációjának intenzitása, 1681–1802 között éves bontásban

Abstract

Peregrination of Sárospatak Students in the Netherlands, 1681–1802:
An Attempt to Clarify Some Quantitative Questions

The study makes an attempt to quantify the peregrination of Sárospatak students, who studied in the Netherlands in the period between 1681 and 1802. Our methodological question is if it is possible to compile a list of the Sárospatak students, who studied abroad, based on source materials and databases. Our docket question is: how big was the intellectual influence of the Dutch universities and academy on the Sárospatak College. In spite of all the doubts the results are conclusive. We assume more or less complete results so the Dutch peregrination can be quantified. In this manner first a Leiden then a Franeker and finally an Utrecht period can be differentiated / distinguished among the Sárospatak students.

Gurka Dezső

**AZ OTTHONOSSÁG
ÉS AZ IDEGENSÉG
AMBIVALENCIÁI
A GÖTTINGENI ÉS JÉNAI
MAGYAR PEREGRINUSOK
VISSZAEMLEKEZÉSEIBEN
ÉS LEVELEIBEN***

A Magyarországról kiinduló peregrináció történetében évszázadokra visszamenően együttesen voltak jelen a szülőföld elhagyásának és a szellemi haza keresésének, valamint a külföldön fellelt kulturális értékek meghonosításának mozzanatai, vagyis az otthonosság és otthontalanság többszörös értelemben vett diszkrepanciái. Magának az egyetemjárásnak a jelenségét, legalább is kelet-közép-európai vonatkozásban, elsődlegesen az intézményi feltételek lokális hiánya s az azok pótlására irányuló uralkodói, egyházi, főnemesi szándék – vagy egyszerűen csak a módosabb rétegek információszerzési törekvése – hívta életre,¹ ebből adódóan a peregrinusok külföldön szerzett élményeik és otthoni tapasztalataik szembesítését gyakran éltek meg a két eltérő fejlettségű kulturális közeg konfrontációjaként.

Az otthonosság és otthontalanság disszonanciája először a reneszánsz korában vált nemzedéki tapasztalattá, s az adaptációs törekvésekkel párhuzamosan, a személyes megnyilatkozások szintjén – például Janus Pannonius esetében – érzékelhető a mintaadó közegetől való eltávolodásból következő veszteségek rögzítése is. A középkorban és a kora újkorban – beleértve a magyarországi s különösképpen az erdélyi területeken kitolódó késő reneszánsz időszakát – ugyanakkor élt még a latinitás és humanitás eszményei által meghatározott közös szellemi haza gondolata is, amelynek létezéséről legplasztikusabban talán Lászlai János 1523-ban keletkezett, az antik és a keresztény tradíciók átfedéseire is utaló római sírfelirata ad számot:

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Szögi László: A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig, *Educatio* 14(2005/2), 248–251.

„Vándor, ha látod, hogy római sír
Födi azt, aki a hideg Dunánál született
Nem fogsz csodálkozni, ha meggondolod,
hogy közös hazánk volt Róma és az is marad.”

(Cs. Szabó László fordítása)²

A protestantizmus magyarországi expanziója a német, illetve holland egyetemjárás 16–17. századi kulminálójában is megmutatkozott.³ A Habsburg Monarchia határain túlmutató peregrináció a 18. században is meghatározóan protestáns túlsúlyú maradt, ugyanakkor számos új vonással is kiegészült: a türelmi rendeletet követő években megnőtt az evangélikus vallású magyarországi és erdélyi diákok számaránya a német egyetemeken; egyre inkább gyakorlattá vált, hogy a teológusok több diszciplína előadásait is látogatták; s mind több peregrinusbeszámoló keletkezett a külföldön eltöltött évekről.

Tanulmányomban a fent említett három specifikumot a 18. század végén peregrináló magyarok által leginkább preferált két német egyetemnek, a göttingeninek és a jénainak vonatkozásában vizsgálom: (1) a Göttingenbe és Jénába növekvő számban kiáramló magyar diákok társasági kohéziójának adatolását követően (2) a jénai peregrinusok természetfilozófiai és mineralógiai aktivitásának ismertetése kapcsán mutatom be a diszciplináris átfedéseket, (3) míg végül – az idegenség és otthonosság dichotómiáját középpontba állítva – a göttingeni peregrinusok és a jénai magyar mineralógusok visszaemlékezéseiben és leveleiben megnyilvánuló reflexiókat és önreflexiókat ismertetem.

1.

A külföldre induló magyar diákok egyetemválasztását jelentős mértékben determinálták a különféle beneficiumok,⁴ kinti működésüknek kereteit viszont elsődlegesen az határozta meg, hogy voltak-e diszciplináris kapcsolati lehetőségük, illetve hogy szert tudtak-e tenni beilleszkedésüket segítő személyes nexusokra.

A peregrinusok otthonosságérzése természetesen jelentős mértékben függött az adott városban tartózkodó magyar közösség számától és összetételétől. Jéna, Halle vagy Göttingen esetében a magyarok, illetve a hungarusok viszonylag nagy számaránya lehetővé tette, hogy a peregrinusok társasági életüket tekintve alig lépjenek

² SÜLYOK Miklós: Élő kövekből, *Magyar Művészet* 2(2014/2), 87.

„Natum quem gelidum vias ad Istrum
Roma tegetur viator urna.
Non mirabere, si estimabis illud,
Quod Roma est Patria omnium fuitque.”

³ A leginkább preferált német, holland és svájci egyetemek korszakonkénti felsorolását lásd TAMUSNÉ MOLNÁR Viktória: Debreceni peregrinusok a 16–19. században, *Magiszter* 9(2011/2), 89–92.

⁴ SZABÓ Miklós – SZÖGI László: Az erdélyiek külföldi egyetemjárása a XVIII. században és a XIX. század első felében, in KOVÁCS András – SIPOS Gábor – TONK Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, EME, 1996, 6.

túl a hazuról átplántált közeg keretein.⁵ Alighanem ennek a jelenségnek a megnyilvánulása lehet, hogy Körmöczi János emlékkönyvében csaknem kizárólag magyar diákok bejegyzései olvashatók, mi több, még azoktól a híres professzoroktól sem kért aláírást, akiknek előadásait egyébként szorgalmasan látogatta. (A Georg Christoph Lichtenberg és Johann Gottfried Müller professzoroktól kapott ajánlások ugyanakkor megmaradtak a későbbi unitárius püspök kolozsvári hagyatékában.⁶) A szóban forgó jelenséget Kis János, 1791-es jénai tartózkodásának kapcsán, explicit módon is kifejezésre juttatta emlékirataiban:

„Barátkozásba külföldi tanulókkal, noha könnyen lehetett volna, nem bocsátkoztam. Egyfelől gazdasági tekintetből attól tartottam, hogy általuk erzenyemet megerőltető költségeskedésre kényszeríthetném; másfelől azon kívül, hogy az anyai nyelvemen beszélgetés az idegen földön reám nézve még nagyobb bájjal bírt, mint itthon, meglegedést is többet reménylhettem a magyarok társaságában, mint a náloknál jóval fiatalabb ’s nagy részint jóval is éretlenebb németekében. Magyar és erdélyi országiak részint reformátusok részint evangélikusok többen valánk húsnál. Az akadémiai élet’ szelleménél ’s az ifjúság’ természeténél fogva nagyon szép egyetértésben ’s szoros kapcsolatban éltünk ’s pihenésre szánt óráinkat nagy részint nyájas társalkodásban együtt töltöttük. Társalkodásunk többnyire barátságos beszélgetésekből és sétálásból ’s gyakran tudományos vitatkozásokból is állott; de ezen utolsók soha sem mentek túl a’ barátság’ határin.”⁷

Az 1793-as év felől visszatekintve Kis így összegezte tapasztalatait, ezúttal sem hagyva ki a magyar társaitól kapott ösztönzések pozitív értékelését:

⁵ „Az 1750–1790-ig tartó időszakban a magyarországiak emlékkönyveibe szinte ugyanannyi honfitársuk írt be, mint ahány külföldi bejegyző (külföldi: 178; hungarus: 206), igaz, bizonyos (különben viszonylag rövid) időszakokban a Habsburg kormányzat tiltó intézkedéseinek következtében meglehetősen kevés magyarországi peregrinus tartózkodott a városban. Az 1790-es években azonban az arányok látványosan megváltoztak (külföldi bejegyző: 110; hungarus: 389). Ennek megfelelően Körmöczi emlékkönyvének is csupán egyetlen külföldi bejegyzője akad Jénában (a korábban említett türingiai orvostanhallgató), a többiek (21 egyetemista) honfitársai. Feltűnő, hogy a század utolsó évtizedében az egyetem tanárai is ritkán veszik kézbe a magyarországi peregrinusok albumait (az eddig feldolgozott emlékkönyveket történetesen egyszer sem), jóllehet a megelőző évtizedekben meglehetősen gyakran került sor ilyesmire. Az 1750–1790 közti időszakban keletkezett jénai autográfok közül minden hatodik az egyetem valamelyik tanárától származik.” – MÁNDITY ZORÁN: Adalékok Körmöczi János emlékkönyvéhez (Az egyetemi hallgató Körmöczi emlékkönyve), *Keresztény Magvető* 122(2015/2), 194.

⁶ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Körmöczi János püspök hagyatéka, Peregrinációs dokumentumok és levelek, 7.1.

⁷ Kis János *Superintendens’ emlékezései életéből. Maga által feljegyezve*, Sopron, Özvegy Kulcsárné betűivel, 1845, 103–104.

„Azonban Jénában létemet nem csak soha sem lett okom megbánni, hanem reám nézve nagyon jótékonynak is kelle tartanom. Legelsőben is az a' társalkodásbeli vidorság és virgonc jókedvűség, melly ott az egész tanuló ifjúságot, 's azok között a' magyarokat is, kikkel mindég tartottam, lelkesítette, reám, ki a' komolyságra még mindig kelleténél hajlandóbb voltam, hasznos befolyást gyakorlott.”⁸

A peregrinusok idegenségérzését jelentősen mérsékelhette az is, ha a professzori karban lelhetek támogatóra.⁹ Göttingenben Segner János András nagyvonalú patronálásának előnyeit sokak kamatoztathatták,¹⁰ s egyszerűsmind göttingeni házának, illetve herberhauseni birtokának patriarchális légkörét is élvezhették. Ezekről a látogatásokról Halmágyi István így emlékezett meg naplójában:

„Segner uram vacsora utánra megmarasztván bennünket egy pohár borra, sokáig discouráltunk különb-különbféle dolgokról, a többi között beszéllett nevezetes históriát elő, miképen szokták az európaiak Indiákon a drága köveket szerezni.”¹¹

Természetesen arra is volt precedens, hogy a Magyar Királyság vagy az Erdélyi Nagyfejedelemség területéről német földre érkezett peregrinus egy-egy német professzor segítő jószándékával szembesülhetett. Carl Leonhard Reinhold filozófus jénai magyar diákok iránti segítőkészségének alapja például az lehetett, hogy előadásait nagy arányban látogatták magyarországiak,¹² asszisztense pedig egy Wilhelm Kalmann nevű erdélyi szász hungarus volt. Amikor a professzor Kielbe költözött, e hallgatói

⁸ Uo., 110–111.

⁹ Szabó Miklós és Szögi László az erdélyi szászok esetében kiemeli, hogy „többen közülük német egyetemeken maradvá szívvel-lélekkel támogatták a német földre utazó honfitársaikat”. SZABÓ–SZÖGI: i. m., 2.

¹⁰ „Kezességet vállalt honfitársaiért: Wízkelety az ő közbenjárására nyert tandíjmentességet, és neki köszönhette Baligha Sámuel, hogy leadott értekezés nélkül kaphatta meg az orvosdoktori címet. A többieknek is segített, ahol tudott. A medikusokat privát betegekhez küldte, a szegényebekben beneficium szerzésével próbált könnyíteni. Közreműködött két Göttingenre szóló pozsonyi ösztöndíj alapítvány – a Burgstaller (1747) és a Scarizkin (1750) – létrejöttében. Bár nem praktizált, de ha valamelyik honfitársa betegségével hozzá fordult, annak nyavalyáját felügyelte és ingyen kúrálta. [...] Segner nem vesztette szem elől hitbéli honfitársait sem, 1745-ben kérvényt írt a porosz királynak, hogy járjon közbe a magyarországi protestánsok érdekében.” Vö. RAB Irén: Adalékok Segner János András göttingeni korszakához (1735–1755), *Kaleidoscope* 7(2016/13), 404.

¹¹ HALMÁGYI István *naplói 1752–53, 1762–69 és iratai 1769–1785*, Szerk. SZÁDECZKY Lajos, Bp., MTA Könyvkiadó Hivatala, 1906, 507.

¹² A magyar peregrinusokról Jénában kialakult jobbra pozitív képet Kis János emlékiratai is visszaigazolják: „Általában a' magyarok 's erdélyiek mint Göttingában, úgy itt is mind szorgalmokra, mind tisztességes erkölceikre nézve megkülömböztették magokat, 's azért a' közvéleményben is egyebeknek eleikbe tették.” Vö. Kis: i. m., 112.

kör egy része, élén Kalmann-nal, oda is követte őt.¹³ A német idealizmus megalapozásában oly jelentős szerepet betöltő professzorral¹⁴ egyébként az a Kis János is személyes kapcsolatban állt, aki a magyar közeg otthonosságát emlékiratában többhelyütt is ragaszkodással kihangsúlyozta.

„Reinhold, Kant’ egyik legbuzgóbb ’s legügyesebb követője, kellemes előadásával, melly a’ legmélyebb bölcselkedési fejtegetést is érthetővé tévé, minden tanító társait fellülhaladta. Velem annál inkább szeretteté magát, mivel megengedé, hogy némelyekkel együtt estvénkint vacsorázásakor szabadon hozzá raeheték ’s beszélgetésében részesülhetek. Illyenkor nyájaskodását is hallhatóm, de egyszersmind oly dolgokat is tanulhattam tőle, mellyekről leczkéiben nem szólhatott.”¹⁵

A Jénába látogató magyarországi hallgatók aránya a 18. század utolsó évtizedében folyamatosan növekedett, s létszámuk éppen a német idealizmus kialakulásának éveiben volt a legmagasabb: 1796-ban negyven, 1798-ban ötvenöt magyar peregrinus iratkozott be az egyetemre,¹⁶ így Reinhold mellett Fichte, majd Schelling előadásainak is viszonylag kiterjedt magyar hallgatósága volt. A magyar diákok Fichte iránti rokonszenve egyértelműen kiolvasható abból, hogy az ateizmussal megvádolt filozófus védelmében a weimari hercegnek benyújtott petíció aláíróinak körülbelül egyhatoda magyarországi, illetve erdélyi peregrinus volt.¹⁷ A tudománytan iránti érdeklődésen túl alighanem egyfajta személyes elköteleződésre utal, hogy öt olyan peregrinus emlékkönyvet tarthatunk számon, amelyben Fichte-idézet található.¹⁸ Legelső Fichte-fordításunkat a filozófus egyik erdélyi hallgatója, Körömöczy János készítette, aki *A gondolatszabadság visszakövetelése Európa fejedelmeitől* című röpiratot 1797-ben, a német megjelenés után négy évvel ültette át magyarrá, de – a megjelentetés reményének híján – csupán egy jóval későbbi halotti beszédében idézett e műből.¹⁹

¹³ Kalmann később egy grazi birtokon vállalt gazdatiszti állást, kapcsolatba került a jakobinus mozgalommal, s 1795 után végképp elsodródott a filozófiától, előrevetítve ezzel a hazatérő magyar peregrinusok túlnyomó többségének későbbi sorsát. RASCHE, Ulrich: Von Fichte bis Metternich. Die Universität Jena und ihre ungarländischen Studenten um 1800, in FATA, Márta – KURUCZ, Gyula – SCHINDLING, Anton (hrsg.): *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an den deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Stuttgart, Steiner, 2006, 210.

¹⁴ A német idealizmus jénai kialakulásának történetét feltáró konstellációkutatás irányította rá a figyelmet Reinhold valódi jelentőségére, illetve az e folyamatban betöltött iniciatív szerepére. Vö. FRANK, Manfred: »Unendliche Annäherung«. *Die Anfänge der philosophischen Frühromantik*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1997, 152–285.

¹⁵ Kis: i. m., 114–115.

¹⁶ RASCHE: i. m., 199.

¹⁷ HAASE, Karl August von: *Jenaisches Fichte-Büchlein*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1856, 94–97.

¹⁸ MÁNDITY: i. m., 192–201.

¹⁹ GURKA Dezső: Körömöczy János filozófusi pályakezdése a jénai posztkantianizmus hatásterében, *Keresztény Magvető* 120(2014/3–4), 446.

Fichte esetében nem tudunk a magyar peregrinusok iránti, Reinholdéhoz hasonló rokonszenv-megnyilvánulásról vagy személyes kapcsolatról, ám az ő 1798-as távozása után katedrára lépő Schelling – egy magyar arisztokrata peregrinusnak, báró Podmaniczky Károlynak adott magánórái révén – rendelkezett magyar kapcsolattal,²⁰ természetfilozófiájának korai magyar követői pedig jól körülhatárolható csoportot alkottak. E csoport tagjainak jénai jelenléte és tevékenysége ugyanakkor szorosan kapcsolódott egy szűkebb diszciplináris területhez, a mineralógiához is.

2.

Abban a sajátos együttállásban, amikor is időben egybeesett az Ásványtani Társaság (Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena) létrejötte és a német idealizmus jénai kibontakozása, az egyetemet és a társasági üléseket egyaránt látogató magyarországi peregrinusok egyidejűleg voltak hallgatói Friedrich Wilhelm Joseph Schelling természetfilozófiai, valamint Johann Georg Lenz mineralógiai egyetemi előadásainak, s egyben aktív résztvevői a Társaság életének. Az 1797-ben alakult Ásványtani Társaság kilenc alapító tagja közül három magyar volt (Bredeczky Sámuel, Nagy Sámuel, Mihalik Dániel), első elnökéül pedig gróf Teleki Domokost kérték fel.²¹ Lenz professzornak, a társaság igazgatójának a jénai egyetemi ügyekre is jelentős befolyással lévő Goethe figyelmébe ajánlotta, hogy a Társaság pénz- és gyűjteményi ügyeinek rendben tartása végett minél több magyar arisztokratát nyerjen meg támogatóul,²² ám a magyar tagság irányában a professzor személyes szimpátiája is többszörösen megnyilvánult. Levezést folytatott Bredeczky Sámuellel, Nitsch Károllyal és Rummy Károly Györggyel is. Utóbbit egyik levelében arról tájékoztatta, hogy 1810-ben született gyermekét, a vele szoros nexusba került magyar peregrinus neve nyomán, Karl Georgnak kereszteltette.²³ Lenz számos levelet váltott azzal a Bodó Sámuellel is, aki a Társaság üléseinek tudományos szempontból legaktívabb magyar peregrinusa volt.

Bodó az 1797-es téli szemeszterre iratkozott be Jénában, majd 1802. április 16-ai dátummal tiszteleti doktori címet kapott, Liptay Mátyással és Gryllus Sámuellel együtt.²⁴ Első, publikálatlan előadása 1799 májusában – a Társaság jegyzőkönyvének tanúsága szerint²⁵ – az anorganikus és organikus jelenségek egységével foglalkozott. A Társaság évkönyveiben megjelent két terjedelmes előadása a schellingi természettfi-

²⁰ Uő.: Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolati rendszerének alakulása, in Uő. (szerk.): *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában*, Bp., Gondolat, 2017, 111–132; ld. honlapon: hreal.mtak.hu/74990/.

²¹ A jénai Ásványtani Társaság történetéhez: GURKA, Dezső (hrsg.): *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*, Bp., Gondolat, 2015; Lásd <http://real.mtak.hu/34502/>.

²² SALOMON, Johanna: *Die Societät für die Gesamte Mineralogie zu Jena unter Goethe und Johann Georg Lenz*, Köln, Böhlau, 1990, 55–56.

²³ KÖRÖSY László: *Rummy élete*, Bp., Aigner, 1880, 8–26.

²⁴ Universitätsarchiv Jena, Bestand M, Nr. 216. Bl. 64.

²⁵ *Annalen der Societät für die Gesamte Mineralogie zu Jena* I(1802), 384.

lozofia hatását mutatja.²⁶ *Versuch eines Vorschlages die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen* című, 1802-ben megjelent írásában, amelyben az ásványtan szisztematikus tudományként való megalapozásának szükségességét hangsúlyozta, egyértelműen Schellingre utaló terminusok a spekulatív fizika és a dualitás.

Bodó másik írásának meglehetősen hosszú címe már önmagában is a jelzett tendenciát nyomatékosítja: *In der gesamten Natur folglich auch in der Mineralogie ist schlechterdings nichts absolut todttes, lebloses und unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und produktiv*. A tanulmányt 1799. május 26-án, a Társaság harmadik ülésén olvasták fel, de csak 1804-ben jelent meg nyomtatásban. A tanulmány azt kifogásolta, hogy a korabeli természettörténeti tankönyvek Kant felfogását korlátozott érvényűen vették át, s az erők vizsgálatát nem egyaránt terjesztették ki az anorganikus és az organikus természetre.²⁷

Bodó írásainak kérdésfelvetései természetesen sem jellegükben, sem megközelítésmódjukban nem tekinthetők autonómnak – mi több, a jénai közegben tipikusnak mondható a természettudományos diszciplínák (különösen a fizika és a kémia) filozófia súlypontú identifikációja –, ám az Ásványtani Társaság ülésein éppen a magyar szerző volt az, aki elsőként foglalkozott a mineralógia mint tudomány szisztematizálásának, illetve a természet egységének problémájával.²⁸ Szintén schellingi reminiscenciákat sejtet az egyik szepességi peregrinus, az iglói Theil Mihály 1799-es ülésen elhangzott, de nyomtatásban sajnos meg nem jelentett előadásának témamegjelölése: „Einfluß der Naturphilosophie auf die Mineralogie”.²⁹

Az Ásványtani Társaságban előadó magyarok tevékenységének jelentőségét – az erősen diszkontinuus magyar Schelling-recepció korai megjelenésének tényén túl – paradox módon az adja, hogy azok német viszonylatban is rendelkeztek némi közvetítői szereppel: a jénai egyetemen megismert fichtei és schellingi elveket szövegeikbe integrálva kezdeményezőivé váltak annak a törekvésnek, hogy a Társaság ülésein napirendre kerüljön a mineralógia tudományként való megalapozásának problémája, illetve a természet egységének schellingi elve. A magyar tiszteleti tagok által tartott felolvasások jelentősége éppen abban áll, hogy egyértelműen igazolják a schellingi természetfilozófia gondolatainak Társaságon belüli jelenlétét.

A Jénában befogadó szellemi közegre lelt magyar schellingiánusok hazatértük után elveszítették a mértékadó szakmai közeg diskurzusaiba való bekapcsolódás lehetőségét. A kapcsolatok fenntartását egyedül az a hosszabb-rövidebb ideig fennálló le-

²⁶ Vö. GURKA Dezső: Magyar schellingiánusok előadásai a jénai Ásványtani Társaság ülésein, in Uő. (szerk.): *Formációk és metamorfózisok. A geológia, a filozófia és az irodalom kölcsönhatásai a 18–19. században*, Bp., Gondolat, 2013, 136–156.

²⁷ *Annalen der Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*, II(1804), 60–62.

²⁸ Német szerző, a jénai egyetem filozófiai fakultásának Kirsten nevű adjunktusa csak évekkel később, 1803 januárjában tartott az Ásványtani Társaság ülésén hasonló témában előadást, amely 1804-ben *Ist die Mineralogie in dem Zustand, wie sie jetzt ist, eine Wissenschaft?* címmel jelent meg. Vö. *Annalen der Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*, II(1804), 97–110.

²⁹ Theil dolgozatának címe az *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena* által közölt jegyzőkönyvkiadványban található meg: I(1802), 384.

vezetés biztosíthatta, amelynek tárgyát egyre inkább a Társaság tagjelöléseivel kapcsolatos kérdések, esetleg az ásványcserék ügyei képezték. Bodó Lenzhez írott levelei – a válaszlevelek sajnálatos módon nem lelhetőek fel –, éppen írójuk jénai aktivitásának tükrében, nem pusztán a személyes sors, hanem a korabeli peregrináció lehetőségei és hazai mintakövetés eshetőségei szempontjából is tanulságosak.

3.

A 18. század végén a magyar peregrinusok – a magyarországi intézményrendszer hiányosságából, sőt olykor hiányából adódóan – oly mértékben kötődtek a befogadó egyetemi, illetve kulturális közegéhez, hogy egyes filozófiai és tudományos teljesítményeik csupán ott fejthették ki a maguk (jobbára persze szerény) hatását, anélkül, hogy a hazatérők a magyarországi közegbe mediátorként be tudtak volna kapcsolódni, illetve szélesebb körű hatást tudtak volna generálni.

A posztkantianus filozófiák hazai hatása – az irányzat képviselőiknek kezdeti intenzív jénai tevékenysége ellenére – korántsem volt folyamatos. E filozófiák magyar követői hazatérve elszigetelődtek, s intézményi keretek híján nem tudtak hatást gyakorolni a magyarországi bölcselet alakulására. Különösen érvényes volt ez a jénai recepciót felerősítő párhuzamos instrumentalizálódás terepnumából hirtelen kikerülő mineralógiai érdeklődésű schellingianusokra. Bodó Sámuel – noha Jénából hazatérve Eperjesen is tanított³⁰ – többé már nem publikált; Dianovszky Sámuel írásai – melyek Schedius Lajos szerint nyomtatásban is megjelentek – nem lelhetőek fel, s szerzőjük pedig már 1803-ban, igen fiatalon, meghalt; Mihalik Dániel 1800-tól egy éven át Sárospatakon tanított német és latin nyelvet, 1801-től pedig Késmárkra került, s hamarosan elszigetelődött.

Annak, hogy a hazatérés utáni állapot hogyan válik fokozatosan egyfajta szellemi otthontalansággá, pregnáns dokumentációját jelenti Bodó Sámuelnek a jénai Ásványtani Társaság igazgatójához, Johann Georg Lenzhez írott levelei. A Friedrich–Schiller–Universitát levéltárában őrzött, 1800 márciusa és 1802 júliusa között keletkezett nyolc levél egy a német közegbe sikeresen beilleszkedett peregrinus tudományos tevékenységtől való kényszerű eltávolodásáról ad pregnáns képet.

A Bodót Jénához fűző kapcsolati szál, a Társaságon belüli aktivitásából adódóan, nem szakadt meg azonnal a hazaérkezését követően, ám új élethelyzetét ő maga minősítette határpontnak, rögtön a második levelében: „Az Önöktől való elszakadásból adódóan átléptem a rendes tagok csoportjából a levelezőkébe, ám sajnos ez utóbbiak kötelezettségeinek még nem tudok eleget tenni”.³¹ A társaság alapszabályában rögzített feladat a levelező tagok esetében elsődlegesen a Társaság gyűjteményének ásványküldé-

³⁰ VANDRÁK András: *Az eperjesi egyházkerületi, ág. h. evangélikus collegium múltjának és jelen állapotjának vázlatos rajza*, Eperjes, Staud, 1867, 24.

³¹ „Durch meine Trennung von Ihnen habe ich mich aus der Zahl der Ordentlichen, in die, der Correspondierender Mitglieder versetzt, aber leider die Pflicht des Letzteren noch nicht erfüllen können.” Pest, 1800. febr. 8., Universitätsarchiv Jena, Bestand U, Abt. IX, Nr. 4, MB, Nr. 495. (A német idézeteket saját fordításomban közlöm. G. D.)

ményekkel történő gyarapítása lett volna, s ezért hozta fel kötelezettségei elmaradásának indokaként pesti tartózkodását, másrésztől viszont egy új feladatkör kialakításának szándéka – s ezzel együtt az ezzel kapcsolatos bizonytalanság is – kiolvasható a soraiból.

Bodó Lenz számára elsősorban a Társaság által adományozott diplomák közvetítésével és tagajánlásokkal próbálta hasznossá tenni magát.³² Harmadik levelében, amelyet már nem Pestről, hanem a Balassagyarmat közelében lévő Ebeckről (jelenleg Obeckov) keltezett, jénai peregrinációjának legfontosabb eredményéről, a Társaság folyóiratában megjelentetendő cikkéről írt.³³ Bodó néhány további levelében az általa létrehozandó ásványgyűjtemény fejlesztéséhez kérte a professzor segítségét, ám ezekből már jól nyomon követhető törekvéseinek fokozatos ellehetetlenülése is.³⁴

A Jénából kapott tiszteleti doktori cím hírére reagáló 1800. február 8-ai levelében összegzésszerűen, s a többi magyar sorstársának helyzetére is érvényes módon jelenítette meg Lenz számára a választott szellemi közösség és a hazai közeg kulturális szintkülönbségéből adódó problémákat:

„Mi magyarok sajnos csak ritkán igénylünk ilyen ösztönzőket, mivel, százféle különböző ügyünk közepette inkább rabszolgái, mintsem urai vagyunk a körülményeknek, s így ezen iskolában inkább csak életbölcsességet tanulunk, mintsem a tudományokhoz és erényekhez szükséges önállóságot.”³⁵

Bodóéhoz hasonló tapasztalatokat fogalmazott meg Kis János is évtizedekkel később keletkezett emlékiratának utolsó göttingeni napjaira visszaemlékező soraiban:

„Göttingától nehéz szívvel váltam-meg, nem csak azért, hogy sok jó barátimtól távoztam el, hanem azért is, mivel attól tartottam, hogy olly jeles professorokat s olly uralkodó tudományos szellemet, mint Göttingában találtam, sehoh sem fogok találni. Szállásom egyik ablakára valamely ott lakott elődöm nagyon olvasható betűkkel ezen rendeket véste:

³² Első levelében a Kitaibel Pált és Johann Colloredot ajánlotta a Társaság tagjául (1800. febr. 8., Universitätsarchiv Jena, Bestand U, Abt. IX, Nr. 4 MB, Nr. 495), a negyedikben pedig báró Podmaniczky Károlyt (1800. okt. 22., Uo., Nr. 6, MB, Nr. 623). A második levelében a Kitaibel Pálnak és Winterl Jakab Józsefnek szóló tagsági diplomák eljuttatásáról tudósította Lenz professzort (1800. márc. 12., Uo., Nr. 5, MB, Nr. 525), a negyedikben pedig arról adott hírt Jénába, hogy az Andreas Volynak szóló oklevelet Schedius Lajos bevonásával juttatta célba (1800. aug. 20., Uo., Nr. 5, MB, Nr. 595).

³³ 1800. jún. 15., Uo., Nr. 5, MB, Nr. 565.

³⁴ Uo., Nr. 6, MB, Nr. 565, 595, 808.

³⁵ „Wir Ungarn bedürfen leider solcher Triebfedern nicht selten, indem wir av potiori, mit hundertfachen, verschiedenartigen Geschäften stets umgeben, mehr Sklaven als Herrn der Umstände sind, und in dieser Schule demnach mehr Lebensklugheit, als die zur Wissenschaft und Tugend so nothwendige Selbstständigkeit lernen.” 1802. júl. 1., Uo., Bestand M, Nr. 216, Bl 116v.

Die Rolle ist gespielt, der Vorhang fällt nun nieder
Göttingen lebe wohl, ich seh' dich schwerlich wieder”³⁶

Jóllehet, a peregrinációs tapasztalatok a 18. század végétől kezdődően több új tudományterület meghonosításának feladatát kijelölték, s számos későbbi tudományos életmű kibontakoztatásának ösztönzőjévé váltak,³⁷ a személyes reflexiókban gyakran fejeződött ki az idegenség és az otthonosság ellentmondásos élménye.

A 16. századi humanisták közös szellemi hazájának gondolatával szemben a késő 18. századi peregrinusok reflexiói tehát elsősorban a kibocsátó és a befogadó közeg ambivalenciáját rögzítették. Míg a századforduló nemzedéke még alig-alig tudta adaptálni a német egyetemeken megismert mintákat és szerepeket, az 1810-es évek végétől kezdődően ugyanez a mintaadó közeg már számos megvalósult tudományos törekvés iniciátorává válhatott, például Schedius Lajos, Fejér György, Berzeviczy Gergely, Bolyai Farkas vagy Kőrösi Csoma Sándor esetében. A göttingeni és jénai peregrinusok 18. század legvégén keletkezett szövegei éppen a hazai szaktudományok instrumentalizációja előtti évek ellentmondásaiba és személyes történéseibe engednek betekintést.

Abstract

The Ambivalence of ‘Feeling at Home’ and ‘Feeling Like an Alien’ in the Memoirs and Letters of Hungarian Peregrines Studying in Göttingen and Jena

While latinitas and humanism made Hungarian peregrines familiar with the idea of ‘common intellectual patria’ as early as the 16th century, students of the 18th century rather perceived a conflict between the two cultural contexts diverging in their level of progression. Having presented the social cohesion of the Hungarian students abroad and their activities in the Mineralogical Society of Jena the study examines the contemporary phenomena of simultaneously ‘feeling like home’ and ‘feeling like an alien’ in the memories of the peregrines studying in Jena and Göttingen (e.g. István Halmágyi and János Kis) and Sámuel Bodó’s letters to the Society’s director Johann Georg Lenz.

³⁶ Kis: i. m., 110.

³⁷ Lásd a *Századok* 115(2017/5) számában a „*Tudásánamlás Magyarországon 1770–1830*” című tematikus blokk következő tanulmányait. BALOGH Pirokska: Koppi Károly – Kísérlet a göttingeni modern történettudomány metodikájának magyarországi meghonosítására, *Uo.*, 953–970.; BODNÁR-KIRÁLY Tibor: Államleírás és „a statisztika elmélete” a 18–19. század fordulóján, *Uo.*, 971–986.; SZ. KRISTÓF Ildikó: Alexander von Humboldt és Magyarország. Egy romantikus természettudós jelentősége a magyarországi egyetemes néprajzi érdeklődés kibontakozásában, *Uo.*, 987–1006.; KURUCZ György: Peregrinatio oeconomica. Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjai a 19. század első évtizedeiben, *Uo.*, 1007–1024.; KRÁSZ Lilla: Theoria medica és praxis medica. A tudásközvetítés változó útjai a medicinában a 18. század második felében, *Uo.*, 1025–1042.; GURKA Dezső: A 18–19. századi magyar mineralógus-peregrináció művelődéstörténeti konnotációi, *Uo.*, 1043–1062.

Kurucz György

**„MIÓTA HAZÁMBÓL
ELINDULTAM...”
TECHNOLÓGIAI
UTAZÁS ÉS
SZOCIOKULTURÁLIS
DIMENZIÓK,
1820–1825***

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

Gerics Pál (1792–1868) orvos, a gróf Festetics György (1755–1819) által 1797-ben alapított első magyarországi és európai felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon fiatal tanára 1820. március 20-án vette kézhez több évig tartó nyugat-európai tanulmányútjának részletes utazási instrukcióit az intézmény örököse és fenntartója, gróf Festetics László (1785–1846) bécsi palotájában.¹ A gróf és birtokainak központi igazgatási testülete, a *Directio* révén megszabott utasítások számos dologra kitértek, így az útvonalterv, a tudományos és gyakorlati, agrotechnikai, állattenyésztési, állatgyógyászati s egyéb technológiai ismeretek megszerzésére vonatkozó részletes előírások mellett, beleértve a Festetics-birtokokon előállított mezőgazdasági eredetű termékek értékesítését szolgáló piackutatási tevékenységet és a külföldi tudományos intézményekkel, kiemelkedő szakemberekkel történő kapcsolattépítés kötelezettségét, magától értetődően egy komplex regisztrációs rendszer alkalmazását is magukban foglalták.

Az instrukció huszonkilenc pontból és tizenhét alpontból állt, s tematikailag, illetve a meghatározott feladatok, a tapasztalatok rö-

¹ Az intézmény történetéhez lásd DEININGER Imre: *Keszthelyi Magy. Kir. Gazdasági Tanintézet (1865–1885) évkönyve az itt fennálló Georgikon (1797–1848) rövid történeti vázlatával*, Keszthely, Kardos Gábor, 1885.; SÜLE Sándor: *A keszthelyi Georgikon, 1797–1848*, Bp., Akadémiai, 1967. Az előbbi munkákhoz képest eltérő megközelítést kínáló értékelések – SÁGI Károly: Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez, in ÉRI István (szerk.): *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6, Veszprém, 1967, 329–341.; Uő.: Festetics György élete, kulturális és politikai törekvései, in Uő. (szerk.): *Georgikon 175*, Bp., Mezőgazdasági, 1972., 13–41. Az iskolaalapító főnemes életének átfogó feldolgozásához lásd KURUCZ György: *Keszthely grófja. Festetics György*, Bp., Corvina, 2013.; CSÉBY Géza: *A keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társasága, 2017.

zítése, közvetítése, valamint a technikai feltételek vonatkozásában további részekre tagolódtott. A bevezető szerint a gróf azzal a céllal bocsátotta útjára Gericset, hogy birtokainak leendő fő-állatorvosi kinevezése előtt gazdasági, műszaki, orvosi tekintetben képezze magát, továbbá nagykereskedőkkel, gyáripárosokkal kapcsolatot építsen ki, állattenyésztési tapasztalatokat gyűjtsön, az intenzív szántóföldi növénytermesztés regionális sajátosságait, a különböző vetésforgók alkalmazását, valamint a rét- és legelőgazdálkodással kapcsolatos eljárásokat tanulmányozza. Az instrukció egyúttal megszabta, hogy milyen módon regisztrálja tapasztalatait. Először is naplót kellett vezetnie, feljegyezve az utazás célkitűzésének megfelelően létrejött ismeretségeket, milyen új eljárásokat látott/tanult el, továbbá milyen észrevételeket tesz az előbbiekkal kapcsolatban. A vonatkozó alpont szerint a pénzügyi mozgásokat is pontosan kellett nyilvántartania, de írásbeli kötelezettségei közé tartozott még, hogy pontos címlistát vezessen, a levelekről és beszámolókról rövid kivonatokat készítsen, mindezekről nyilvántartást vezessen, írásos küldeményeit pedig megszámozva továbbítsa. Mindemellett a Directio számára küldött havi jelentésekben meghatározott kérdésekre kellett választ adnia, vagyis milyen gazdaságokat keresett fel, milyen gazdálkodási tapasztalatokat gyűjtött. Ezt követően be kellett számolnia arról, hogy milyen könyveket olvasott el egy hónap alatt, milyen tudós társaságokat keresett fel, s mit tapasztalt, kikkel találkozott, milyen ajánlóleveleket szerzett.²

Mindemellett folyamatosan képeznie kellett magát, így például Brüsszelben angol nyelvű tanárt kellett fogadnia, s nem mellékes szempont volt, hogy jelentéseit a szükségesnek tartott idegen nyelvű annotáció alkalmazásával, de kizárólag magyar nyelven írhatta. További lényeges megfigyelés volt Geric számára, hogy a tudomány embereivel folytatott beszélgetések alkalmával kerülje a politikai megnyilatkozásokat s a politikailag kompromittált személyekkel való találkozást, illetve Magyarországról csakis úgy nyilatkozzon, hogy az emberek elégedettek, s nem kívánnak különösebb változásokat a honi állapotok tekintetében.³ Ami az utazással kapcsolatos kiadásait illeti, az instrukció értelmében 100 pengő forintnyi havi fizetésén felül szállásra, esetleges egyéb kiadásaira további 150 forintot kapott, valamint egyéb dologi kiadásokra, könyvek beszerzésére, mezőgazdasági eszközök és gépek modelljeinek készíttetésére újabb 100 forint állt rendelkezésére.⁴

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Festetics Levéltár (a továbbiakban: Lt) Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Geric Pál jelentései külföldi útjáról folio (továbbiakban: fol.) 552–564. Az utazás tágabb tudománytörténeti értelmezéséhez lásd WEBER, Wolfhard: Probleme des Technologietransfers in Europa im 18. Jahrhundert. Reisen und technologischer Wandel, in TROITZSCH, Ulrich (hrsg.): *Technologischer Wandel im 18. Jahrhundert*, Wolfenbüttel, Herzog–August–Bibliothek, 1981, 189–217. A magyarországi kontextushoz lásd KRÁSZ Lilla: Tudásképzés és tudásközvetítés Magyarországon 1770–1830, *Századok* 151(2017/5), 949–952.; KURUCZ György: Peregrinatio oeconomica. Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjai a 19. század első évtizedeiben, *Uo.*, 1007–1024; GURKA Dezső: A 18–19. századi magyar mineralógus-peregrináció művelődéstörténeti konnotációi, *Uo.*, 1043–1062.

³ *Uo.*, fol. 557.

⁴ A korszak magyarországi pénzügyi viszonyaihoz lásd VARGHA Gyula: *Magyarország pénzügyi viszonyai. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyi intézetek négy évtized alatti működésére*, Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1885.; KURUCZ György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés Gróf

A Gerics Pál tanulmányútja során keletkezett magyar nyelvű levelek, jelentések, naplók terjedelmük és differenciáltságuk folytán mindenképpen különleges gazdaság- és művelődéstörténeti értéket képviselnek, hiszen 55 levelet küldött megbízója, illetve 83 jelentést a Directio számára, továbbá évekkal az utazást követően – feltehetően kiadásra szánva – „*Európa miveltebb tartományiban tett utazási jegyzések*” címmel kétezer folio terjedelmet jóval meghaladó útinapló tisztázataát is hátrahagyta.⁵ Gerics jelentései, a megbízónak küldött levelei és naplói alapján Szilézián, Szászországon, Poroszországon, a Hannoveri Királyságon, továbbá az észak-német városokon át a Rajna-vidéken, Németalföldön, Anglián, Skócián, Franciaországon, Svájcban, Itálián keresztül követhetjük figyelemmel útját. Jóllehet a jelentések a „technológiai utazás” szempontrendszerének, illetve az objektív regisztrációs követelménynek megfelelően határozottan kizárták a szubjektív, nem tárgyyszerű élmények megörökítését, az átdolgozott „utazási jegyzések” azonban óhatatlanul tartalmaznak olyan megjegyzéseket, gyakran hosszabb kifejtéseket, melyek az instrukcióban foglaltakhoz képest a formális külföldi kapcsolatteremtés sajátos emberi oldalát is megvilágítják. S ebben a vonatkozásban a technológiai utazás során keletkezett iratanyag bizonyos elemei feltétlenül összefüggésbe hozhatók a „Grand Tour” vagy éppen az „érzelmes utazás” hagyományával, az ehhez az utazási műfajhoz köthető regisztrációs mintákkal, irodalmi műfajokkal.⁶

Jelen írásunkban nem a georgikoni tanár eredeti megbízásának megfelelő gazdasági, gyógyászati, technológiai stb. megfigyeléseinek vizsgálatára, bemutatására vállalkozunk, hanem a folyóirat biztosította kereteknek megfelelően Gerics iratanyagának néhány olyan szociokulturális részletét kívánjuk exponálni, melyek alapvetően az idegen föld/hazai föld dichotómiájával kapcsolatos élményanyagára világítanak rá, illetve adalékokkal szolgálnak az adott ország adminisztratív, társadalmi, vallási, kulturális, esetleg társas érintkezési viszonyait, sőt nem ritkán étkezési szokásait illetően is.

I.

A keszthelyi premontrei líceum által kiállított *Testimonium Scholasticum* szerint Gerics a Somogy vármegyei Kéthelyen született 1792. január 18-án Gerics Jakab nem

Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830), *Századok* 150(2016/3), 563–564.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (továbbiakban: OSZK) Quart. Hung. 3727/1–10.

⁶ A kérdés átfogó elemzéséhez lásd Justin Stagl 1995-ben kiadott, *A History of Curiosity. The Theory of Travel 1500–1800* c. művének átdolgozott és kibővített német nyelvű kiadása vonatkozó részeit – STAGL, Justin: *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2002, főként: 94–102.; Lásd még CAREY, Daniel: Inquiries, Heads, and Directions: Orienting Early Modern Travel, in HAYDEN, Judy A. (ed.): *Travel Narratives, the New Science, and Literary Discourse, 1569–1750*, Farnham–Burlington, Ashgate, 2012, 25–51; BAUM, Constanze: Bode in Paris. Das *Journal einer Reise von Weimar nach Frankreich im Jahr 1787* im Kontext von Reiseliteratur und moderner Stadterfahrung, in BERGHAN, Cord–Friedrich – BIEGEL, Gerd – KINZEL, Till (hrsg.): *Johann Joachim Christoph Bode. Studien zu Leben und Werk*, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2017, 59–60.

nemesi származású római katolikus családfő és Nagy Borbála gyermekeként.⁷ Egy későbbi feljegyzés szerint „első esztendőbeli növendék pap” volt, midőn 1811-ben felajánlotta szolgálatait Festetics Györgynek.⁸ A keszthelyi gróf által támogatott ösztöndíjasok jegyzékében ugyan nem szerepel a neve, de 1813 és 1818 között a pesti egyetem orvoskarán tanult, majd a fizika és az állatgyógyászat tanáraként alkalmazták a Georgikonban.⁹ Erről az időszakról átdolgozott naplójának tanúsága szerint úgy emlékezett, hogy az iskolaalapító gróf a „Georgicon Állatorvosi tanító székébe igatani méltóztatott, mind a’ mellett, hogy orvosi pályám alatt az állatorvoslásra különös feyelemmel voltam, soknak hijával érzém mégis magamat, hogy hivatalomnak kelletiképpen megfelelhessek”.¹⁰

Gerics nemcsak orvosi előképzettséggel rendelkezett, melyre útja során állatgyógyászati ismereteinek bővítése tekintetében is építhetett, hanem az instrukcióban meghatározott egyéb megfigyelések vonatkozásában is alkalmas személynek számított, mivel a bécsi Politechnisches Institutban, a későbbi Bécsi Műszaki Egyetemen éppen 1820-ban vették jegyzékbe mint korábban medicinából abszolvált hallgatót. Az évszám az előző naptári évben megkezdett tanulmányokra utal, hiszen maga Gerics az intézményben eltöltött tapasztalatairól 1819. december 5-én kelt jelentésében már beszámolt a Directionak.¹¹ Mindez azért is lényeges, mivel az 1818-tól működő intézményben kereskedelmi, műszaki, általános földművelési, vízgazdálkodási, technológiai stb. stúdiumokat folytattak a hallgatók, vagyis a fiatal orvos, ha nem is kész szakemberként indult el tanulmányútjára, megbízója joggal feltételezhette, hogy előképzettsége alapján sikeresen teljesíteni fogja az instrukcióban előírt feladatokat. Ugyanilyen lényeges szempont volt, hogy Gerics magyar anyanyelvén kívül magas szinten tudta alkalmazni a latin, a német és a francia nyelvet, s mint láthattuk, angolul is tanult a későbbiekben. Az életpálya és előképzettség rövid áttekintése, így a kommunikációs képesség minőségi szintjének számbevétele azért is fontos, mivel Gerics küldetése a specifikus történeti tér és idő relációját tekintve alapvetően a tudományos tudásáramlás folyamatainak a klasszikus centrum és periféria viszonyrendszerben modellálható keretéhez, a változó földrajzi és társadalmi térhez igazodott. Az identitása alakulását meghatározó tényezők tekintetében ugyanilyen lényeges elem, hogy huszonegy éves koráig nem élt távol hazájától, idegen országokról és szokásokról nem rendelkezett tapasztalatokkal, s ez számos esetben megfigyelhető leírásainak értelmezési folyamatában. Ennek jellemző példaként említhetjük a híres szász egyetemi város, Drezda földrajzi adottságainak számbavétele kapcsán papírra vetett sorait, amikor az Elbán közlekedő vitorlás uszályokat szülőföldjének s ifjúkori előéletének

⁷ MNL OL Festetics Lt Georgikon P 283 10. d. (nincs folio vagy numerus).

⁸ SÜLE: i. m., 44.

⁹ Semmelweis Egyetem Levéltára, Liber Classificationes 20/1/d 3-4. köt. Köszönöm Molnár László levéltáros szíves adatszolgáltatását. MNL OL Festetics Lt Georgikon P 283. 4. d. B2 No. 7.

¹⁰ OSZK Quart. Hung. 3727/1 fol. 4.

¹¹ Szőgi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén, I, 1790–1850*, Budapest – Szeged, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban I*, 1994, 152.; MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Gerics Pál jelentései külföldi útjáról 1819–1825 fol. 15.

megszokott látványához hasonlította, „milyenek honomban eddig csak a Balatonon láthatók”.¹² Az idegen, illetve a hazai földrajzi tér, természeti adottságok rendszeres összevetése eleve jellemző módszer írásaiban, ami érthető, hiszen olyanoknak írt, akik még nem jártak az általa felkeresett vidékeken.

Sokat mondó ugyanakkor az egy-egy idegen országgal való ismerkedés szempontjából, vagyis a külföldi mentalitással való szembesülés tekintetében az adminisztratív eljárások, a hivatalos személyekkel való érintkezések során szerzett tapasztalatok megörökítése, s itt már nemcsak személytelen hivatalok, hanem az azokat megjelenítő egyének kerülnek mérlegre írásaiban. Geric naplója alapján úgy tűnik, hogy az osztrák császári követségek, konzulátusok rendkívül segítőkészek voltak. Egy alkalommal ráadásul igazán kellemes meglepetésben volt része, mert Hamburgban, amikor az útlevelének intézése céljából az osztrák konzulhoz fordult, „Bodemeyer Austriai consul, Berzsényi Dánielünk szakasztott formája magyarul szólított meg”.¹³ E megjegyzés egyébként arra is enged következtetni, hogy Berzsényit, aki a Festetics család vendégeként sokszor megfordult Keszthelyen, személyesen ismerte. Magától értetődően Angliába történt átkelését követően Geric gyakran megfordult Esterházy Pál herceg¹⁴ követi hivatalában is, s ennek köszönhetően igen fontos kapcsolatokra tett szert.

Az útlevelek felhasználásával és érvényességével kapcsolatban azonban a Franciaországból Angliába történt átkelése kapcsán örökített meg figyelemre méltó tapasztalatokat, melyek a szigetországból való visszatérésére, illetve a „technológiai utazás” eredményességére nézve is hatással voltak. Mint írja, „[a] vámnál meg vizsgálták ugyan holminkat, de igen irgalmassan bántak velünk a nyájas Frantziák. Úti levelünket azomban elvették, a préfecture-nél keresendőket. Ezek miatt egy kis bajjunk volt. Az idő tudni illik, azóta, hogy Anglia felé megindultunk, igen esszőzre vált, ami miatt feltett szándékunktól, hogy Lilleben s környékén néhány napot töltsünk, eltávoztunk, s arra határoztuk magunkat, hogy az első alkalmat tovább utazásra használjuk. Elmentünk tehát úti levelünkért, de azt a préfet de la police¹⁵ kinem akarta adni, s frantzia úti levelet tolt reánk, igaz ugyan, hogy tsak két frankot /:a mi pénzünkben 23 ezüst krajtzárt tesz egy frank:/ kellett mind egyönknek fizetni, de részént azért, hogy frantzia szélen tsak átutazni akartunk, s annál fogva kormányunktól nyert uti levelünkre szükségünk volt, részént azért, hogy abban a véleményben voltam, mintha prefectus úr, ha csekélységbenis, de csak ugyan zsarolni akar, egy kevésbé boszankodva azt mondom: hát az én hazámnak olly kevés a tekintete Frantzia Országban, hogy kormányomtól nyert uti levelemet semmibe se veszik? Annyi országon jöttem már át, s még attól sehol se fosztottak meg. Mi attól semmi esetre sem akarunk megválni, annyivalis inkább, hogy most Frantzia Országban semmit sem szándékozunk mu-

¹² OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/1 fol. 83.

¹³ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/2 fol. 98. Bodemeyer, August von (1790–1854), osztrák császári diplomata.

¹⁴ Esterházy Pál (1786–1866), herceg, diplomata, gróf Batthyány Lajos kormányának későbbi minisztere, hosszú időn át az Osztrák Császárság londoni követe.

¹⁵ Francia, jelentése: rendőrfőnök.

latni, hanem mennél előbb lehet Angliába átkelni. A szép öreg ember töredelmessen hallgatta beszédemet, s midőn azt végzém, nyájossan mondja: igen becsülöm hazád s kormányod eránti buzgóságodat. Mi is tisztellyük, becsüllyük azt. Ki ne tudná, hogy a Magyar legjobb katona a világon? Mi frantziák igen jól tudjuk. S már csak ezért is megbocsáthatnám heveskedésedet. De más részről, mint idegen tán nem is tudod a mi intézkedésinket? Mi, ládde, a határon adóztatjuk meg az idegent, az által, hogy magunk kormánya utlevelét tolljuk az idegenre. De ezen csekélységért azt nyeri az idegen, hogy minden intézvényinkhez ingyen, s még szabadabban járulhat, mint a született frantzia. Az idegen kormányoktól elő mutatott uti leveleket pedig a határon adjuk vissza az utasnak. Te is megkaptad volna a magadét Calaisben, a hová szándékozol. Azomban eleget teszek kívánságodnak, s látomásozom kormányodtól vett úti leveledet, de egyszersmind kötelezlek a frantzia uti levél elfogadására, s elő mutatására”. Gericcs megszegyenülten fogadta a kioktatást, de igazán hálával két év múlva gondolt vissza az ősz tisztviselőre, mert mint fogalmazott „millyen volt álmélkodásom, midőn a Louvre-i galleriába be menvén, [...] azt olvasám, hogy az idegen uti levelével minden nap minden órán, szabadon, fizetés nélkül bemehet a királyi kép s szobortárba, a született frantzia pedig csak szabott órában, s bizonyos, meg határozott napokon”. A francia útlevél birtokában ráadásul ingyen látogathatta a Sorbonne kurzusait is.¹⁶

A nem magasrangú utassal szemben tanúsított arroganciával, illetve kisszerű hivatalnoki mentalitással más országokban viszont bőven volt lehetősége szembesülni. Gericcs naplója szerint szászországi útja során Freibergben a „kapunál meglátomásozták” az útlevelét, de „egy szegény mesterlegényt, ki az alatt még én várakoztam, be jött volt, börtönbe vitetett, s miért? hogy szennyes, s egy kevésé szakadozott volt vándor levele. Velem sem tzeremoniáztak semmit, de nemis gorombáskodtak”. Drezdában viszont neki is akadt kellemetlensége, mivel „a kapunál elvették utazó levelemet, s helyette tartózkodhatási biztosítványt – Aufenthaltcharte – nyerék. Ládámat a postára ide küldvén előre, azután kívánék legelőször is látni; azután pénzemhez. Amott nem tsak sokat várakoznom, de még elég gorombaságotis tünnöm kellett. A miveltszászoknál mostis közmondásban van még a postahivatalbeliek gorombasága, ha tán ezen tzimzet ma már nem mindenikre illik is”. De volt példa arra is, hogy porosz területen, Buchwald előtt, egy csavargót üldöző rendőr őt is szigorúan igazoltatta, s csak miután „úti levelemet renden találta”, engedte útjára.¹⁷ Útban Itália felé, Innsbruckban viszont, vagyis immáron azon állam területén, melynek uralkodója alattvalójának kellett tekintenie magát, komoly szóváltásba keveredett a magát gyűrükkal ékesítő helyi rendőrfőnökkel, aki eleinte nem volt hajlandó láttamozni útlevelét, s csak miután kiderült, hogy gróf Festetics László megbízásából jár el, illetve titkára figyelmeztette feljebbvalóját a nyilvánvaló kisszerű akadékoskodás esetleges várható következményeire, döntött úgy az osztrák hivatalnok, hogy jóváhagyja a magyar utas okmányát, s megadja a város elhagyásához szükséges kilépési engedélyt is („Thorzettel”).¹⁸

¹⁶ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/4 fol. 2v–4.

¹⁷ Uo., 3727/1 fol. 56v., 83.

¹⁸ Uo., 3727/9 fol. 14–16.

Gerics naplója alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy az emberi kapcsolatokat és érintkezést befolyásoló társadalmi helyzet sokkal kevésbé szabott merev határokat, mint amit az utókor hajlamos lenne feltételezni, vagyis a kor európai szellemi és társadalmi elitje egyáltalán nem volt elutasító a magyar utassal szemben. Ugyanakkor nem kétséges, hogy ebben meghatározó szerepe volt Gerics rendkívüli műveltségének, magas szintű nyelvismeretének, vagyis a formális bemutatkozást és az ajánlólevelek átadását követő rövid beszélgetés azonnal olyan benyomást gyakorolt mindenkire, legyen szó a tudomány embereiről vagy akár főúri társaságról, hogy azonnal bebocsátást nyert a legnevesebb intézményekbe, dúsgazdag bankárok szalonjaiba vagy éppen a vidéki angol kastélyok fogadótermeibe. Útja során természetesen számtalan ebéd és vacsorameghívásban volt része. Az első főrangú vendéglátója – útban Szilézia felé – Eduard von Lichnowsky (1789–1845) herceg volt, ami talán érthető, hiszen a „Hertzezné különösen örült, hogy Magyarokat láthatott, maga is Magyar lévén”. Lichnowsky felesége Zichy Eleonóra (1795–1873) grófnő, vagyis gróf Zichy Károly (1753–1826) konferencia miniszter és Győr vármegye főispánjának leánya a társadalmi helyzettől függetlenül kitüntetett figyelmet tanúsított a magyar vendégei iránt, ami igen fontos adalék a magyar főnemesi származású nők identitásvállalásának kérdéséhez.¹⁹

A cseh főnemes, gróf Eugen Domink von Vrbna (1786–1848), az Estei Ferdinánd Károly huszárezred magyar tisztjeivel együtt szintén asztalához ültette, de a porosz főnemesi családok tagjai, így Reden grófné, Itzenplitz gróf, a Richthofen bárók, majd magától értetődően Reuss zu Köstritz hercege, később Lauterbachban Riedesel báró, szintén kitüntetett figyelmet tanúsított a georgikoni tanár iránt.²⁰ Utóbbi ráadásul a család orvosával gyógyíttatta a beteg Gericset. Gróf Siegmund von Zedtwitz (1778–1847) szintén személyesen is rendelkezésére állt, ajánlólevelekkel látta el. Herceg Joseph Salm-Reifferscheidt–Dyck (1773–1861), a korszak elismert botanikusa maga vezette végig európai hírű kertjében, a németalföldi dúsgazdag földbirtokos, Prosper Ludwig von Arenberg (1785–1861) herceg szintén készségesen segítette, ajánlóleveleket adott számára. Mindezeket figyelembe véve Gerics önérzetesen tett említést kivételnek számító negatív tapasztalatáról, amikor a mecklenburgi Ivenackban Albrecht Joachim von Maltzahn (1762–1828), Pless grófja, akinek híres ménese volt, az ebéde mellől csupán kiüzent a magyar látogató számára, mondván, hogy másnap jöjjön vissza, s a tisztje majd mindent megmutat, ami érdekelheti. Bosszúsán jegyezte meg, hogy „[i]llyen készség hiányt egy gróftól annál kevesebbé vártam”.²¹

¹⁹ Uo., 3727/1 fol. 18.

²⁰ Reden grófné sz. Friederike von Riedesel (1774–1854) bárónő. Itzenplitz, Peter Friedrich von (1769–1834), gróf, államtanácsos, mezőgazdász. Richthofen, Karl Andreas von (1762–1836), báró, államtanácsos, mezőgazdász. Richthofen, Karl Friedrich von (1787–1841), báró, földbirtokos, mezőgazdász. LXIII. Henrik (1786–1841), Reuss zu Köstritz hercege. Riedesel, Georg Karl von (1785–1854), báró, földbirtokos, államtanácsos.

²¹ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/1 fol. 19.; Uo., 3727/2 fol. 81, 140.

Mindenképpen elmondhatjuk, hogy általában véve Európa minden országáról pozitív élmények sorát örökölte meg, de Anglia már megérkezésekor meglepetést okozott számára. A Calais-ból Doverbe történt átkelés során ugyanis Gerics egy idősebb úrral ismerkedett meg, s mivel az angol úriember – egy polgári ruhában utazó magas rangú katonatiszt – nem számított arra, hogy egy idegen, ráadásul egy magyar utazó James Thomson (1700–1748) angol költő versciklusából idézve szóljon az „Island of Bliss”-ről, egy doveri szállóba invitálta, és vendégül látta.²² Gerics naplójában így örökölte meg a váratlan gesztust: „Im az angol földön, a helyett, hogy hátot fordítottak volna, megelőző készséggel volt hozzám azis, kinek egyébként semmi köze sem lett volna velem”.²³

Gerics a kontinentális szellemi és társadalmi elittel való kapcsolatteremtéséhez hasonló gyakorlatot követett Angliában, s magától értetődő természetességgel jegyezte fel Egremont grófjával, Richmond hercegével vagy éppen az európai hírű mezőgazdász, Bedford hercegével történt találkozását.²⁴ Naplójában ugyanilyen magától értetődően írt báró Karl Ferdinand von Moser (1788–1847) osztrák követségi tanácsossal való részvételéről egy Hyde Park melletti katonai parádén, melynek magyar vonatkozású epizódját is megörökítette. „Jelen voltam egyen, mellyen G[róf]. Szécsényi István az Angol nép figyelmét igen magára vonta; többen kérdezősködtek felőle, ki az? kivált, minekutánna Wellington hertzeg kezét nyújtotta néki, s azt kérdeze tőle: how do you do my friend! – s egy igen bölcsen azt felelé a kérdezőnek, hogy – Hannoverai! – Mi jó izüt neveltünk B[áró] Moserrel, s meg mondtuk ki az, a kiről tudakozódtak. Fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy a Magyar nevet nem ismerték”.²⁵

Mindamellettt az európai hírű gazdálkodó Thomas William Coke-nál (1754–1842) tett látogatása a norfolki Holkham Hallban a társadalmi érintkezéssel kapcsolatos megnyilvánulások tekintetében is tanulságos volt számára, ráadásul éppen az Angliában szokásos üdvözlési forma változását, vagyis egy előkelő nő és egy idegen férfi közötti bemutatkozás formáját örökíthette meg. „Hogy magamat bejelentetem, egy pompás nagy terembe vezettem, a hol már egy amerikai ifju, ugy látzott, hogy már jó időtől fogva várakozott, mivel ő is azon fogadóban szállott meg, mellyben én, s ő már megérkeztem előtt már elment Holkham Hallba, Coke urnak szinte fejedelmi lakába. Néhány pertzenetig várakoztam csak, a kandallónál az amerikai ifjuval beszélgetvén. A házi asszonság bejöve. Elejbe menénk mind a ketten, s Ralston /:igy nevezé magár az amerikai:/, kezét fog vele, azt kérvdén: mint van? /:how do you do?/: én tsak némán bókolék, álmélkodván, hogy egy idegen férfiu egy asszonsággal, mindjárt első találkozás alkalmával régi s közel ismerősként bánik. De ezen

²² Gerics angol irodalmi műveltségének forrása Johann Christian Fick *Elegant Extracts: or Useful Entertaining Poetry, Selected for the Improvement of Young People* című válogatása, melynek 1804-ben Erlangenben kiadott változatával rendelkezett.

²³ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/4 fol. 8v.

²⁴ Wyndham, George (1751–1837), Egremont harmadik grófja. Gordon-Lennox, Charles (1791–1860), Richmond ötödik hercege. Russell, John (1766–1839), Bedford hatodik hercege.

²⁵ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/4 fol. 188v.

szokással utóbb én is megbarátkoztam, annyiból legalább, hogy hasonló történetem nem akadtam többé fel, noha magam hasonló módonn azután se közeledtem első alkalommal legalább senkihez is. – A szokás ereje!”²⁶

A skót főnemesnél, a szakíró Sir John Sinclairnél (1754–1835) tett látogatása a lord asztalánál szerzett tapasztalatok szempontjából is figyelemre méltó, egyrészt a vendégek ültetése, a társalgás, másrészt a férfiak természetes szükségleteinek kielégítése vonatkozásában. „Az asztal nagy volt, s pompás. Gyümölcsökkel s süteményekkel megrakott. A hosszú asztal egyik végén a házi aszszony ült, én jobbján, a másik végén a legidősebb kisaszszony, Sir John az egyik sor közepén. Katona fia, a napokban Indiába menendő, a másik sor közepén. A többi vendégek közben úgy, hogy egy nő személy két férfit által vétetett közbe. A szolgálat pontos, az ebéd igen jó volt, élénk beszéd fűszerezte, a mi angol ebédnél igen ritka. Kezdetben ittis szótlankok voltak a vendégek. Végre midőn a beszéd leg élénkebb volt, Sir John maga eleibe leereszté mind a két kezét, ujaira hegyére, úgy hogy az által hallható zörejt lett. Feléje tekinték, s szeméit ájtattal az ég felé emelve látám. Csendben végezte az asztali imádságot, a mely alatt minden vendég lehajlott fővel csendesen volt. Az ima végeztével fel keltek a nő személyek, s ki gyümölcsöt, s ki süteményt vett magához, azután egymás után mind ki mentek. A nők eltávozta után felkeltek a férfiak, s mi kívülünk két idegenekenn, valamennyi hátat fordított az asztalnak, fal hosszat lévén több éjtszakai asztaledénnyel ellátva. Kővé vált szoborként állék, nem tudtam hová nézzek, s hová ne. Fellborg²⁷ elneveté magát egy kevéssé rajtam, s mosolyogva mondá német nyelven: nicht war, das haben Sie in ihrem Vaterlande nicht gesehen:²⁸ Ezen szóra észre jöttem, s reá emlékeztem tüstént mind arra, a mit az angol asztaloknál történni hallottam s olvastam. De Sir John figyelmes lett, s felém fordula, bal kezében az éjtszakai edényt tartva, s nyilt nadrág elővel, jobbával karomon fogott, s az ellenében át levő sarokba, az az hátom mögött a fal mellé helyezett asztalkához vezete, mondván: a te edényed meg itt van. Engem ott hagyott, maga meg vissza ment.”²⁹

A kontinentális szokáshoz képest furcsának tűnő eljárást egyébként azzal magyarázta Gerics, hogy a szigetországban az árnyékszék az udvar egyik sarkában található, de egyébként is „az valóságos privátum /:a neve is privy:/”, s mivel gyakran változik az idő, a vendég könnyen megázhat és megfázhat, ráadásul a szőnyeget is összesározhatja. Mindezekre tekintettel, bár „részünkről az ilyen rendelkezéshez szokni kell”, semmi „alkalmatlanság sem érezhető”, csak a tisztaság „ne hiányozzék”. Ugyanitt utalt arra is, amit európai útja során gyakran látott a fogadóknak, legalábbis idős emberek részéről, hogy „midőn az ebédlőbe be lép, éjtszakai edényért kiált, s nem ügyelve az ott már számosan öszve gyűltekre, szükségét végzi a fal felé fordulva”. Mindamellett a skót főnemes vacsoráját követő poharazgatás kapcsán sietett leszögezni azt is, hogy angliai főúri asztaloknál szerzett tapasztalataihoz hasonlóan, vagyis ahogy sem Lord

²⁶ Uo., 3727/5 fol. 149.

²⁷ Fellborg (?-?), azonosíthatatlan dán vendég.

²⁸ Német, jelentése: „A saját hazájában ugye nem látott ilyet?”.

²⁹ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/6 fol. 51–52.

Egremont vagy Bedford hercegének vendégeként, úgy itt sem élte át, hogy féktelen ivászatba csapott volna át az együttlét a nők távozását követően. „Az első pohár a házi asszonyért ürült. Azután rendre ment az ivás mindenik vendéggel, minekutánna a házi úr s királyi család, meg néhány jelesb férfiak egészségéért ittak, [...] részeg főt azomban egyet se láttam, se valami illetlenséget”.³⁰

Anglia és Skócia a vallásgyakorlat tekintetében is különleges tapasztalatokkal gazdagította. Vasárnaponként a templomokban tömött padsorokat látott, s feltűnő módon naplójában hosszasan írt a szigetországi felekezetekről, de olyan jelenségekről is, melyek esetleg hátrányosan érintették. „London lakosságát s általyában az egész angol népet külsőleg leg alább igen vallásosnak tapasztaltam. Nem járnak ugyan minden nap templomba, hanem a vasárnapot igen meg szentelik. Erre a következőekben több példát fogok majd elő hozni, adandó alkalommal. Itt mégis megjegyzendőnek vélem, hogy házi asszonyom, Mistress Andrews, midőn itt létem első vasárnapján fuvolám hangját hallotta, majd lélek szakadva szaladt fel szobámba, s az Istenre kért, hogy ne gyalázzam meg olyan zajjal házát, millyent vasárnapon a legutolsó bordélyban sem hallani. Elálmétkodtam ezen, s könnyen érthető, hogy fuvolám Angliában elnémult”. Jellemzőnek találta azt is, hogy az angolok általában elítélőek a franciák vallásosságának hiánya miatt, mondván, hogy a vasárnapot nem ünneplik rendesen, sőt a templomból a „játékszinbe mennek”. Az angolok elítélik, ha valaki nem megy vasárnap templomba, s ennek kapcsán felidézte egy Londonban élő német fiatalemberrel történt beszélgetését, akiről ez kitudódott, s onnantól fogva nem fogadták látogatását. Geric's tapasztalata szerint az angolok vasárnap nem is fogadtak látogatót, vendéget hétköznapra szoktak hívni.³¹ Sir John Sinclairrel történt megismerkedését szintén felidézte, aki teljesen természetesen feltette a kérdést, miszerint „hol végzed ájtatosságod”, majd a választ hallván, hogy a római katolikus templom felé veszi az irányt, a presbiteriánus skót főnemes két órán belül egy angol nyelvű imádságos könyvet, valamint egy Alexander Cameron (1747–1828) skót apostoli vikáriushoz és püspökhöz szóló ajánlólevelet küldött számára a fogadójába.³²

Az anglikán egyház ige hirdetése és az egyházi személyek közmegítélése kapcsán azonban ugyancsak tanulságosak sorai. „Nincs kétségem, hogy épületes lehet az isteni szolgálat több angol egyházakban is, minekutánna magamis épültem benne néhány-szor, de ha a többiről kell itélnem tulajdon tapasztalásomnál fogva, általyában mást kell mondanom. Lithurgiájokat a pap ájtatosság nélkül, majd csak nem mechanic végzi, a szószékéről beszédjét minden indulat s mozgás nélkül olvassa le. Ehez járul az, hogy az angol egyház papjai, kivált a főpapok, éppen nem a legnagyobb becsben állanak a közönség előtt /:a mi ugyan mind az egészre, mind sok egyesekre nézve nagy méltatlanság, minekutánna magamis ismérek néhányot, ki tisztében szintoly fedhetetlen, mint egyéb maga viselésében:/, minekutánna némelyek olly botrányokat tettek itt létemkoris, mellyek nem csak a vétkest, hanem az egész angol papi rendetis

³⁰ Uo., fol. 52v–53.

³¹ Uo., 3727/4 fol. 42–43v.

³² Uo., fol. 44.

guny s megvetés tárgyává tették. Szégyenleném világi létemre is ezen történeteket a közönség előtt elbeszélni. Csak azt jegyzem meg, hogy az idegen könnyen elfogulva van már előreis csupa láttára az angol-egyházi papnak, s micsoda akkor, ha száraz szavai se a szívet, se a lelket nem emelik, nem mozditják oda ahova kell. Én leg alább úgy voltam az angol egyházban, s nem csak a városban, hanem falusi helyekennis, a hol más templom nem létében angol egyházba kelle mennem.”³³

Bracy Clark (1771–1860) állatorvossal és patkolókováccsal történt megismerkedése a Magyarországon ez idő tájt még nem ismeretes felekezetek vallásgyakorlata, illetve közmegítélése kapcsán volt tanulságos számára, annál is inkább, mivel a kontinensen is hírnévnek örvendő Clark a kvéker közösséghez tartozott. Gerics kérte, hogy vezesse el templomukba, mire a válasz az volt, hogy nincsenek templomaik, hanem „Gyűlés helyeink /:meetings house:/, s ezeknek egyikébe szívesen elvezetlek. Mi a vallást belsőkben keressük s nem a külső szertartásokban”. Gerics is egyetértett ezzel, mondván, hogy „lélekben s igazságban kell imádni az Istent”. Közvetlen tapasztalatai azonban igen sokat mondóak voltak számára, mivel a kvékerek nem tanultak teológiát, de kiváló orvosok, gyógyszerészek, kézművesek kerültek ki közülük. Társadalmi elismerésüket tekintve pedig fontosnak tartotta feljegyezni, hogy „tettel olyan emberek, kiknek a kormány még az olyan következtetéseket is elengedte, millyenekkel minden polgár tartozik, úgy mint a fegyver viselést, eskü letételt. Példa nincs, hogy a bíróság valamelly Quackert bűnben marasztalt, annál kevesebbé, hogy halálra ítélte volna. Hogy a kalapjokat le nem vennék, azt nem tapasztaltam, ellenben legalább, kikkel érintkezésben voltam, szintugy tisztelkedtek, mint más angolok”.³⁴

Alapvetően azonban tehertétel volt számára a londoniak túlzott vallásossága. Mint megjegyezte: „Annyi vallásos örültet sehol sem láttam, mint itt. Mindenik szálláson volt bajjom házi aszszonyommal a vallás titkai feszegetése miatt. Az elsőtől elmentem okais az volt, hogy menekedni akartam az ilyen ábrándozóktól, de nem sokára kelle tapasztalnom, hogy a másíkis olyan volt, pedig én nem csak nem adtam alkalmat reá, hanem inkább kerültem is, a vallásbeli tárgyat szintugy, mint a politikait vitatni. Nem lehete ezután csudálkoznom, hogy a Londoni örültek házában nagyobb része a szenvedőknek *mania religiosa* következtésében tépelődik. Már Párisban másképp!”.³⁵

Feltűnő, hogy a georgikoni tanár – Angliával összevetve – a franciaországi Bourbon restauráció negatív következményeire is utalt naplójában a vallásgyakorlat vonatkozásában. Egy alkalommal ugyanis a fővárosban tanúja volt annak, amint egy kaptatón küszködő fuvaros heves káromkodások közepette ösztökelte lovait, melyeket dühében – egyebek mellett – semmirekellő jezsuitáknak titulált. Gerics szerint nem lehetett nem észrevenni a célzatosságot, mert éppen papi szeminaristák egy csoportja haladt el a fuvaros mellett, akik szemlesütve voltak kénytelenek hallgatni a gyalázkodásokat, miközben a kárörvendő bábéskodók egyéb megjegyzéseket is tettek. A georgikoni tanár tapasztalata szerint ez aligha volt meglepő, mivel a francia fővá-

³³ Uo., fol. 44v.

³⁴ Uo., fol. 46–46v.

³⁵ Uo., fol. 51v.

rosban kongtak az ürességtől a templomok, ami nemcsak a forradalom hatásának, illetve annak volt tulajdonítható, hogy a hosszú háborúk miatt eldurvultak a fiatalok, hanem a Bourbon restaurációt követően a vallásgyakorlatot kényszerrel, a „középkor szellemében tulzólag, s így csekély sikerrel hoztak életbe”.³⁶

A naplót olvasva egyébként feltűnik, hogy a francia háborúk hatásaira több alkalommal hivatkozik, így a száműzött francia császárra. Sajnálattal említi, hogy Angliából Franciaországba visszatérve a Napóleonról szóló könyveit Boulogne-ban „minden ceremónia nélkül elvették”. A Bourbon restauráció iránt egyértelmű ellenérzéseket táplált, melynek éppen az egyik, az instrukcióban meghatározott helyszín felkeresése alkalmával szerzett tapasztalatai szolgálták megerősítésül. Rambouillet-ban egy báró Watteau nevű jószágkormányzóval beszélgetett, aki flandriai születésűnek mondta magát. Korábban báró Vinzenz von Barco (1718–1797) császári királyi tábornok huszárezredében szolgált, s minden bizonnyal amiatt, hogy Gerics az Osztrák Császárság alattvalójának számított, „dicsekedett azzal, hogy Francia ország ellen fegyvert viselt. A frantziákat szidta, pocskolta”. A georgikoni tanár esetében azonban pontosan az ellenkező érzéseket váltotta ki a báró magatartása, hiszen mint írta: „Nekem fájt ez, hogy frantzia kenyéren élő nem áttal így beszélni, noha magam sem vagyok Frantzia. Örültem, hogy békével s jószerével menekedhettem a Bátorótól, éppen nem csudálván ilyenek után, hogy a Bourbonok gyűlöletesek a nép előtt, midőn ilyenek a királyi tisztviselők még idegenek előtt is”.³⁷

II.

Utazása alatt, ha egy-egy nagyobb városban hosszabban időzött, Gerics színházi előadásokra is jegyet váltott. Hannoveri színházi élményei kapcsán némi iróniával emlékezett meg arról, hogy egy mellette ülő katonatiszt először angolnak vélte. Ez egyébként nem meglepő, s itt nem feltétlen az angol uralkodó család hannoveri hátterére kell gondolni, mivel sok angol tiszt a havi járadékából a szigetországban csak szűkösen vagy egyáltalán nem tudott volna megélni, ezért különböző német fejedelemségekben telepedett le.³⁸ Naplójában párizsi színházi élményeiről nem írt, viszont annál hosszabban értekezett London „köz mulató helyei”-ről. Az Italian Opera House nem nyerte el tetszését, mert páholyai „ferdek lévén szintolly kevésbé kényelmes belőlök a nézés mint a Pesti oldalast levő páholyokból”, s bár „a mi hires nevezetes van külföldön, akár zenész, akár énekes, ezen szinen megfordul”, az előadásokat rendetlenül szervezik. Rossini egyik művét ötször hirdették meg, s mindig mást adtak, „tehát Angliában sem megy minden rendesen, s kelleitképpen, mint némelyek az Angolyokért elfogulva, el akarnák hitetni”. Megjegyezte azonban azt is, hogy „sohase tapasztaltam legkis-

³⁶ Uo., 3727/7 fol. 25–26.

³⁷ Uo., 3727/8 fol. 31.

³⁸ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Gerics Pál jelentései külföldi útvjáról 1819–1825 fol. 230v; CROWDER, Norman K.: *British Army Pensioners Abroad, 1772–1899*, Baltimore, Genealogical Publishing Company, 1995.

sebb illetlenségetis, a miről pedig minden angol játékszint általlyában vádoltatni hallottam s olvastam”.³⁹

Magától értetődően a korabeli két „legjelessebb játék színhely”, vagyis a Drury Lane és a Covent Garden szintén szerepel a naplóban. „Leg örömeztobb mentem ezen két színházba, mivel mindenikenn igen jeles színészek színészkednek, s Shakespeare darabjai ezekenn adatnak elő, ujjabb darabok mellett, önnként érthető, de a nagy költő becse úgy meg van a nemzet előtt alapítva, hogy mindég számos látogatókat számlál a honniak közt is. Idegenre nézve pedig mi lehet érdekeseb, mint ezen classicus becsü munkákat szinenis látni, s egyszersmind az angol nyelv igazi kimondásával, melly a társas élet nyelvétől sokban elüt”. Igaz, hogy magát az előadást nem élvezhette teljesen zavartalanul, mert itt tapasztalta meg azt is, hogy a kakasülő olcsóbb helyeire a „miveletlenebbek többen mennek oda fel”, s dióval, narancshéjjal dobálják az alsóbb szinten elhelyezkedett nézőket. Mindamellelt jelen volt egy olyan előadáson is, melyet IV. György (1820–1830) király is megtekintett, de Gericcs némileg megütöközve idézte fel, hogy a király az őt éltető nemzeti himnuszt maga is énekelte, az ütemet pedig pálcájával verte az erkély korlátján. A londoni színházi előadások különös jelenségét, „a máshol Európában nem találhatót” szintén nem hagyta említés nélkül, vagyis „az úgy nevezett nonsense song /:értelem nélküli ének:” előadását, mely „ha az énekes ügyes bohótz, minden rendű hallgatót megnevetet”. E műfaj népszerűsége megmagyarázhatatlan volt előtte, hiszen tökéletesen ellentétesnek tűnt az angolok racionális mentalitásához képest. „Ki hinné, hogy ilyen hiábavalóság a Londoni fő játék színeken nem csak eltüretik, hanem még kedvessenis vétetik, hogy a függöny leeresztése s felvonása közt legyen valami nevetető, vagy a mint az angolyok mondaní szokták *dry humour* /:humor siccus:/ szerző”.⁴⁰

Ugyanakkor London világának könyörtelen valósága sem maradt ismeretlen előtte, s amilyen megütöközéssel számolt be a *Directiónak* a gyermekmunka törvényellenes alkalmazásáról, ugyanilyen részvétell írt a kéményseprő gyermekek sorsáról, akiket kicsi koruktól az emeletes házak kandallóinak kürtőibe eleven kéménytisztító eszközként hajszoltak fel gazdáik. Gericcs egy parlamenti vizsgálóbizottság megállapítására is hivatkozott, miszerint a gyermekeket vagy szüleiktől, vagy a dologházaktól lopják el, s „nem csak verésekkel kéntelenítettnek a kéménybe mászásra embertelen gazdáik által, hanem gyakorlottabbakatis küldenek utánnok, kik lábaikat hegyes tövisekkel böködik, vagy szalmát gyújtanak alattok, hogy azzal a kéménybe felmenni kénszerítsék a gyenge gyermekeket, kik hat, sőt, négyesztendős korokban is ilyen sanyaru munkára szorittatnak”.⁴¹

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a Gericcs által nem egyszer öniróniával is emlegetett „anglomániája” az előbbi tapasztalatok hatására valamiképpen csorbát

³⁹ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/4 fol. 177v–178.

⁴⁰ Uo., fol. 181–182.

⁴¹ Uo., fol. 195. A hivatkozott parlamenti vizsgálat jegyzőkönyvrészletét lásd LEWIS–STEMPEL, John (ed.): *England: The Autobiography. 2000 Years of English History By Those Who Saw It Happen*, London, Penguin, 2005, 239–241.

szenvedett volna. Annál is inkább, mivel átdolgozott naplójának pontosan azt a részét, melyben a kontinensre, vagyis Franciaországba való visszatérésének elbeszélését kínálja az olvasónak, mindenképpen sokatmondóan a szigetországi és más országok fogadói közti összehasonlítással kezdi. „Az utas azt fogja tapasztalni egész Angliában, hogy ha valami rendkívülit nem kér, pontban kész a szolgálat, ha közönségesen azt hallja is, hogy semmi sincsen készen. A tenger tulsó partján ellenben, midőn beszáll az utas, még falu helyen is többnyire hosszabb étel és ital jegyzékkel hozatik késértetbe, mint a minden szentek litániája, s ha kérdi, hogy az mind készen van-e? – igennel felelnek, s ha választ valamit, az udvarias polgár többnyire azzal jön vissza, hogy a kívánt éték épp most fogyott el, holott magán kívül semmi idegent nem lát”.⁴²

Ami a fogadókat és az ételeket illeti, a legrosszabbul talán mégis Mecklenburgban érezte magát, mert nemcsak küldetésére nézve érték negatív élmények, miszerint korábban idézett megfogalmazása szerint „itt minél többet bókolnak, annál kevesebb őszinteségre, s jó szívűségre találtam”, hanem a fogadók és az asztal „örömei” egyaránt hagytak kívánni valót maguk után. „Neubrandenburgba menet furtsán jártam. Kotsisom a hertzege palotába akart vinni, melly a kerékded város közepénn levő négy szegű tér egyik oldalát képezi, de a melly se nem olly nagy, se nem olly szép, mint a másik oldalon, de annak közelében levő nagy vendégfogadó. Szerentsémre még idejénn észre vettem tévedésemet, az örkatonát s házikóját megpillantván. No már itt gondolám, hogy majd kaphatok levest, a mit ezen vidékenn ritka házban láthatni. Megrendeltem, de késsel lehetett vagy kellett volna metzeni, nem kalánnal enni. Semmi ételle nem volt használható a pompás fogadónak. Mégis minden felette drága. Más fél tallért⁴³ kelle fizetnem, hogy Hund⁴⁴ /:a kotsmáros valóságos neve:/ asztalánál ültem, s semmit sem ehettem. Elgondolhatni, hogy nem soká késtem az éhkoppi palotában, s jó reménységge halladék előbbre.”⁴⁵

Pomerániában már jóval méltányosabb árat kérő és szívesebb fogadással is találkozott, viszont az északi ízlésnek megfelelően előétel gyanánt felszolgált hideg hallal nem tudott mit kezdeni, mondván, „egészen megrázkódtam, midőn a *table d'hôte*-nál a nagy tengeri halat meglátám, két ujjnyi vastag szalonnájával. Hogy érintetlen vitték el tőlem, alig kell emlitenem”. A folytatás azonban kárpótolta, mert a „leveses tál azonban kimondhatatlan örömet gerjesztett bennem, a mit asztalnál még soha sem tapasztalék. Első kaptam az izletes eledelből, mivel elnökösködő fogadósom 60 vendége közt annyira megkülönböztetett, hogy első helyre ültetett”. Fogadósát érthető módon nem akarta megbántani, azonban a régió különleges csemegeként felkínált étellei egyáltalán nem nyerték meg tetszését, s mint írta: „az én magyar ínyemnek a nyers s füstölt lúd oly kevésbé tetszett, mint ezen a tájon a kövesztetlen sonka”.⁴⁶

⁴² OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/7 fol. 2v.

⁴³ 1 porosz tallér = 24 garas, de ekkor már forgalomban volt az egytalléros névértékű bankjegy.

⁴⁴ Német szó, jelentése: eb.

⁴⁵ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/2 fol. 73.

⁴⁶ Uo., fol. 76, 79.

Az angol konyha sajátosságaival egyébként szintén észak-német területen szembesült, méghozzá Hamburgban, ahol a bajor konzul ebédjére volt hivatalos. „Egy nagy borju negyed sülve volt az első étel. Angol szokás szerént a házi ur fogott a pecsenye meteléséhez. Először is annak közepébe vágott. Nyers vér folyt abból ki. Vendég társam, egy helybeli senator igen *delicieuse*-nek mondá, a mi előttem éppen másnak lázott. Én hallgaték, mert asztal felett akármilyen nemű legyen előttem, másról inkább szeretek beszélni, pedig tán a szép házi asszony is, az ur is, szeretett volna tölemis hasonlót hallani. Mindenik reám nézett, amaz némán átellenemben. Emez így szólamlott meg: Uram! Ön a császári tartományokból jöven, tán levesre várt. Sajnálom, hogy csalatkoznia kell. Én Bécsset 10 esztendő előtt hagyám el; asztalomat angol lábra állítám, s azon még soha sem volt még (sic) leves. Mi nem levesen kezdjük az ebédet, mint Bécsben szokták. Nálunk az első tál étel a roast beef, a mint látja”.⁴⁷

Jóllehet, mint később is utalt rá, a véres marhahússal sosem barátkozott meg, Anglia az „előítéletek” egyikétől mégis megszabadította, s egy igazi ételkülönlegesség kedvelőjévé tette. Egy alkalommal ugyanis, amikor a tengerparton járt, megrökönyödve látta, hogy „néhányan papirost vévén ki zsebjökből, töltés formára öszve hajtották /staniclit csináltak/ s egyebekkel egyetemben ők is shrimpet kiáltoztak: apró kis tengeri rákok ezek. Megundorodtam mikor portzogatni kezdék, szintugy midőn honnyomban tserebogarat enni láttam. Úti társaim mind azon által rajtam erősködtek, s kóstolásra kényszerítettek, a nem igen kellemetes külsejű apró rákokat olyan izletesnek találtam, hogy magam is vettem valamelyest, s egy elő ítéletenn történt győzelmemen örvendtem”.⁴⁸

III.

Miközben kétségtelen, hogy Gerics írásaiban a „technológiai utazás” megörökítésének legfőbb ismérve, a racionális szemléletmód határozza meg döntően a látottak utólagos közvetítését, viszont az „érzelmes utazás” előbbieken ismertetett, nem ritkán anekdotisztikus élményanyagának felidézése mellett Gerics átdolgozott naplójában a patrióta attitűd megnyilvánulására is találunk példát. Feltűnő ugyanis, hogy amikor a híres holland egyetemi város, Leiden szellemi kisugárzásáról szól, természetesen kellő részletességgel tárgyalva az egyetem tanáraival történt találkozását, ugyanilyen fontosnak, illetve a jövő generációk nevelése szempontjából figyelemre méltónak tartja egy különleges történelmi esemény képi ábrázolását, művészi megörökítését. „Egy másik templomban van Hadrianus Vervius⁴⁹ köemléke. A parancsnoka volt Leidennek, midőn Alba⁵⁰ a várost megszállotta, s készebb volt a felzendülteknek mar-

⁴⁷ Uo., fol. 89v.

⁴⁸ Uo., 3727/5 fol. 180.

⁴⁹ Utalás Leiden 1574. évi második ostromára, amikor Pieter Adriaans van der Werff (1529–1604), Leiden polgármestere az ostromló spanyolokkal szembeni kitartás emblematikus alakjává vált.

⁵⁰ Alba harmadik hercege, Don Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel (1507–1582), II. Fülöp (1556–1598) spanyol király uralkodása idején Németalföld helytartója.

talékul átadni magát, mint a várost a spanyoloknak feladni. Van den Bree⁵¹ mesteri kézzel adta elő azon pillanatot, melyben átadja kardját, hogy inkább öljék meg, csak a város feladására, esküje szegésére ne kényszerítsék. Minő dicső karakter az, mely az éhhal halókon szánakodva, a zendülők ostromtól meg nem rettenve, csak kötelessége szentségére emlékezni, rendületlen áll egy kőszirtként. Be felségesen vannak ábrázatán kifejezve az egymással küzdő indulatok, melyeket a férfias szilárdság mind leküzd! Érdemes valóban ilyen képet, ily tett emlékéül, oktatásul, ösztönül a késő maradéknak is átadni.”⁵²

E tanulmány kereteit messze meghaladná a rendkívül gazdag szociokulturális tapasztalatok további rekonstruálása. Mindamellettt reményeink szerint a fentiekben idézett egyedi élmények és jelenségek felvillantása elégségesnek tűnik ahhoz, hogy érzékletes képet kapjunk mindarról, hogy mivel szembesülhetett egy magyar utazó a 19. század eleji Nyugat-Európa országait járva.

Abstract

“Since I Left my Homeland...”. A Technological Journey and its Sociocultural Dimensions, 1820–1825

This paper is intended to shed some light on the socio-cultural aspects of an early nineteenth-century technological journey undertaken by Pál Geric (1792–1868), doctor, veterinary surgeon and professor of Hungary’s first college of farming, the Georgikon, founded by Count György Festetics (1755–1819) in 1797. Although the travel instructions issued by his successor, Count László Festetics (1785–1846), determined the ultimate aim of recording technological experiences, such as advanced farming techniques, principles and methods of selective breeding as well as establishing a network of cooperation between the institute of Keszthely and the respected Western European centres of knowledge, the abridged version of a detailed journal and diary recorded by Geric in Western Europe contain many a paragraph on his impressions relating to foreign lands, customs, communication, or even diets. For this reason, Geric’s remarks and interpretations are quite revealing of manners or of inherited traditions shaping the identities and attitudes of contemporary Europe’s communities and various social layers.

⁵¹ Bree, Mattheus Ignatius van (1773–1839), historizáló festő, az Antwerpeni Akadémia igazgatója.

⁵² OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/3 fol. 32.

Pusztai Gábor

**„ÉDES, DE MÉGIS
KEGYETLEN
GYŰLÖLET-ORSZÁG”:
IDEGENTAPASZTALAT
RADNAI ISTVÁN
(1893–1940)
NAPLÓJÁBAN***

* Jelen tanulmány a Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Tématerületi Kiválósági Program (2019) támogatásával készült.

A külföld- és az idegentapasztalat az ember meghatározó élménye. Az idegennel konfrontálódva más lesz az utazó szemlélete, világlátása, önképe. A 19. századi író, utazó Justh Zsigmond (1863–1894) *Az utazás filozófiája* című könyvében leírja egy angol barátjával folytatott beszélgetését, melyben az angol kijelenti, Izlandon akarja tölteni a következő nyarat. Ezen Justh elcsodálkozik, hiszen három hónap magány „a fagyos szigeten” minden híradás és kapcsolat nélkül a külvilággal (Rejkjavikban csak minden harmadik hónapban kötött ki hajó) sok mindennek mondható, csak gondtalan nyaralásnak nem. Erre az angol a következőt válaszolja:

„– Önmagamat akarom újabb világításban látni, azért megyek, ha e három hónap elteltével fel nem akasztom magamat, mint bölcs jövők vissza Európába.

Íme ez őszintén bevallotta e mondatával, angol naivitással, hogy [ami] az utazásban mindig és mindennél jobban érdekli, az – önmaga.”¹

Ez a tudatosság azonban nem minden utazó sajátja. Vannak, akik nem az önismeret gazdagodását várják külföldi útjuktól, nem saját maguk megismerésének vágya hajtja őket külföldre, hanem inkább az itthoni viszonyok kilátástalansága, az elkeseredés, a pénztelenség, a munkanélküliség vagy ezek kombinációja. Ez az érzés nem csupán korunk jellemzője. A továbbiakban egy több mint száz évvel ezelőtt emigrált fiatalember, Radnai István életét mutatom be, néhány évvel ezelőtt előkerült naplója alapján. Radnai még az első világháború kitörése előtt vándorolt ki a holland gyarmatokra, hogy Szumátrán ültetvényesként meggazdagodjon.

¹ JUSTH Zsigmond: *Az utazás filozófiája. Útirajzok, novellák*, Bp., Kortárs – OSZK, 2013, 6.

Az indulás

Radnai István 1893. január 18-án zsidó családban született Vaján. Nagypapa Rothfeldről magyarosított Radnaira. Gimnáziumi tanulmányai után egyéves önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett a Monarchia hadseregébe.² 1912-ben Miskolcon teljesített szolgálatot, a császári és királyi VI. kassai hadtest alá tartozó 6. lovas tüzérszázalánál, ahol 1913. január 1-én tartalékos zászlóssá léptették elő.³ Leszerelése után, feltehetőleg 1913-ban, a fővárosba költözött, és Budapesten élte a fiatal munkanélküliek életét. A zsidó származású fiatalember 1914 áprilisában alig múlt 21 éves, mikor egy Szumátrán dolgozó távoli ismerős, Mészáros Andor levelén fellelkesülve elhagyja Magyarországot, és a Holland Indiákon próbál szerencsét. Naplója első oldalán röviden leírja azokat az okokat, melyek hazája elhagyására készítették:

„Nehéz volt a búcsú a mieinktől, nagyon nehéz. Mindannyiunk homloka mögött egy nagy kérdőjel nehézkedik. Mindnyájan arra gondolunk, mit hoz a jövő? Jobb lesz-e mint ebben az édes, de mégis kegyetlen gyűlölet-országban volt. Neki indultunk hát ennek a hosszú-hosszú, csak sejtelmes, vészterhes útnak, hogy két kezünk nehéz munkájával vagyont, boldogságot szerezzünk, hogy majd meglelt férfikorunkban, ha sikerült minden nehézséget leküzdeni meglegedetten élvezzük fiatalságunk lázas munkájának gyümölcsét odahaza, szép hazánkban.”⁴

Az idézetben haza, az otthon, az én már önmagában ambivalenciát hordoz. Egyrészt a haza a már klisévé vált „édes” jelzőt kapja, ugyanakkor „kegyetlen” is, sőt maga az egész ország „gyűlölet-ország”. Ezzel szemben az utazás célja, az ismeretlen idegen, melyet a szerző *vagyonnal* és *boldogsággal* azonosít, tehát pozitívan jelenít meg. Radnai útja egyfajta menekülés az én elől, illetve az azt reprezentáló otthonból a messi és ismeretlen idegenbe, mely ismeretlensége mellett, vagy éppen ezért, pozitív attribútumokat kap. Az utazás mint menekülés általánosan elfogadott irodalmi toposz.⁵ Az ismert és gyűlölt *én* helyett a gazdag és boldog *idegen* a cél. Az idegen a vágyakozás

² Beszélgetés Deák Katalinnal 2012. június 22-én Harenben (Groningen).

³ Az adatokat a Budapesti Hadtörténeli Levéltár és Irattár igazgatójának, Dr. Bonhardt Attilának köszönöm.

⁴ RADNAI ISTVÁN: *Szumátrától az orosz frontig. Radnai István naplója*, s. a. rend. PUSZTAI GÁBOR, Debrecen, Printart-Press, 2013, 103.

⁵ Lásd többek között KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: Idegenségtapasztalat Szabó Lőrinc gyerekverseiben, *Irodalomtörténet* 88(2007/3), 363–372; Uő.: Utazás és idegentapasztalat Szabó Lőrinc költészetében, in JANKOVICS József – NYERGES Judit (szerk.): *Irodalom, nemzet, identitás*, Bp., Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, 2010, 88–94; PAASMAN, Bert: 'De een draagt een bril en de ander is Indisch' Inleiding in de literatuur van de Tweede generatie Indisch-Nederlandse auteurs, *Indische Letteren* 18(2003/4), 162–170; STEKELENBURG, Dick van: Een paradijs verdwenen? Vicki Baums Liebe und Tod auf Bali, *Indische Letteren* 11(1996/4), 163–179; BURKE, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. Utazók és utazások, *Korall* 7(2006/26), 5–24; BERG, Joop van den: De Indische toneelsukken van Jan Fabricius, *Indische Letteren* 15(2000/3), 99–113.

tárgya, mintegy az ígélet beteljesülésének záloga,⁶ míg az én az elviselhetetlen boldogtalanság és szegénység helye. Vagy ahogy Bónus Tibor fogalmaz: „Az utazó számára az egzotizmus és az egzotikus nem más, mint csábítás és nemtudás keveréke, az érzékelés megújítása az idegenségnek köszönhetően.”⁷ Ez a megállapítás indulása pillanatában teljesen igaz lehetett Radnaira. Mivel a sajáttal, a „gyűlölet-országgal” nem volt kibékülve, ezért a teljességgel ismeretlen idegenre vetíti ki a negatív saját inverzióját.

De mi tehetette Radnai számára Magyarországot „gyűlölet-országgá”, és hogyan helyezkedik el ebben ő mint individuum?

A „gyűlölet-ország”

1895 körül felgyorsult és erőteljessé vált a magyarországi újkonzervativizmus, erősödtek az antiliberális tendenciák, melyek gyakran párosultak antiszemitizmussal is.⁸ Új, radikális jobboldali pártok alakultak. Köztük az 1895-ben alapított Néppárt programjában az agrárérdekeket képviselte, és fő ellenfeleként a liberalizmust és a zsidóságot határozta meg.⁹ A történelmi-nemesi rétegeknek a 19. század legvégén kialakult határozott antiszemitizmusa és antiliberizmusa jelentette a kor politikai és ideológiai átalakulását, mely egy megosztott társadalomhoz vezetett. Ez csak fel erősödött 1905-1906-ban, mikor az immáron harminc éve kormányzó, Tisza István vezette Szabadelvű Párt elvesztette a parlamenti választásokat, és az ellenzéki koalíció került hatalomra. A választásokat követő 15 hónapot már-már a káoszhoz közelítő politikai válság jellemezte. Ez a helyzet kedvezett a politikai radikalizmusnak jobboldalon egyaránt. Ráadásul a vidék és a főváros közötti különbséget Budapest tömegkultúrájának egyre gyorsabban fejlődő modernizációja¹⁰ csak erősítette. A legmélyebb ellentét azonban a politikai pártok között húzóódott. Parlamenten belül és kívül a gyűlölködés jellemezte kommunikációjukat, de gyakran tettlegességig is fajult a helyzet, mint például 1904. november 8-án, mikor a parlamentben az ellenzéki és a kormánypárti képviselők szó szerint laposra verték egymást.¹¹ A szenvedélyes és véresen komoly politikai csatározások egyik szimbolikus intermezzóját jelentette az egymással szemben álló pártvezérek, Tisza István és Károlyi Mihály párbaja 1913-ban.¹² Jellemző a kor viszonyaira és a kibékíthetetlen politikai ellentétekre, hogy 1912. június 7-én Tisza Istvánra a parlamentben rálőtt Kovács Gyula ellenzéki képviselő, majd

⁶ SZIRÁK Péter: Hívni a csodát. Az idegen tekintete a *San Gennaro véreben*, *Alföld* 62(2011/6), 91–96.

⁷ BÓNUS Tibor: Útirajz, önéletírás, irodalom (*Az urgai fogoly retorikájáról*), in Uő. (szerk.): *Diskurzusok összjátéka. Irodalmi olvasásmódok*, Bp., Balassi, 2001, 69.

⁸ BERÉNYI István: A századelő politikai irányzatai és Tisza István, *Rubicon* 20(2009/1–2), 20–27.

⁹ BIHARI Péter: *Lövészárok a háttérországban*, Bp., Napvilág, 2008, 23.

¹⁰ 1907-ben nyitják meg az első párizsi stílusú magyar kabarét (orfeumot), 1906-ban az első mozit Budapesten, 1908-tól megindul a magyar filmgyártás.

¹¹ D. SZABÓ Ede: *Urak és gavallérok*, Bp., ETK, 2008, 95. Az 1904. december 13-i parlamenti ülés is verekedésbe fulladt, mikor Tisza István rendőröket vezényelt a Házba, az ellenzéki képviselők összeverekedtek a darabontokkal.

¹² A párbajra azért került sor, mert Károlyi a Nemzeti Kaszinóban nem fogadta Tisza köszönését. Tisza fölényesen győzött a dühödten támadó Károlyi felett, de a harminckét menetes párbaj végén, mikor Károlyi tizenhét sebből vérzett, megbékélésről szó sem volt. Uo., 90.

megpróbált végezni magával – sikertelenül.¹³ Az ellenzék vezetői pedig tiszteletüket tették a kórházban fekvő merénylőnél.¹⁴ A politikai elit tehát szó szerint vérre menő küzdelmet vívott egymással, és ez persze az egész országot megosztotta. A szembenállás a politikai pártok között a lakosság körében más, kulturális, vallási, faji, életviteli elemekkel is kiegészült.¹⁵ Ezek után nem csodálkozhatunk, ha Radnai „gyűlölet-országról” beszél, és ezt adja meg emigrációjának elsőszámú okaként. Radnainak mint individuumnak a szerepe az ő meglehetősen negatív Magyarországg-képében szintén fontos tényező.

Radnai unokatestvére és útítársa, a későbbi író, műfordító és grafikus Székely László 1935-ben megjelent könyvében az *Őserdőtől az ültetvényekig*ben így ír Radnai (akit csak Pistaként emleget) életviteléről és perspektíváiról. Az ő segítségével mintegy kívülről láthatjuk a napló íróját abban a kontextusban, amely elöl menekülni próbál:

„Pista foglalkozására nézve tartalékos huszárhadnagy¹⁶ volt, azonkívül szeretett volna valamivel foglalkozni. Csakhogy azt nem tudta mivel. Szeretett volna diplomata lenni. Legszívesebben nagykövet Londonban. Vagy esetleg egy nagyvállalat vezetője. Vagy ilyesmi. Vagy egy véletlen folytán egymillió dollárt örökölni. De mivel senkije se volt Amerikában, ez utóbbihoz nem sok reménye volt. Esetleg egy grófkisasszony elragadt lovait megfékezni, ezzel persze a grófkisasszonyt meghódítani, feleségül venni és egy középkori várkastélyban lakni. Egyszer egy önműködő parketta-fényesítőt akart feltalálni, de abból sem lett semmi. Így aztán Pista is csak álmodozott és várta a sült galambot. Pénze vajmi kevés volt, de a nagynénje küldött neki annyit, amennyiből szűkösen meg tudott élni, - amint nénjének mondta, csak addig, amíg a szerencse rá nem tekint.”¹⁷

Radnai bizonyára úgy gondolta, a szumátrai ültetvényesélet lesz az a szerencse, mely majd rátekin. Szumátrai útjával nemcsak a Magyarországon uralkodó viszonyok, hanem legalább ugyanannyira saját személyes sorsa elől is menekül: az otthoni semmittevés, pénztelenség, munkanélküliség, kilátástalanság, sültgalamb-várás elől.

Radnai ismereteink szerint szumátrai útja előtt még sosem járt külföldön, így nem volt semmilyen személyes külföld- vagy idegentapasztalata. Sőt különösebb háttérismertekkel sem rendelkezett az utazással, illetve a meglátogatandó országokkal kapcsolatban. Ezért nem lehet neki felróni, vagy elvárni tőle, hogy számára az idegen a „kultúr-

¹³ A parlament üléstermében „van még itt egy ellenzéki!” felkiáltással a merénylő fegyvert rántott, és többször rálőtt a miniszterelnökre. Egy golyó sem talált. A merénylőt az esküdtszék később felmentette. BERÉNYI: i. m., 27.

¹⁴ BIHARI: i. m., 37.

¹⁵ Uo., 41.

¹⁶ Valójában tüzér zászlós. Ez valószínűleg a szándékos tévedések egyike.

¹⁷ SZÉKELY László: *Őserdőtől az ültetvényekig*, Bp., Dante, 1935, 13.

történeti ismerősség kliséiként”¹⁸ jelent volna meg utazása során. Bár, mint később látni fogjuk, az idegennel kapcsolatos sztereotípiák egész sorát vonultatja fel naplójában.

Az áhított idegen felé

Mivel kevés tapasztalattal rendelkezett, törvényszerűen magasak voltak elvárásai.¹⁹ Ahogy Radnai megkezdí az utazást, és idealizált idegenképe konfrontálódik a megtapasztalt idegennel, változás áll be. Olaszországban a tájat és az épületeket még csak-csak dicséri, de a vasúti kocsit „minden kritikán aluli”, az utasok „éktelen hangosak”, a katonanyag „roppant silány és fegyelmezetlen”, a „talján finác” felületes, minden piszkos, mocskos, „por, lárma, rendetlenség” az utcán, a nápolyiak „tipikus briganti ábrázatúak”.²⁰ Port-Saidban végképp elmozdul az én–idegen oppozíciópáron belüli hierarchia. Az idegen itt már minden varázsát elveszíti. A város forró, piszkos, és minden csupa homok, „egyetlen lakója sem dolgozik”, az arabok „tolakodóak” és „szemtelenek”, s egy alkalommal csak pisztolyt rántva tudnak utat vágni maguknak a feldühödött, botokkal felfegyverkezett arabok között, akik horribilis összeget követelnek tőlük egy hastáncosnő mutatványainak megtekintéséért.²¹ Radnai konstatálja: „Úgy látszik, hogy itt az Orienten az embereknek gyakran el kell készülni ilyen dolgokra.”²² Radnai „az ilyen dolgok”-on az én és az idegen közötti konfrontációt érti, akár fizikai összetűzésként, akár kulturális konfliktusként. És minél jobban távolodik Európától, annál jobban sokasodnak az idegennel szembeni ellenérzései. A szómáliaiak szerinte „rakoncátlan rabló borzas néger nép”, akik a Perzsa-öböl is elmerészkednek, „hogy ott nőket és szarvasmarhát raboljanak”.²³ A szingalézok bűdösek és piszkosak, Penangban „félmeztelen kínaiak fetrengenek még éjjel után is a piszkos lebugyokban”, és a „bűz [...] elviselhetetlen”.²⁴ A helyi lakosságot figyelve naplóbejegyzései leplezetlen ellenszenvről árulkodnak. Mikor a bennszülöttek étkezését figyeli, leírja, hogy az utcán vásárolt ételt „a feketék látható élvezettel [gyűrik] fekete pofájukba”.²⁵

Ahogy az én konfrontálódik az idegennel, vagyis egy későbbi időpontban másik kontextusban ismétlődik meg az idegenség, Radnai számára eredeti (a boldogsággal és gazdagsággal társított ismeretlen) jelentése megváltozik. Vagyis Radnai elváráshorizontja a tapasztalati térben változik.²⁶ Az elváráshorizont és a tapasztalati tér dinamikus kölcsönhatása, egymással való folyamatos konfrontációja alakítja az én és az idegen képét. Az idegen természetesen ennek a konfrontációnak köszönheti létét,

¹⁸ SZIRÁK Péter: Irodalmi utazások. Megértésteljesítmények a két világháború közötti irodalmi útirajzokban, *Irodalomtörténet* 100(2012/1), 32.

¹⁹ KOSELLECK, Reinhard: *Vergangene Zukunft: zur Semantik vergangener Zeiten*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2000, 374.

²⁰ Radnai István naplójának 1914. április 12–15-i bejegyzése. RADNAI: i. m., 104–108.

²¹ Uo., 118.

²² Uo.

²³ Uo., 125.

²⁴ Uo., 130.

²⁵ Uo., 131.

²⁶ KOSELLECK: i. m., 357.

hiszen az én csak az idegennel szemben tudja definiálni önmagát, az én „csak a másik által látszik valamilyennek”.²⁷ Vagy ahogy Said fogalmaz, az „önazonosságtudat” kialakulásában az idegennek mint „pót-énnek” kulcsszerepe van, hiszen ezzel szemben fogalmazódik meg a saját.²⁸ Radnainál kezdetben azért lehet az idegen boldog és gazdag, mert az én ennek az ellentéte (inverziója) volt.²⁹ Ugyanaz a kép azonban egy másik kontextusban megismételve nem ugyanazt a jelentést erősíti meg. Az idegen sztereotipikus ábrázolása, miszerint az olaszok hangosak, koszosak, fegyelmetlenek, rendetlenek és „briganti ábrázatúak”, az arabok lusták, szemtelenek, tolakodóak és agresszívok, a szomáliak csak egy rablóbanda, a szingalézok büdösek, a kínaiak pedig részegesek, többet mond Radnai önképéről, mint az olaszokról, az arabokról vagy a kínaiakról. Hiszen Radnai kimondatlanul éppen mindezek ellentétéként látja önmagát, a sajátot. Az idegen és ezzel együtt az én jelentése is eltolódik, megváltozik. Ez az eredeti oppozíció (a szegény, boldogtalan én, szemben a gazdag és boldog idegennel) ismétlődő eltolódása jelentésmódosulást eredményez, ez a jelentés szóródásához (disszeminációjához) vezet. Különösen élesen jelenik meg ezeknek az erőknél az egymásnak feszülése, ellentéte a posztkoloniális diskurzusban. Edward W. Said véleménye szerint a nyugati (poszt)koloniális szövegekben felbukkanó kép a másiktól (Said esetében a „Nyugat” ellentétéről, a „Keletről”) csupán konstrukció, a másik képének szubjektív leképezése, mely „nem az igazság, csupán annak egyfajta értelmezése”.³⁰ A másik konstrukciójának nem csupán a hogyanját, hanem inkább a miértjét vizsgálja Said, és kijelenti, hogy a Nyugatnak a Keletről alkotott, konstruált képe biztosítja a Nyugat mindenkori felsőbbrendűségét a Kelettel szemben.³¹ Ez a konstrukció azonban meglehetősen kétélű, mivel az így létrehozott orientalizmus „sokkal többet árul el a 'mi' világunkról, mint a Keletről”.³² Said azonban óva int attól, hogy a Kelet–Nyugat ellentétpárt a hiarchikus oppozíciók statikus konstrukciójaként fogjuk fel. Az oppozíciópár pólusainak egymáshoz való kapcsolata folyamatos, dinamikus változások eredménye.

„[...] egy-egy adott kultúra csak egy másik, egy különböző, egy vetélytárs *alter ego* tükrében tartható fenn. Az önazonosság építgetése – mert az önazonosság, legyen szó Keletről vagy Nyugatról, Franciaországról vagy Angliáról, noha különböző kollektív tapasztalatok katalógusa, véleményem szerint mégis mesterséges struktúra – megköveteli az ellenpólus, a másság formába öntését is, melynek aktualitása a „mi” viszonylatunkban felfedezhető külön-

²⁷ SZIRÁK Péter: Az „én” társszerzői. Kertész Imre: *Valaki más*, in BEDNANICS Gábor – KÉKESI Zoltán – KULCSÁR–SZABÓ Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Bp., Osiris, 2003, 379.

²⁸ SAID, Edward W.: *Orientalizmus*, Ford. PÉRI Benedek, Bp., Európa, 2000, 13.

²⁹ Az idegen, mint az én inverziója olyan toposz, mely az utazókat Hérodotosz óta vonzotta. Lásd BURKE: i. m., 14.; továbbá GERA Judit: *Az alávetettség struktúrái a holland prózában. Kritikai tanulmányok*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, *Talentum sorozat 10*, 2012, 15.

³⁰ SAID: i. m., 45.

³¹ Uo., 17.

³² Uo., 29.

bőzségeinek folyamatos értelmezése és átértelmezése fényében állandóan változik. Minden kor és minden társadalom létrehozta a maga másságképét. Az önazonosság vagy a másság meghatározása tehát korántsem statikus valami, hanem egyfajta versenyfutásként megélt, számtalanszor átgondolt, történelmi, társadalmi, szellemi és politikai folyamat, melyben minden társadalomban egyének és intézmények is egyaránt részt vesznek.”³³

A Kelet és a Nyugat, az én és az idegen kapcsolata tehát Said szerint nem az oppozíciópár merev hierarchiájára korlátozódik, hanem egy dinamikus kölcsönhatásként értelmezhető, mely mind az én, mind az idegen változásaira reagál, korrigálva ezzel a másik pólusról alkotott képet. Ha be akarjuk mutatni a hierarchikus struktúra változását, akkor mindenekelőtt az oppozíciópár pólusainak mozgására vagy mozgására van szükség. Vagyis a két pólus viszonyának dinamikus változását, az ellentétek játékát kell vizsgálnunk. A pozitívan értékelt én, mely hierarchikusan a negatív idegen felett áll (vagy Radnai esetében éppen fordítva), új kontextusban megismételve mást eredményez, mint az eddigi kontextusokban. Ezt a dinamikus mozgást láthatuk Radnainál is: az idegen egy budapesti kontextusban más volt, mint egy olaszországban vagy egy afrikaiában. Az ellentétpárról csak akkor kaphatunk részletesebb képet, ha a szövegben a pólusok mozgása, vagyis az újra és újra új kontextusban való ismétlődés állandó.³⁴ A folyamatos ismétlődés a pólusokat mindig újabb kontextusba helyezi (a lehetséges kontextusok száma végtelen³⁵), és ezért jelentésük is mindig újra és újra változó. Ez azt jelenti, hogy a változó kontextusnak köszönhetően a pólusok jelentése is folyamatosan változik. A folyamat eredménye, hogy a jelentések egymásra hatása, változása egy „többretegű alakzaton” eredményez.³⁶ Semmi esetre sem az a célja az elemzésnek, hogy megállapítsa, pozitív vagy negatív szerepet játszik-e a szövegben az én vagy éppen az idegen. Sokkal inkább a szöveg és a hierarchikus oppozíciópár ambivalenciáját, belső ellentmondásait,³⁷ vagyis a pólusok közötti hierarchia változását, a pólusok mozgását vizsgálom.

Mivel az én és az idegen mint egy rendszer elemei újra és újra egymásra utalnak, egymásra reagálnak, és csupán nyomként vannak jelen, ezért a szövegben azt csak konstrukciónak tekinthetjük. A szövegben csak más elemekhez való viszonyukban lehet tetten érni őket. Az ismétlődés játéka és a játék ismétlődése a szöveg elemeinek dinamikus kölcsönhatása újra és újra, folyamatosan konstruálja és dekonstruálja magukat az elemeket. Erről Bhabha így ír:

³³ Uo., 581–582.

³⁴ BÓKAY Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997, 409.

³⁵ ZIMA, Peter V.: *Die Dekonstruktion*, Tübingen, Francke, 1994, 57.

³⁶ ENGELMANN, Peter: Einführung: Postmoderne und Dekonstruktion. Zwei Stichwörter zur zeitgenössischen Philosophie, in Uő.: *Postmoderne und Dekonstruktion. Texte französischer Philosophen der Gegenwart*, Stuttgart, Reclam, 1993, 31.

³⁷ Hasonló módszert alkalmaz Gera Judit is koloniális és posztkoloniális műelemzései kapcsán. Lásd GERA: i. m., 17.

„Mert az ambivalencia mélységéből származik a koloniális sztereotípiá értéke: ez biztosítja ugyanis számára az ismétlés lehetőségét a változó történelmi és kulturális metszéspontokban, ez alakítja ki az individuáció és a marginalizáció stratégiáit, ez az, ami a valószínű igazság és a kiszámíthatóság hatását létrehozza, melyek is, a sztereotípiá léte miatt, túl kell, hogy mutassanak azon, ami empirikusan bizonyítható vagy logikusan belátható.”³⁸

Még egy olyan egyszerű szövegben is, mint Radnai naplója, mely mélységében nem nevezhető sem filozófiának, sem irodalminak, tetten érhető az én–idegen dinamizmus az ellentétek játékában. Radnai idegenségtapasztalata és idegenképe a budapesti útrakelés óta radikálisan változott. A gazdagsággal, boldogsággal csábító idegenből már Genovában, de Penangban végképp megvetett, megutált, bűzös idegen válik. Az ellentétek játéka természetesen ezzel nem befejezett statikus egység. A játék kontinuitása magától értetődően folytatódik tovább. Radnai és Székely 1914. május 8-án érik el úticéljukat, a Szumátra keleti partján fekvő legnagyobb kikötővárost, Medant. Megérkeztek saját vágyaik konstruált édenkertjébe, ahol elvárásaik szerint a boldogságnak és a gazdagságnak kellene elkövetkeznie. Mindez azonban nem csak hogy nem következik be, hanem hamarosan keserű csalódásba fordul. Beköltöznek a legelőkelőbb szállodába, a *Grandhotel Medanba*, és úgy gondolják, most már minden rendben van, hiszen ha felhívják kinti ismerősüket, Mészáros Andort, az rögtön szerez nekik munkát. Mészárosban és konstruált idegenképükben, mely a gazdagság és a boldogság megtestesítője volt, ismét csalódnuk kellett.

„No hiszen! A legkimértebben, sőt visszautasítóan beszél velünk, de mi csak egyet értünk meg az egészből, azt, hogy nem számíthatunk senkire. El vagyunk hagyva. 12.000 km-re hazánktól, vadidegen, szánalmat nem ismerő hideg emberek között. Az élet iszonyú drága, 9 forint naponként és személyenként. 2 hét alatt elfogy a pénzünk. Mi lesz akkor? Még csak osztrák-magyar konzulátus sincs a szigeten, amellyel haza zsuppoltassa magát az ember. Eszembe jutnak Schwartz Károly utolsó hozzám intézett szavai: »Egy jó tanácsot adok magának, emberekre soha-soha ne számíton, mert mindig keservesen fog csalódnai.« Istenem, mennyire igaza volt. Kimondhatatlan kétségbeesés vesz rajtunk erőt. Nem marad egyéb hátra, ha rövidesen nem kapunk munkát, mint vagy éhen halni, vagy önkezünk által vetni véget életünknek.”³⁹

A pozitív idegenkép dekonstrukciója itt éri elcsúcspontját. A kezdetben negatív ottontól („kegyetlen gyűlölet-ország”) való távolodással a pozitív idegen egyre csak veszít vonzerejéből, míg végül a megérkezés pillanatában összeomlik, mint egy kár-

³⁸ BHABHA, Homi K.: A másik kérdése: sztereotípiá, diszkrimináció és a kolonializmus diskurzusa, in BÓKAY Antal et al. (szerk): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, Bp., Osiris, 2002, 631.

³⁹ RADNAI: i. m., 135.

tyavár. A „másik” lelepleződik, és kiderül, az se nem gazdag, se nem boldog. „El vagyunk hagyva.”⁴⁰ – írja Radnai. A konstruált pozitív idegenkép szó szerint elfordul a szerzőtől, faképnél hagyja Radnait. Ami marad, az a magány, az elhagyatottság, a csalódás, a szegénység és a gondolat, hogy megyünk innen haza, hogyan tudunk elmenekülni az idegenből? Az idegennel szembeni elvárásaikban való csalódás olyan hatalmas, hogy Radnai az öngyilkosságot fontolgatja. Erre nem kerül sor, de a meggazdagodással csábító, a boldogsággal kecsegtető idegen képe végleg szertefoszlik.

Gyűlölt idegen

Munkát nem találnak, hiába próbálkoznak naponta több cégnél is. Pénzük egyre fogy, kétségbeesésük egyre nő. Rádöbbennek, hogy itt sem egyszerűbb az élet, mint otthon Budapesten. Sőt itt a trópusokon nehezebb dolguk van. Nem beszélnek a nyelvet, nem ismernek senkit, nem kapkodnak utánuk az ültetvényes társaságok, nem lesznek maholnap milliomosok. A varázslatos, idegen, messzi keleti ország, a boldogság és a gyors meggazdagodás, amit Mészáros levele sugallt, és amiért elhagyták hazájukat, mind csak illúzióknak tűnt előttük. Az az érzésük, hogy bedőltek a csábításnak, és becsapták őket, vagy inkább becsapták saját magukat. Az otthoni tétlenkedést, munkanélküliséget és kilátástalanságot itt, Szumátrán, távol az otthontól a trópusi tétlenkedés, munkanélküliség és kilátástalanság váltotta fel. Medanban ugyanazt találták, ami elől Budapestről elmenekültek. Nem akartak Magyarországon „hivatali rabszolgák” lenni, de Deliben mindent megtesznek, hogy a munkafelügyelők (aszszisztensek) „rabszolgaéletét” élhessék az ültetvényen. A gazdagsággal és boldogsággal csábító idegenből a szegénység, a nyomor, a kilátástalanság és a halál bűzét árasztó idegen lett. A csalódás katalizátorként hat a változó idegenképre. Nem csak Mészáros az, akire kivetítik negatív tapasztalatukat, hanem mindenre, ami idegen számukra, így a többi gyarmatosítóra, főleg a hollandokra, de a bennszülöttekre is. A vonzó idegenből rettegett idegen válik, a félelem az idegennel szemben egyre fokozódik. Radnai a szumátrai bennszülöttekről így ír:

„1000 és 1000 négyzetkilométernyi területek leledzenek még ősi kultúrálatlan vadságukban. Fenn a hegyekben még egy pár évvel ezelőtt is emberevő malájok tanyáztak, akik még ha szerét tehetik nagy suttyomban ma sem vetik meg ezt a csemegét. Az egyik boyunk, ahogy itt a szobainasokat hívják, ebből a törzsből származik. Kérdem tőle, »Boy, ada makan sudak orang daging?« »Boy, ettél már te emberhúst?« azt válaszolja. »Ja, Tuan, satu kali. Daging orang banjak baik« »Igen uram, egyszer. Az ember hús igen jó.« Na, gondolom, az ördög vigye el a gusztusodat, csak engem meg ne egyél.”⁴¹

Nyoma sincs már itt a vonzó, gazdagsággal csábító idegennek. Ehelyett az itt élő embereket kultúrálatlannak és vadnak mutatja be, sőt a másság extrém formája,

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo., 140.

az idegen ősi toposza, a vérszomjas kannibál is megjelenik a leírásban.⁴² Az én és az idegen, a vadak és a civilizáltak közötti éles határvonal eszköze a kannibalizmus nyomatékossítása mint az idegenség („nem-én”) bizonyítéka.⁴³ Az idegen utópisztikus eszményképével útnak indult magyar fiatalember célt érve tapasztalati terében csalódottan fordít háttal az alteritásnak. A bennszülött „boy” mint idegen bhabhai ambivalenciája testesül meg itt a kannibálban, aki veszélyes emberevő és egyúttal engedelmes szolga, az étkek felszolgálója.⁴⁴ A bennszülött idegensége azzal is kifejezésre jut, hogy más, az olvasó számára érthetetlen nyelven beszél. Radnai megtehetné volna, hogy csupán a magyarra fordított párbeszédet közli naplójában, de a malájul folytatott beszélgetés nagyban hozzájárul a bennszülött szolga elidegenítéséhez, mely a saját és a másik közötti különbséget artikulálja. Radnai ezzel olyan stratégiát alkalmaz, mely megszokott és sokat használt eszköze a (poszt)koloniális irodalomnak.⁴⁵ Annál is inkább hangsúlyos ez a párbeszéd, mivel a naplóban ez az egyetlen alkalom, hogy egy bennszülött „szóhoz jut”, és saját gondolatait közli. A bennszülött egyetlen maláj mondatában megerősítést nyer a sztereotípiára, mely szerint az idegen nem csak hogy „más”, de veszélyes, az „én” létét fenyegeti, azt fizikailag pusztítja el, felfalja. A bennszülött szájába adott mondattal ez az ősi toposz nyer megerősítést, mely különösen hangsúlyossá válik azzal, hogy a „boy” ráerősít, igen, evett emberhúst, sőt, azt rendkívül ízletesnek találja. Ugyanakkor az idegen nyelv használata mint az idegen másságának artikulálása a sajátira is érvényes, hiszen Radnai szintén malájul beszél. Az előbb emlegetett ambivalencia tehát ezen a nyelvi síkon is érvényes, Radnai itt is átlépi a saját határát, és ezzel az idegenség ismétlése újabb jelentéscsúszással jár. Ugyanakkor az idegen mint vérszomjas, félelmetes vadember imágóját csak erősíti Radnai május 19-i naplőbejegyzése:

„A mai nap legérdekesebb eseménye különben az, hogy egy ismerős assistent a jávai kulik, akiket lustaságukért pénzbírságra büntetett, a mezőn dorongokkal és késekkel megtámadták. Szerencsétlenségére nem volt nála fegyver, és az lett a dolog vége, hogy vérbe fagyva szállították be a kórházba, ahol most már minden veszélyen túl van. Ez különben itt nem kelt feltűnést, mert elég gyakran előforduló eset.”⁴⁶

Itt az agresszivitás mellett újabb sztereotípiával gazdagodik az idegenről alkotott kép: az idegen lusta. A saját természetesen az idegen ellentéte, vagyis implicite azt közli Radnai, hogy az én szorgalmas. Ezzel párhuzamosan az én, az otthon felértékelődik.

⁴² Az idegen mint kannibál sztereotípiáját Bhabha is említi mint elidegenítési stratégiát. BHABHA: i. m., 635.

⁴³ PETER-RÖCHER, Heidi: *Mythos Menschenfresser. Ein Blick in die Kochtöpfe der Kannibalen*, München, Beck, 1998, 75.

⁴⁴ BHABHA: i. m., 643.

⁴⁵ MEIJER, Maaik: *In tekst gevat*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 1996, 135.

⁴⁶ RADNAI: i. m., 143.

Minél negatívabb színben tűnik fel az idegen, annál kedvezőbb a megítélése a saját-nak: „[Szumátrán] az összes európai újságok kaphatók. De vigye el az ördög még sem az Andrassy út az vagy az Erzsébet körúton a sör kabaré, de jó is volna néha-néha ott lenni.”⁴⁷ Az otthon, az én reprezentációja már nem a boldogtalanság, a nyomorúság helye, nem a „gyűlölet-ország”. Az én ismételten átvette azt a szerepet, amit az idegen töltött be majd egy hónappal a bejegyzés előtt. Minél nagyobb a csalódás, minél inkább rádöbben Radnai, hogy Szumátra ugyanazt kínálja számára, ami elől Magyarországról elmenekült, annál erősebbé válik benne az otthon, az én utáni vágyakozás:

„Levél jött a pátriából. Szegény népek, kár volt otthagyni őket. Csak most látom, milyen jó az, ha az embernek otthona van. Utánam akarnak jönni, csak maradjanak Pesten, én is igyekszem vissza pár éven belül. Nincs is annak a városnak párja a világon.”⁴⁸

Az elvárás és a tapasztalat közötti törés nyomasztó. Az idegen mint vérszomjas kanibál mellett a kis fehér közösség, a holland gyarmatosítók is elvesztik hitelüket a szerző szemében. A hajóút alatt még nagy kedvvel és szimpátiával írt legtöbb fehér útitársáról. Szumátrára érve eleinte ugyan még dicsérte szép ültetvényeket, a várost, a szálloda színvonalát, de minél inkább erőt vesz rajta a csalódás az idegennel szemben, és kezd egyre jobban felértékelődni az elhagyott otthon, annál feketébben látja közvetlen (fehér) környezetét is. Az európai gyarmatosítókról szinte csak rosszat ír Radnai. Szerinte „intelligencia tekintetében az itteni fehérek 80% percentje nagyon hátra van maradva”.⁴⁹ Illetve: „Hiába, nem tudom megszokni ezeket a hollandusokat, már a hajón bizonyos ellenszenvvel viseltem irányukban, de itt még jobban megcsömöröltem tőlük.”⁵⁰ Ezen kívül szerinte gyakorlatilag mindenki alkoholista:

„A legelső, ami legélesebben szembe ötlött az a rettenetes ivás, amit az itteni emberek véghezvisznek. »Unheimlich« amint a német mondja. Nem is ember, aki napjában egy párszor be nem csiccsent. Roppant aggódnak értünk, hogy milyen ültetvényesek leszünk, ha még nem is iszunk.”⁵¹

A fehér gyarmatosítók aggodalma teljesen alaptalan volt, hiszen Radnai saját bevallása szerint sem vetette meg az alkoholt. Ezzel erősítve az utazási irodalomban egyébként elterjedt toposzt, miszerint a magyar utazókra jellemző az iszákosság.⁵² Ez többször meg is található Radnai naplójában. Már az utazás kezdetén, Olaszországban a vona-

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo., 147.

⁴⁹ Uo., 138.

⁵⁰ Uo., 143.

⁵¹ Uo., 137.

⁵² KÁRMÁN Gábor: Identitás és határok, in *Utazók és utazások*, *Korall* 7(2006/26), 83.

ton isznak: „Milánóig egy jót húzunk, miután a whiskysüveget fenékgig ürítettük.”⁵³ Medanban fehér ültetvényesek társaságában rúgnak ki a hámból, és persze itt sem hiányozhat az alkohol:

„Viharos pünkösdvasárnapunk volt. Az ivás már reggel megkezdődött és tartott hétfő reggelig. Gott verdamme!⁵⁴ Ahogy a sajtfejúek mondják, ez volt a saufolás.⁵⁵ Sör, pezsgő, rajnai bor, olasz veresbor, megint sör, knikebein⁵⁶ pálinka. Hát sokféleképpen züllöttem már, de ez megint érdekes volt, nem minden pesti gyerek dicsekedhet el vele.”⁵⁷

Minden önreflexiót és önkritikát nélkülöz Radnai megjegyzése, hiszen alig két héttel azelőtt ő panaszkodott a gyarmatokon uralkodó alkoholfogyasztás mértéktelenségére. Most pedig nem hogy elítélően vagy megbánóan szólna saját tivornyázásáról, hanem egyenesen büszke a virtuskodásra, amivel otthon majd szívesen eldicsekszik. A megvetett idegen attribútumai az én jellemvonásai is egyben, amire ráadásul büszkén gondol vissza. Az én és az idegen tehát kölcsönösen hatnak egymásra. A koloniális diskurzus tárgyának, az idegennek produktív ambivalenciáját láthatjuk itt. A koloniális másság válik itt érthetővé, mint ahogy Homi K. Bhabha fogalmaz: „mely egyszerre a vágy és a megvetés tárgya, az eredet és az identitás fantáziáján belül artikulálódó különbség. Az efféle olvasat megmutatja a koloniális diskurzus határainak feltárását, és egyben lehetővé teszi azoknak a másság teréből történő áthágását.”⁵⁸

Menekülés az idegentől

Az „idegen megértésére és így az önmegértésre tett kísérlet”⁵⁹ Radnai naplójának tanúsága szerint elmarad. A fiatal magyar utazó idegenségtapasztalata tehát meglehetősen egyszerű, de idegenképe feltárja az olvasó előtt önképének ambivalenciáit, s ezzel a saját határainak magától értetődő átlépését.⁶⁰ Radnai mind Budapesten, mind Szumátrán hol az idegenbe, hol az idegenből menekül. Olyan áldozatszerepet vesz magára, amelyben képtelen saját érdekeit hatékonyan képviselni, mint aki a

⁵³ RADNAI: i. m., 106.

⁵⁴ A durva szitokszó helyesen hollandul: *Godverdomme!*

⁵⁵ Vedelés, ivászat a német *saufen* szóból.

⁵⁶ Knickebein (német) – eredetileg likőr és nyers tojássárgájának vagy konyak és tojáslikőrnek a keveréke.

⁵⁷ RADNAI: i. m., 148.

⁵⁸ BHABHA: i. m., 631.

⁵⁹ SZIRÁK: i. m., 2011, 91–96.; Lásd továbbá POMOGÁTS Béla: Regény az idő ellen. *Az urgai fogoly* gondolati horizontja, *Kortárs* 43(1999/3), 102–106; BALAJTHY Ágnes: Utazás, diszkusszió és a Kelet idegensége, *Alföld* 65(2014/9), 93.

⁶⁰ Az idegenség határainak áthágásáról lásd bővebben PUSZTAI Gábor: *An der Grenze. Das Fremde und das Eigene*, Frankfurt a.M., Peter Lang, 2007; HORVÁTH Andrea: „*Wir sind anders.*” *Gender und Ethnizität in Barbara Frischmuths Romanen*, Würzburg, Königshausen&Neumann, 2007; PABIS Eszter: *Fremde, Fremderfahrung und Verfremdung. Grundbegriffe und Probleme literaturwissenschaftlicher Fremdeheitsforschung*, *Werkstatt* 9(2014), 12–30.

hatalomból, a megszólalásból kimaradt.⁶¹ Az idegennel kapcsolatos túlzott elvárásai és minimális idegentapasztalata közötti feszültség, valamint az önreflexióra képtelen személyisége szinte szükségszerűen taszították az idegenről alkotott utópisztikus vágyalom szakadékába.

Az idegen az otthoni környezetben még a csábító gazdagság és boldogság utópiája, de csak azért lehet az, mert a saját, az én helyzete mindennek ellentéte. Ha azonban más kontextusban ismétlődik meg az oppozíciópár, akkor a jelentésük és hierarchiájuk megváltozik. Szumátrán a csábító, meggazdagodással kecsegtető idegen helyett a *másik* vérszomjas, emberevő bennszülött vagy részeges, léha, buta fehér ültetvényes. Ettől automatikusan felértékelődik a másik pólus, a *saját*, az otthon. A korábban menekülésszerűen elhagyott Budapest a vágyakozás tárgyává válik. Alig két hónap leforgása alatt a csábító már nem az idegen, az egzotikus Kelet, hanem a saját otthon. Radnai végül feladja, június 14-én felül egy hajóra, és kölcsönpénzből hazaindul Magyarországra. Alig öt hét alatt az én és az idegen hierarchiájának képe gyökeresen megváltozik.

Radnai ambivalens idegen- és énképével folyamatosan áthágja a saját és a másik határát, de ez nem vezet önreflexióhoz. Az idegent és ezzel saját magát Radnai nem tudta és nem is akarta megismerni. Inkább az újabb menekülést választotta, ezúttal haza Budapestre, ahová július 19-én érkezik. Megkönnyebbülve írja naplójában:

„Dehogyan megyek el még egyszer kenyérkereső szándékkal. Egy utolsó istenhozzádot mondok neked Szumátra. Ezzel egyúttal a kalandos útitervek és utazások, a fiatal vér szülte meggondolatlan türelmetlenkedés és az utópiának bizonyult hirtelen vagyonszerzés utáni lázas törekvés finiséhez érkeztem.”⁶²

Ha újabb menekülést fontolgatott volna is saját maga elől, ebbe már beleszólt a történelem. Radnait mint tartalékos zászlóst az elsők között hívták be a Monarchia hadseregébe. 1914. augusztus 4-én egységével már Tarnopolban volt, néhány kilométerre az orosz határtól, és feszülten várta a háború kitorését.

Radnai túlélte a világháborút, és tartalékos főhadnagyként szerelt le. Budapesten élt, magánhivatalnokként dolgozott, 1921-ben kötött házasságot a háborús özvegy Greif Etelkával, akinek első házasságából született lányát Majrovits Katalint közösen nevelték,⁶³ közös gyermekük nem volt. A házassági anyakönyvi bejegyzés szerint mindketten izraelita vallásúak voltak, de a feleség 1936. július 31-én, Radnai pedig egy évvel

⁶¹ TÁRNOK Attila: Posztkolonialitás – neokolonialitás: egy tanulmányút tapasztalatai, *Korunk* 15(2004/12), 37.

⁶² RADNAI: i. m., 164.

⁶³ 1917. május 29-én kötött házasságot az akkor 24 éves Majrovits János József és a 20 esztendő Greif Etelka. Majrovits foglalkozását tekintve magánhivatalnok volt. Mindketten budapesti születésűek és

később, 1937. március 20-án kikeresztelkedett, és a budapesti Szent Rókus római katolikus plébánián kapott keresztlevelet.⁶⁴ Radnai 1940. február 17-én, 47 éves korában halt meg szívelégtelenség következtében Pestszentlőrincen.⁶⁵ Naplója évekig özvegye tulajdonában volt, míg annak unokája, Deák Katalin 1961-ben magával vitte Hollandiába.⁶⁶ A napló ezután negyven évig Groningenben pihent, majd a holland irodalomtörténészhez, Gerard Termorshuizenhez került, aki 2007-ben a hágai Irodalmi Múzeumnak ajándékozta. Ott a Madelon Székely–Lulofs kollekció részét képezi, az író nő hagyatékával és Székely László néhány kéziratával együtt.

A napló egyes részletei mind magyarul, mind hollandul megjelentek már. Először 2004-ben látott napvilágot egy magyar nyelvű részlet és annak holland fordítása az *Acta Neerlandica* 3. számában.⁶⁷ 2007-ben Hollandiában is megjelent a napló egy részlete a *Dit altijd alleen zijn* című könyvben, melyet a Holland Tudományos Akadémia Kutatóintézetének kiadója, a KITLV Uitgeverij adott ki.⁶⁸ Magyarul, teljes terjedelmében 2013-ban jelent meg *Szumátrától az orosz frontig* címmel.⁶⁹

izraelita vallásúak voltak. Majrovits az I. világháborúban súlyosan megsebesült (tüdőlövést kapott) és a háború után, feltehetően 1920-ban meghalt. Lányuk 1918. július 13-án született Budapesten. Iskoláit Budapesten végezte, a Konzervatóriumba járt, ahol operaénekesként végzett, majd ének- és zenetanárként dolgozott. Dr. Deák Pállal kötött házasságot. Ebből a frigyből született Deák Katalin. Deák Pál a II. világháborúban elesett. Özvegye 1945. március 15-én kötött házasságot Lékay Walter, többszörösen kitüntetett vadászpilótával, akivel a háború utolsó évében dezertált, és kalandos úton családjával együtt Hollandiába menekült. A menekülésben valószínűleg szerepet játszhatott Majrovits Katalin zsidó származása is. Beszélgetés Deák Katalinnal 2012. január 27-én Groningenben, illetve lásd – <http://www.hatvany-online.net/MyProgs/crmbp/marriages.aspx> (Letöltés ideje: 2012. június 23.)

⁶⁴ Budapest VII. kerületi házassági anyakönyv, folyószám: 794. Anyakönyvvezető: Bauer Richárd. Ld. Budapesti Polgári Anyakönyvek – <http://www.hatvany-online.net/MyProgs/crmbp/marriages.aspx> (Letöltés ideje: 2012. június 23.)

⁶⁵ Radnai István 42/1940 folyószámú halotti anyakönyvi kivonata, melyet utólag, 1979. szeptember 10-én állítottak ki Budapesten.

⁶⁶ Beszélgetés Deák Katalinnal 2012. január 27-én, Groningenben.

⁶⁷ RADNAI István: Dagboek/Napló, Ford. PUSZTAI Gábor, *Acta Neerlandica* 3(2004), 137–165.

⁶⁸ SZÉKELY, László – RADNAI, István: *Dit altijd alleen zijn. Verhalen over het leven van planters en koelies in Deli, 1914–1930*, PUSZTAI, Gábor – TERMORSHUIZEN, Gerard (eds., transl.), Leiden, KITLV, 2007.

⁶⁹ RADNAI István: *Szumátrától az orosz frontig. Radnai István naplója*, Szerk. PUSZTAI Gábor, Debrecen, Printart-Press, 2013.

Zusammenfassung

„Süß, dennoch grausames Land des Haßes”: Fremderfahrung im Tagebuch von István Radnai (1893–1940)

István Radnai (1893–1940) führte zwischen 1914 und 1916 sein Tagebuch. Als 21-jähriger, arbeitsloser junger Mann sieht er in Ungarn vor dem Ausbruch des ersten Weltkrieges keine Perspektive mehr und fährt mit seinem Neffen László Székely (1892–1946) nach Sumatra um Pflanzer zu werden und später reich ins Vaterland zurück zu kehren. Vor der Abreise sieht er Ungarn ausgesprochen negativ, als „Land des Hasses”. Parallel damit verlangt er nach dem fernen Fremden, das er als süße Verlockung, als eine ideale Welt betrachtet. Das Bild des Fremden und des Eigenen verändert sich aber während der Reise. Unterwegs bekommen Fremde immer mehr negative Eigenschaften und das Eigene wird aufgewertet. Nach fünf Wochen Aufenthalt auf Sumatra flieht Radnai schließlich zurück nach Ungarn und will nie mehr weg. Er kommt in Juli 1914 in Budapest an und wird sofort einberufen. Auch für ihn fängt der erste Weltkrieg an.

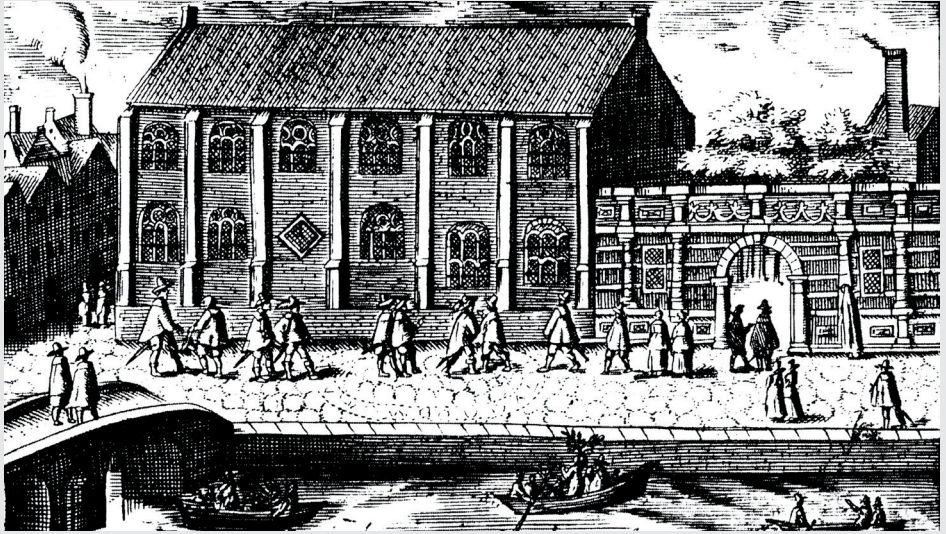

A göttingeni egyetem

KÖRKÉRDÉS

Mai pataki diákok külföldélménye

GÖNCZY ANNA
HOMOKI GYULA
KÁDÁR TAMÁS GYÖRGY
KINDE ZSÓFIA
MAROZSÁK DÁNIEL
NYAKAS GERGŐ
SZEPESSY MÁTYÁS

A leideni egyetem

Gönczy Anna

KI MENT EL? KI JÖTT VISSZA? – EGY FÉLÉVEM KOLOZSVÁRON

Hajnal van, és én a bőrdörmöt cibálom lefelé a kollégium lépcsőjén (remélve, hogy senkit nem vertem fel). Még mielőtt bezárnám a kaput, utoljára hátra nézek. Csodaszép őszi idő van. Az idő kellemes. A Nap éppen felkelőben. Tökéletes időpont ez az induláshoz, a változtatáshoz és az újrakezdéshez. Még egyszer utoljára hátra pillantok, majd megfordulok, és elindulok az állomás felé.

Ez a pillanat fejezi ki leginkább azt, hogy mit is vártam Kolozsvártól: újat, változást, kiszakadást a régiből, valamint egy tiszta lapot. Egy helyet, ahol szinte senki nem ismer. Valljuk be, erre egy másik ország és teológia remek választás. Nincs múltam és jövőm sem, mert az ösztöndíj meghatározott időre szól. Csak a jelen van, és az épp elég. Sőt, talán ezzel a szóval kellene összefoglalnom mindazt, amire vártam. Mert a jelenre vártam.

Korán kelés. Hajnali autótút. Érkezés Kolozsvárra. Román táblák mindenütt. Román szó mindenütt. Hogy lehet ekkora forgalom délután kettőkor, miért nincs parkolóhely, és hol kell behajtani? A 325 ezres város pörgése. Szívélyes fogadtatás. Gyors eligazítás. A felszapó por a szobába lépve. Pénzváltás. Elcsodálkozás azon, hogy hány felekezet temploma fér el egy utcán belül. Beiratkozás. Az események végiggondolása a kanapéra rogyva. Az új hely szemlélése. Felszabadultság.

Kolozsvárra érve tényleg azt éreztem, hogy új lappal indulhatok. Nem voltam sem elég messze, sem elég távol, hanem éppen a megfelelő helyen, a megfelelő időben, és ez boldoggá tett.

Találkozások. Szobatársak. Első együtt töltött hétvége. Berendezkedés. Előadások. Hol van a termem, és melyik évfolyammal van óráim? Bemutatkozások. Ki vagyok, honnan jöttem, és miért? Séták és komoly beszélgetések a központi parkban és a Fellegvárban. Nagy elmélkedések kávé mellett

családról, egyházzól, kapcsolatokról. A Szent Mihály templom és a város éjszakai kivilágítása.

Az Isten tervezésének köszönhetően olyan embereket találtam (vagy olyan emberek találtak rám), akik értették, hogy ki is vagyok, és érdekelték őket, hogy ki is vagyok. Meghallgattak, rávilágítottak dolgokra, amiket eddig is tudtam, de kellett a megerősítés, és építettek. De talán mondhatom, hogy ez oda-vissza történt. Talán az is hozzájárult ehhez, hogy – akárcsak én – az itteniek is kisebbségben lévő magyarok egy elcsatolt területéről. Érdekes volt látni, hogy ott hogyan értékeli a magyarságot, a hagyományokat, és hogy milyen saját hagyományai vannak akár teológián, akár városon belül. Én az októberi fáklyás felvonuláson vettem részt, amely során a város központjából kísértünk Dsida Jenő sírjáiig a Házsongárdi temetőbe. Szinte féltelmes látvány tárult a szemem elé, amikor a város fényei közül kiérve visszanéztem a hátam mögött lévő menetre, és csak az egybeolvadó fáklyák fényét láttam.

Megismerkedés a tantárgyakkal, a reggeli préccsel és az arra hívó csengetéssel, az akadémiai istentiszteletekre való bevonulás rendjével. Olyan hit megtapasztalása, ami hiszi azt, hogy a rosszból is lehet valami jót kihozni, és ami képes körülményektől függetlenül egyházat, gyülekezetet építeni. Annak a felismerése, hogy szükségem van közösségre, méghozzá olyanra, ami elfogad és értékeli.

A tantárgyak kapcsán tanultam néhány dolgot. Az egyik az, hogy néha nagyon magas elvárásokba ütközik az ember, de meg kell tanulnia megoldani, főleg azért, mert ha megoldotta, akkor olyan sikerélménye lesz, ami a nehéz időkben erőt adhat. A másik az, hogy élvezni kell azt, amit csinálunk, vagy legalább értelmet találni benne, mert egyébként lehetnek akármilyen óráink vagy tanáraink, semmit nem fogunk vele érni.

Szüreti bál. Közös tánc. Annak a leküzdése, hogy hagyjanak békén, mert én bizony nem tudok táncolni. Az összetartás a református, evangélikus és unitárius hallgatók között. A pataki közösség külső szemlélése. Nagy szomorúság amiatt, hogy nemsokára vissza kell mennem. Majd elfogadás és továbblépés.

A kolozsvári cserediákságom végpontját nem vártam. Féltem a Patakon rám váró akadályoktól, a visszaszokástól, és attól, hogyan folytatom tovább az életem visszatérve. Őszintén be kell vallanom, hogy ha eddig elmentem valahonnan, akkor oda nem tértem vissza többet, de ez most másképp alakult. A visszatérésemkor bántam, ma már nem.

Vizsgaidőszak. Utolsó nagy beszélgetések. Feszültség amiatt, hogy itt kell hagynom a számomra otthonos közeget. Utolsó együtt étkezések. Búcsú. És a visszatérés. Gondolatok arról, hogy megkaptam-e, amit vártam.

A félévem cserediákként rengeteg élményt, mély kapcsolatokat és egy másik ént hozott magával. A város, a teológia, a park, az ott élő fontossá vált emberek, mind olyan kincseket rejtettek, amilyenekről álmodni sem mertem volna. Új löketet adtak az életemhez, a személyiségemhez, ahhoz, aki ma lehetek. Most még nevetve-sírva nézek vissza, és néha még fájó szívvel emlékszem vissza az ott töltött időre, de tudom, hogy ez majd enyhül. És bár az élet visszatér a normális kerékvágásába, de az, amit ott kaptam és tapasztaltam, mindig felmelegíti a szívemet.

Homoki Gyula

ÚTKERESÉS EGY ÁTMENETI IDŐSZAKBAN – TAPASZTALATOK SKÓCIÁBÓL

Szégyen, nem szégyen, amikor először vetődött fel annak lehetősége, hogy Skóciában tölthetek el egy teljes tanulmányi évet, valójában nem is a büszke protestáns múlt és John Knox képe töltött el izgalommal, hanem a híresen gyönyörű skót táj: a lankás hegyvidékek, az örökké zöldellő ormok, a megigéző lochok festői szépsége vagy a jellegzetes várak és váromok misztikus látképe. A vágyódás képei után aztán el kezdett felsejleni a skót történelem egy-egy vázsonra vitt epizódja, amelyek még erőteljesebben felkorbácsolták bennem a már egyébként is örvénylő kíváncsiságot, Mel Gibson arca *A rettenthetetlen*-ben vagy *Az idegen* című sorozat tizennyolcadik századi rendíthetetlen skót szabadságharcosai mind-mind valamiféle kezdetleges kötődést és egyre mélyülő szimpátiát indítottak el a skót nép iránt. Aztán később rájöttem, hogy valamilyen szinten a magyar szív könnyen otthon tudja magát érezni a skótok között, hiszen évszázadokra visszamenő múltjuk kísérteties hasonlóságot mutat sajátunkéval. „Nec Tamen Consumebatur”, hirdeti a Skót Egyház égő csipkebokrot ábrázoló címe-re, utalva ezzel mindazokra a tiportatásokra, az ezer és egy gyújtogatási kísérletre, amelyekkel a hatalmasok, az erősebbek, a létszámfölényben lévők próbálták felemészteni az Isten jelenlétébe kapaszkodó ösöket. És égett bizony sokszor a fa, az ágak recsegték és ropogtak, de a csipkebokor meg nem emésztetett (vö. 2Móz 3,2) – ha parázs alatt is, de a láng tovább rejtőzött. Nos, valahogy ezzel az akkor még csak sejthető szeretettel indultam utamra, hogy a 2017-2018-as tanévben a Magyarországi Református Egyház Zsinati Ösztöndíjának segítségével egy évet töltsék el az Edinburgh-i Egyetem nagyhírű teológiai fakultásán, vagy ahogy ott mondják: a New College-ban.

A teológia falai már messziről presztízst és tekintélyt parancsoltak, igazából a belső udvar is állandóan egyfajta kétellyel tölti el az arra té-

vedőt, aki könnyen úgy érezheti magát, hogy valamilyen megmagyarázhatatlan oknál fogva hirtelen dimenziót ugrott, és Rowling Roxfortjának egyik eldugott kis szögletében találta magát. A külső csín mind-mind valami sejtelmes és mélyen a múltba tekintő élménnyel ajándékozott meg első alkalommal is, John Knox álló szobra pedig még inkább egyértelművé kívánta tenni az arra járóknak, hogy ők bizony presbiteriánus talajra léptek. Akkor és ott nem tudtam eldönteni, hogy ez fenyegetés akart-e lenni, vagy pusztán a tizenhatodik század mementójaként tornyosul felém a jókora alak. Azonban valami – itthonról már jól ismert – protestáns komolysággal léptem át az első napon a teológia küszöbét. Napokon belül pedig a teljes zavaradottság érzéstömege szakadt a nyakamba. Még föl se érkeztem akasztani a szögre a kint tapasztalt „knoxos” élményemet, amikor bent az eligazító héten bejelentették számunkra, hogy az itt végzett hallgatók nagy százaléka bizony hamar talál magának munkalehetőségeket az akadémiai iparban – a számokra már nem emlékszem, de igazán lenyűgöző hatást válthattak ki. Majd büszkén hirdették, hogy az Egyesült Királyság összes többi teológiai fakultása közül ők (még akkor nem tudtam kimondani, hogy „mi”) nyerték el a nemi egyenlőség kiváló megvalósításáért az aktuális díjat. Aztán ismertették az „academic market” (akadémiai piac) jelenlegi farkastörvényeit, és már csoportokba szervezve körbe is vezettek az épületben.

Megdöbbenésemre a könyvtár hatalmas olvasóterme igazán gazdag intellektuális utazásra csábított: közel kétszázötven ezer kötettel büszkélkedtek nekünk. Majd levezettek a „szentélybe”, ahol a reggeli áhítatokat tartják általában, de amely állandó jelleggel nyitva van az iskola diákjai számára. Igazából nem tudom, hogy az egész csoport befért-e a kicsiny, első emeleti, dohos szagtól terhes szobába, ahová csak egy csöppnyi ablakon keresztül szűrődött be valamennyi fény. Ez volt a második nagy kontraszt, amit átéltem, és nem értettem: roppant hatalmas könyvtár, aprócska imaszoba – valamit sejtetett abból az aránytalanságból, amely jellemezte New College-t. Aztán, többek között, a szociális és esélyegyenlőségi bizottság diákképviselőjének választására tereltek át bennünket. A jelöltek közül a rövid ismertető alkalmával lesbikus és új-pogány meggyőződést valló delikvensnek is felszólaltak, és a jelenlévők örömmel nyugtázták, hogy valószínűleg nekik kell képviselni az iskola kisebbségeit, így megválasztásuk hamar megtörtént. Nem létező lányos zavaromban aztán tisztulni látszott a kép. Kis érdeklődés és utánajárás után megtudtam, hogy a teológiai fakultás valójában semmiben nem tér el (nem is térhet el) az egyetem összes többi fakultásától, így teológiai meggyőződéstől, hitbéli háttértől vagy bármely felekezethez való kötődéstől függetlenül bárki számára nyitott lehetőség, hogy teológiával vagy vallástudománnyal foglalkozzon. Jóllehet a Skót Egyház lelkészképző szakja is itt található, de elenyésző számú diák található ezeken a képzéseken. „Hiányzik Patak” – azt hiszem, ekkor fogalmazódott meg bennem először ez a sóhaj. Így már a John Knox szobor mérges arcát is jobban értettem.

Az egyházi élettől elszakadt, vagy attól igen erősen távolodó teológiai fakultás gondolatával akkor és ott nem igazán tudtam mit kezdeni. Természetesen, később sokkal árnyaltabb kép bontakozott ki előttem: rengeteg kedves és érdeklődő agnosztikus, ate-

ista vagy új-pogány diákkal beszélgettem, katolikussal és protestánszal egyaránt, és érdekes volt magunkat egyfajta úton lévő társaságnak látni, akik kölcsönös beszélgetések és az – ismét csak Roxfortot idéző – ebédli hallban szürcsölgetett kávé mellett annyi közös dolgot felfedezhettünk a másokban, amihez nekünk is közünk volt: a kételetől kezdve a hiten átmenően egészen a bizonytalanságig bármit. Így a tanév második felében már kifejezetten örültem a másfajta közegnek: új perspektívákat, új szemléleteket ismertem meg, olyan embereket, akik teljesen más indítatásból foglalkoznak a teológia tudományával, de mégis az érdeklődésen túlmenően, szoros értelemben vett egyházi elköteleződéstől függetlenül keresik és kutatják, hogy mi mondanivalója van a kereszténységnek a transzcendens erőkről ebben a világban. Igazából kihívás is volt másféle emberekkel beszélgetni, hiszen korábbi külföldi tanulmányaim akár Prágában, akár Kampenben mind-mind egy belső, egyházi körhöz hűséges körbe vezettek be, akikkel fél szavakból is megérthettük egymást. Ennek hiányában nagyobb energiákat kellett megmozgatni annak érdekében, hogy a saját magunk által használt szókészletek kényelmes mezejéről új vidékeken, közösen kezdjünk a nagy „valami” keresésébe. Természetesen nem szeretném túlidealizálni a képet. Ugyanis az itt szerzett megannyi pozitív élményen túl még inkább meggyőződésemmé vált, hogy a teológiai oktatás és művelés elsődleges színterének az egyháznak kell lennie, egyébiránt ugyanis az öncélúság és az elefántcsonttoronyba visszavonultság veszélyei fenyegetik a teológiát.

A kint töltött első hónapban úgy gondoltam, hogy istentiszteleti kalandozásokba kezdek: így néhány neoprotestáns kiségyház vasárnap délelőtti alkalmának meglátogatására vettem rá magam. Azonban csakhamar felhevült a vérem, amikor az egyébként felszínes és gyakorlati életvezető motivációs beszédként ható prédikációban a közönséget különféle, számomra kényelmetlen interaktivitásra akarta rábírnai a lelkipásztor, vagy amikor a színpad hirtelen felnyílásával elénk tárult a keresztelőmedence, és a megkeresztelendő felnőtteket tapsal kellett biztatni a nagy alámerülésre. A kis bizonyágtételekben érdekes volt hallani, hogy szinte mindegyikük valamilyen történelmi egyház csalódott és valami igazán Isten-közeli élményre szomjas tagjai készülnek a tapsvihár közepette immár *tényleg* az Úrhoz tartozni. Nem kellett sokat gondolkodnom, hogy maradjak-e. Így leltem otthonra a Skót Egyház egyik lakóhelyemhez közeli gyülekezetében, ahol valójában mind a liturgia, mind pedig a gyülekezet összetétele igencsak ismerősnek hatott. A javában ősz hajú korosztály, az ismert angolszász dicséretes és az orgonajáték mind hozzájárultak ahhoz, hogy tudjam, itt semmi extravagáns meglepetésre nem kell számítanom. És mégis. Az ott töltött hónapok alatt ugyanis rájöttem arra, hogy ez az egyház ismerős, és mégis tele van ismeretlen vonásokkal. Az istentisztelet kezdőmomentuma ugyanis mindig a körülöttünk ülők személyes üdvözlése volt, amely már alkalmat teremtett arra, hogy ne csak látásból ismerjük meg azokat, akik hétről hétre mellettünk ülnek a padokban, hanem legalább névről is. A Szentírás megérkezését a gyülekezet felállva fogadta, de a következő percekben már a könnyed – nem félek a laza szót sem használni – lelkipásztor igazán oldott hangulatban vezette tovább a liturgiát, a prédikáció pedig egyszerre mély tartalmú és mégis megmosolyogtató viccekkel, anekdotákkal volt fűszerezve.

Leglenyűgözőbb azonban mégsem a komolyság és a könnyedség effajta értékelhető keveréke volt, hanem a gyülekezet tettekkészsége, amelyet a szűkebb lakókörnyezetért hozott megannyi szociális segítség formájában tudtak kifejezésre juttatni. Heti több tonna élelmet gyűjtöttek össze és osztottak szét a rászorulóknak. A vasárnapi istentisztelet pedig nem tizenegykor vette szűk értelemben véve kezdetét, hanem már reggel kilenckor, amikor néhány önkéntes reggelit készített a hajléktalanok számára. Ez pedig csak a jéghegy csúcsa, amelybe beleláltam, és saját magam is részese lehettem.

A Skót Egyház éves zsinatán való részvételem pedig még inkább mélyítette bennem azt az addigra már körvonalazódó meggyőződést, hogy a huszonegyedik század második évtizedében az egyháznak új utakon kell elindulnia, hogyha a Krisztus ügyét komolyan akarja venni. Új utakra és új formákra van szükség, hogy megszólítsuk az embert. A régi kereteket nem szabad kidobni, viszont a gyülekezet egésze, tágabb értelemben véve az egyház egésze a lehető legmagasabb fokú rugalmasságot és kreativitást kell, hogy tanúsítsa, ha rá akar lenni a mai ember gondolatához, szívéhez, testi-lelki lényéhez való útra, és azon elindulva az Istenhez fordulás vagy inkább az Isten emberhez való fordulásának üzenetét tolmácsolni kívánja számára. Számomra a Skót Egyház példa ebben az útkeresésben. Bővebb formában már beszámoltam egyszer a zsinaton szerzett tapasztalatokról,¹ de az ott átélt közös gondolkodás, mindenfajta személyeskedéstől mentes és a közös ügy érdekében a másik gondolatait meghallgatni szándékozó légkör irigylésre méltó módon tanúsította, hogy ez az útkeresés mindenki közös ügye. Nem a moderátor, a különböző zsinati bizottságok vagy azok vezetői voltak azok, akik kész döntések elé állították a hétszáz fős hallgatóságot, hanem tiszteletteljes módon bárki számára nyitott volt a lehetőség, hogy az ügyes-bajos dolgoktól kezdve az egyház életét az elkövetkezendő tíz évben meghatározó főbb irányvonalakig mindenről elmondja véleményét. Természetesen az egyes tárgyalások hosszúra nyúlt órái halványítani látszanak ennek idilli képét, azonban mégis felemelő érzés volt megtapasztalni, hogy az egyház nem kevés számú döntéshozók magánügye, vagy ilyen-olyan érdekek mentén mozgó tanácsstagok magánjátéka, hanem ugyanúgy egy eldugott kis felföldi falu delegált presbitere is legalább annyira a magáénak érezheti. Átmeneti és napról napra változó időket élünk – ezt a zsinat is többször hangsúlyozta. Ebben a félelemtől és bizonytalanságtól terhes időszakban pedig a Lélekre figyelő közösségre van szükség, hogy *együtt* keressük az evangélium útját az emberhez. Ezt az egymás szavára és a Lélek mozgására nyitott közösséget, azt gondolom, soha nem fogom tudni elfelejteni.

Rengeteg élmény, benyomás és tapasztalat maradt még bennem kimondatlanul, azonban ez a röpké év elegendő volt arra, hogy hónapok múltán otthonomnak tudjam nevezni Edinburgh-ot, hogy életre szóló barátságokat kössek tajvani, kínai, ghánai vagy nigériai diákokkal, és arról is tudomást szerezzek, hogy a skótok még mindig szívesebben látnák a svéd vagy horvát csapatot nyerni a labdarúgó világbajnokságon, mint az angolokat.

¹ <http://reformatus.hu/mutat/15215/>

Kádár Tamás
György

ÉLET NÉMETORSZÁGBAN

Teológiai tanulmányaim második évében, a tavaszi félévben voltam Németország szívében, a Göttingeni Georg-August Egyetem hallgatója. A kint töltött öt hónap alatt volt időm belekóstolni az ottani életbe. Utazásaim alatt láttam a vidéket, megismerkedtem az emberekkel, beszéltem velük tapasztalataikról, s bár látásmódjukat sokszor nem értettem, mégis lenyűgözött az a világ.

Különös élmény volt már maga az érkezésem is. Hajnalban szálltam le a buszról a város közepén. Próbáltam a térképek alapján eligazodni a szinte egyforma utcák sűrűjében. Göttingen belvárosáról a hajnalban érkező idegen is felismeri a számunkra talán szokatlan egyetemváros-jelleget. Az épületek fele valamilyen oktatási céllal épült, ráadásul nagy része klasszicista stílusban. Lenyűgöző látványt nyújtottak a diákothonok és tanszékek épületei, melyek utcáról utcára követték egymást. A klasszicista épületsorok között lakóházakat, boltokat alig láttam. A belvárosban szinte minden épület az egyetemi élethez kapcsolódik. Nappal pedig az épületegyüttesek közötti szűk utcák megteltek diákokkal. A megszokott törzshelyeiken találkozó diákok, a büszkén sétáló, pipázó tanárok, az egyetem tömegei özönlöttek az utcákra, terekre. Itt minden az egyetemért van.

Aztán idővel kiismertem magam a városban, már tudtam, hogy újdonsült német barátaim milyen helyekre járnak, hol kapható a legjobb ír sör, vagy éppen melyik a város legjobb török gyorsétterme. A diákothon pedig, ahol laktam, pont a város szívében volt. Annyira lenyűgözött az a látvány, melyben első nap részem volt, hogy szinte minden szabadidőmet sétával töltöttem. Ekkor szoktam hozzá igazán az itt divatos sétálva tanuláshoz.

Kedves emberek, gyönyörű épületek, hihetetlen tisztaság és rend jellemezte az egész várost. Vallási, nemzeti sokszínűség, afrikai és ázsiai gyerekek békében játszanak egymással a

játszótereken. Különös élmény volt látni ezt a Németországot. A legtöbben pedig jól beleillettek az összképbe. Szinte kivétel nélkül mindenki tudott németül, könnyű volt megértetnie magát az embernek a másikkal. De a családok nagy része a belváros utcáin egymás között más nyelven beszélt. Persze aztán a séták során messzebbre is eljutottam. Láttam a hegyre felkúszó lakónegyedeket, a szebbnél szebb autósodákat a paloták előtt. A várost körülfogó telepített erdőt, amiben az ösvények is el vannak nevezve. Nem tudtam nem szeretni azt a gazdagságot, fejlettséget, ami ott körülvett. Ráadásul a diákigazolvánnyal ingyen utazgatni is tudtam. Más városokban, mint Hannover, Bréma, Kassel is hasonló látvány fogadott.

Miután kialakult a félév rendje, és a tárgyaimat is felvettem, beleszóppentem a dolgozós hétköznapokba. A nyüzsgő város, a diákokkal teli kampusz zajából egyre inkább vágytam a csöndre és a pihenésre. Különös, de több hét telt el úgy, hogy nem jártam istentiszteleten. Nem tudtam ugyanis, hogy mikor és hol van. Bizonytalan nyelvtudásom és zavarom miatt még kérdezni se mertem. Egy idő után azonban nagyon hiányozni kezdett az otthoni gyülekezetem, a rendszeres istentiszteletre járás. Hallgattam a hangfelvételeket a sátoraljaujhelyi gyülekezet honlapján, néztem videó istentiszteleteket, mindent kipróbáltam.

A lakótársaim és a velem együtt tanulók szinte mind lelkipásztornak készültek. Sokan jártak haza hétvége, talán ezért tűnt úgy, hogy nincs az egyetemen kialakult szokása a templomozásnak. Aztán egy vasárnap láttam, hogy az egyik szomszédom készül istentiszteletre. Csatlakoztam hozzá. A teológiai intézet helyi gyülekezetébe mentünk. Csodálatos templom fogadott, mondhatni a gótika gyöngyszeme. Az orgona lenyűgöző játékára a gyülekezet tagjai és néhány diáktársam elfoglaltuk a helyünket. Érezhetően szívesen fogadtak minket, a bejáratnál mosolyogva nyomták a kezünkbe az énekeskönyvet. Látszott, hogy megbecsülnek minden érkezőt, főleg a diákokat. Az istentisztelet kezdetére a lelkesedésem alábbhagyott: a templom legtöbbször üres volt. Akkor láttam igazán, hogy valami nincs rendjén az egyházban. Már értettem, miért nem találkoztam túl sok templomba igyekvővel korábban.

Luther Márton Németországa, ahol oly sok hithű ember élt, mostanra mintha elfelejtette volna Alkotóját. Az ismert énekek, melyeket nagyrészt Paul Gerhardt írt, vagy a Bach dallamok hívogató hangjai betöltik a teret, de az ember lelkét is. Németül felhangzó csodálatos líraisággal megírt ének, melyet magyarul is éneklünk: „Itt állok jászolod felett, ó Jézusom szerelmem. Eljöttem, elhoztam neked, amit kezedből nyertem. Vedd elmém, lelkem és szívem, hadd adjam néked mindenem, hogy kedves légyek néked!” (Ref. ék., 329. dics.). Felismerve a liturgiában egy-egy ilyen magyarul is ismert éneket a szemembe könnyek futottak.

Valami mégis nagyon hiányzott. Az egyetemi élet személytelenségében, a folyamatos nyüzsgésben egy idő után feltűnt valami más is. Az ott tanulók, a gyülekezet tagjai, de a tanárok között is éreztem valami disszonanciát. Hiányzott az a mély lelkiesség, az Istenben való bizalom, az élő hit, amit otthon mindennaposan tapasztaltam. Voltak persze olyanok körülöttem kint is, akikben láttam ezt. Tanárok és diákok között is voltak olyanok, akikkel órákat lehetett beszélgetni a hitről és a minket körül-

vevő világról. Sokaknál viszont úgy láttam, nincs igazi elhívástudatuk. Nem tudják, miért is vannak itt. Annyira más volt ez, mint az otthoni gyülekezetem, ahol az egy főre jutó lenyűgöző életpályák meghaladják az országos átlagot.

Mindenki kedves, illedelmes volt velem, nyitottak voltak megismerni Magyarországot, kérdeztek Sárospatakról, általában persze a közismert magyar szavakat emlegették: Balaton, Budapest, gulyás, paprika. Nagyon vidám társaság vett körül, folyton szervezték a különböző alkalmakat, grillpartikat, olvasó-esteket, kulturális programokat, bulikat. Tartottunk olykor közös istentiszteleteket is. A mély lelkiiséget azonban egyre inkább hiányoltam. Látszott az ottani egyházon, hogy már nem ég bennük úgy a tűz. Mintha minden más fontosabb lett volna, mint az Úrnak szolgálni. Az illedelmesség, a kedvesség is inkább a neveletésükből fakadt, no meg a háború utáni befogadó politikából, melyből minden német kivette a részét. Úgy láttam, mintha csak egy apró *maradék* ismerte volna még igazán az élő hitet.

Akarva-akaratlanul is eszembe jutott az ige: „...Se szegénységet, se gazdagságot ne adj nekem! Adj annyi eledelt, amennyi szükséges, hogy jóllakva meg ne tagadjalak, és ne mondjam: Kicsoda az ÚR?...” (Péld 30,8–9). Amikor megkérdeztem egy közös ebédnél a körülöttem ülőktől, hogy mit gondolnak, mennyi pénzből élek Magyarországon, ők több száz euróval többet mondtak, mint ami valójában jutott. Nem mondom, hogy itthon szegénység van, és azt sem, hogy sokkal jobb helyzetben vagyunk egyházunkban, mint ők. Én hazaérkezve mégis azt láttam, hogy mi itthon az életet egészen másképp éljük, a minket körülvevő világot egészen másképp látjuk, mint ők. Egyszerűen más a történelmünk, más helyzetben vagyunk most is. A nyugati ember problémái számunkra nevetségesnek tűnnek. De amit talán csak kevesen vesznek észre, az a társadalomból alapvetően kikopott tapasztalat, ami magyar népünket még az előző évszázad elején jellemezte. Mi még talán nem kerültünk olyan messzire a gyökereinktől, mint tőlünk nyugatabbra. A nehézségek, történelmi mélypontok sokakat hitre sarkalltak. Azt tapasztaltam, hogy ez a német társadalomban egészen másképp történhetett.

Összességében úgy érzem, elég volt számomra a kint töltött fél év. Nem szívesen mennék újra hosszabb időre Németországba. Persze az élmények felidézése, az emlékek jó érzéssel töltenek el, ha visszagondolok az ottani barátokra, az ott tanultakra. Ha később sikerül eljutnom újra Göttingenbe, biztosan teszek majd egy-két kiadós sétát a városban, az erdőben. Megkeresem a Professzoraimat, akiktől nagyon sokat tanulhattam. Bejárom újra a diákothont és a könyvtárat, ahol oly sok időt töltöttem, no meg persze a kiváló ír pubot is meglátogatom. Azóta se ittam olyan finom vörös sört, mint ott. De hosszú távon csak Magyarországon tudnám elképzelni az életemet. A magyar emberek azok, akik között igazán otthon lehetek.

Friedrich Bernhard Werner: Wittenberg látképe, 18. század

Kinde Zsófia

HONTALAN UTAKON (KAMPEN / HOLLANDIA)

A szélmalmok, a fapapucsok, a környezet-tudatosság, a biciklik és a víz országa. Ahol komolyan, törvényekkel szabályozva gyűjtik szelektíven a hulladékot, legalább annyira az önkifejezés eszköze a bicikli kinézete, mint az öltözködés, az utcán, ha csak látásból ismernek (ha névről is, akkor biztosan) köszönnek, és rád mosolyognak. Ha bajban vagy, nem az a kérdés, hogy milyen probléma lehet még, hanem hogy hogy lehet a problémát megoldani.

Egy kisváros Overijsel tartományban, ahol alig találni helyet a templomban, és a boltok zárva vannak vasárnap (ami miatt nem panaszkodik senki). Ha a hitedről kérdeznak, nem elég annyit mondanod, hogy református vagy, mert több mint tíz református egyház van a legfundamentalistább beállítottságú közösségtől a liberális teológia híveig, akik komoly vitákat folytatnak egymással.

Külföldi, nem túl hosszú távon az országban élő szemével így néz ki Hollandia.

Az elhatározás az elmúlt év januárjában nehezen bár, de megszületett: Élek a lehetőséggel, és egy félévre az évszázados múlttal rendelkező Kampeni Teológia diákja leszek.

A holland egyetemi rendszer, legalábbis mesterképzésben, szinte alig hasonlít valamiben az otthoni rendszerre. A legszembetűnőbb (és nekem talán a legnehezebben megszokható) különbség az akadémiai év felosztása. Nem két-három hónapos szorgalmi időszak és vizsgaidőszak váltakozásai adják az akadémiai élet ritmusát, hanem négy periódusra osztott akadémiai évek, minden periódus végén egy-két hét idővel, amikor a diákok vizsgáznak, a beadandó munkáikat készítik és töltik fel az egyetem rendszerébe. Ha jól gazdálkodnak az idejükkel, akkor talán kis szabadidejük is marad a következő periódusra felkészülni, és pihenni is egy keveset.

Egy-egy periódusra nem jut sok tantárgy, három-négy kurzuson vesznek részt egyszerre, heti egyszer nagyjából 3 órás órákkal, periódusonként

újabb és újabb területekben elmélyedve. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy rengeteg szabadidejük lenne, mert bár keveset ülnek a padokban, de az oktatás sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a hallgatók egyéni tájékozódására a kurzusok témájában. Sok kiadott olvasmánnyal (kortárs, gyakran holland teológusok tollából), ezekről írandó reflexióval, és négy-öt ezer szavas periódus végi dolgozattal kell foglalkozniuk órákon kívül.

Az egyetem elektronikus rendszere megbízhatóan működik. A hallgatók szinte minden információhoz hozzáférnek az egyetemtől kapott felhasználónevükkel és jelszavukkal, kezdve az egyes órák pontos időpontjától, az eredményeiken keresztül egészen a kurzusok részletes követelményrendszeréig és segédanyagaiig, amelyeket többnyire digitálisan le is tudnak tölteni (mindezt külön webfelületeken keresztül).

Az augusztusi indulást nagy lelkesedés előzte meg. Alig vártam, hogy meglássam, mégis mitől olyan csábító a nyugalat. A fogadtatás végtelenül kedves volt. Mindenben segítettek, amiben szükség volt, sőt, abban is, amiben nem, hogy biztos legyen, hogy semmi problémába nem ütközünk a legfontosabb dolgokat illetően.

Az első pár napot nem tölthettem még „ideiglenes” otthonomban, így kicsit csúszott a rituálé, mely alatt birtokba vehetem a számomra átadott életteret. És ez kicsit odázta a nehéz érzéseket is. Az alatt a pár nap alatt pontosan úgy éreztem magam, mint amikor egy hétvégére ugrok el valahová, aztán hamar hazamegyek, és anélkül, hogy meg kellene szoknom az új környezetet, a pozitív tapasztalatokkal feltöltve hazamegyek.

Ez az érzés nagyjából két hét után teljesen megszűnt. Elkezdődött a tanulás, megismerkedtem a velünk egy csoportban lévő, a világ minden tájáról érkezett társainkkal. Örültem a színes társaságnak, mert rögtön az első napokban sok új nézőpontot ismerhettem meg.

Közben meglátogattam a helyi gyülekezetet, amelyik kiemelt figyelmet fordít az ide érkező és itt élő külföldiekre. Első alkalommal még nem tudtam, hogy biztosítanak angol nyelvű fordítást az Istentiszteleten, így holland nyelven hallgattam a prédikációt. Idegennek hatott, ugyanakkor lendületesebbnek, „fiatalosnak” és örömtelisebbnek.

Egyrészt attól, hogy a gyülekezetnek nem volt szüksége énekeskönyvre, sem más, Magyarországon megszokott liturgiai vezetésre: Minden szerepelt egy a gyülekezet összes tagja számára látható kivetítőn, ami sokat segített volna az aktív részvételben, de sajnos az ismeretlen dallamok, nyelv, és szövegek miatt nem tudtam az éneklésbe bekapcsolódni, ami egyébként örömteli és lélekemelő minőségben valósult meg a gyülekezet hangjain.

Másrészt a prédikáció is sokkal kötetlenebbnek hatott, mint a mi református prédikációink. Sokkal inkább volt tematikus, és a mondanivalója illusztrálására hosszabb történetet is bátran felhasznált.

Nem tudom, hogy mennyire játszott benne szerepet, hogy sajnos ténylegesen elég keveset értettem meg a prédikációból és az énekek szövegéből, de többedik alkalommal sem éreztem igazán „otthon” magam a gyülekezetben... Nem tudtam teljesen bekapcsolódni az angol fordítás mellett sem. Nem tudtam úgy elmerülni a prédikáció hallgatása közben a gondolkodásban úgy, hogy ne veszítsem el a fonalat, és könnyen vissza tudjak csatlakozni...

Az imádságok szintén érdekesek voltak. Nem is annyira az egyik városi gyülekezetben (a rengeteg közül), hanem a teológia közösségében. Nagyon komolyan veszik, hosszan imádkoznak, és komoly részt szánnak arra, hogy a közösség tagjainak személyes kéréseinek megfelelően imádkozzanak, egymásért. Ez egyrészt felemelő élmény, másrészt számomra az imaközösségek alkalmával nagyon megköti az imádság fonálát, és sokszor személytelenné teszi az egészet az imádkozó részéről. Kicsit olyaná válik az egész, mintha a Miatyánkot akarnánk mondani, de nem lenne szöveg, csak témák, amiken végig kell menni.

Összességében hiányzott a megszokott rend és stílus, de legfájóbb pontként hiányoztak az ismerős dallamok és a megszokott, magyar énekek, amelyek az istentisztelet hangulatát számomra leginkább befolyásolják. Legkönnyebben ezeken keresztül tudok aktívan bekapcsolódni az istentiszteletbe, és így belekerülni abba a vérkeringésbe, ami táplálja a lelkeket.

Felüdülés volt, hogy kicsit több mint tíz kilométerre Kampenből volt lehetőségünk fél évre bekapcsolódni a helyi magyar református közösség istentiszteleti életébe. Sokkal mélyebben mozdítottak meg a magyarul hangzó énekek és Ige, és már csak attól, hogy az anyanyelvemen hallgathattam prédikációt, közösségben éreztem magamat Istennel és a gyülekezettel is.

Ezt az érzést sokszorozta az a hihetetlen szeretet, amivel ismeretlenül is fogadtak a közösségben. Nem volt kellemetlen távolságtartás, érdeklődtek hogylétünk, személyünk felől, mintha már többször is megfordultunk volna közöttük. Néhány alkalom után pedig úgy búcsúztak el tőlünk, mintha régi baráttól búcsúznának. Komoly megtartó erő volt ez, amikor hiányzott az otthon érzése.

Hasonló helyzettel szembesültem, életemben talán már harmadszor a mindennapokban az első hetek elmúltával, amikor az újdonság varázsa megszűnt, de a megszokottság érzése még messze nem alakult ki az új környezettel kapcsolatban. Volt hol laknom, de nem volt otthonom. Nem értettem, amit körülöttem beszélnek, a házat egy idős házaspárral osztottam meg, így egy pillanatig sem éreztem a „saját birodalmamnak”. Akikkel az egyetemen találkoztam sokszor nem értették, mit akarok mondani, és én sem, amit ők, mert mind egy „harmadik” nyelvet használtunk, hogy legalább valamennyire értsük egymást. És ezen nem enyhített, hogy a csoportban egy erdélyi magyar házaspár is jelen volt, hiszen amikor velük magyarul szóltunk néhány szót egymáshoz, büntudatom támadt, hogy a többiek nem értik, mit beszélünk egymás között.

Idővel, ahogy egyre inkább megismertem a társaimat, megszoktam az angol nyelv mindennapi használatát, a bevásárláskor előkerülő holland szavakra már ráismertem, már kialakult a napi „rutin”, aminek a követése adott egyfajta megszokás-érzést, és közeledni kezdett a hazautazás ideje, úgy elhalványodott (ha el nem is tűnt) a hiányérzet, és elkezdett kialakulni a kezdődő kötődés érzése. Már nem égetett az otthontalanság érzése, és örömmel venném a lehetőséget, hogy még visszatérjek némi otthoni feltöltkezés után.

A wittenbergi magyar diákok zászlója

Marozsák Dániel

SKÓCIA LEGZÖLDEBB VÁROSA – A PARKOKKAL TELI GLASGOW

Skócia legnagyobb városában több mint kilencven park található. Egyes adatok szerint az Egyesült Királyság összes városa közül Glasgow-ban a legnagyobb az egy főre jutó zöld terület. A város parkjai olyan neves embereket inspiráltak, mint például James Watt, aki a legenda szerint Glasgow egyik zöld parkjában álmolta meg a gőzgépet. A skóciai tanulmányaim alatt én is sokat merengtem a város dombos-dombos parkjaiban, noha bennem nem a következő nagy ipari találmány tervrajzai bontakoztak ki, hanem sokkal inkább a Krisztus ügye melletti elköteleződés erősödött meg.

Fiatalon talán mindenkit hajt a vágy, hogy minél többet megláthasson e kerek nagyvilágból. Én se voltam mentes ez alól. Eleinte örültem a lehetőségnek, hogy külföldi egyetemen tanulhatok, de leginkább annak, hogy a középiskolai évek után végre elszakadhatok a családtól. Ugyanígy érzett vagy 200 másik hallgató is – főként elsőévesek –, akikkel egy kollégiumba raktak. Mintha az egyetem vezetősége tudta volna, hogy a frissen felvett diákokat jobb egy évig külön kollégiumban tartani, engedni őket, hogy hadd tombolják ki magukat. Nem volt ez még igazi önálló lét, az internátusban főztek ránk, szobánkat pedig hetente takarították. Az első évben szinte minden elsőbbséget élvezett a tanulással szemben: közösségi és éjszakai élet, sportklubok, diákegyesületek, kirándulások, a lista szinte kimeríthetetlen. Én is sok mindent kipróbáltam. Naponta pingpongoztunk, heti egyszer eljártam két lakótársammal vívni, a hosszú előadások után mindig elmentünk úszni, hétvégente beültünk egy kávézóba sakkozni. Ha már kezdtünk megenni valamit, akkor mindig találtunk valami más újdonságot, amivel eltöltöttük az időt. Igazából semmiben sem mélyedtünk el, nem lett belőlünk sem profi sportoló, sem pedig sakkbajnok.

Az egyik ilyen diákegyesület, amelyet meglátogattam, egy keresztyén egyesület volt, melyet felsőbbéves diákok működtettek. Havonta szerveztek programokat, minden akadémiai év elején volt keresztyén bál, és igyekeztek hetente házi bibliaórákat tartani. Vonakodva vettem rá magam, hogy megnézzem mit tud ez a diákegyesület, így hát először picit félve mentem el az egyik rendszeres alkalmukra. Ekkor még igen messze voltam az Úristen kegyelmétől, és inkább a kíváncsiság hajtott, mintsem valamiféle belső meggyőződés. Noha általános iskolában lelkiismeretesen jártam hittanórára, és a sátoros ünnepeken még a gyülekezeti teremben is szavaltam meg énekeltem osztálytársaimmal együtt, azonban ez csak afféle napközis foglalkozás volt. Miután elkezdtem a középiskolát, minden kapcsolatam megszakadt a gyülekezettel, és ez igaz volt az akkori barátaimra is. Meg is lepődtem hát, mikor nekem szegeztek a kérdést ott Glasgowban ezen az összejövetelen, hogy keresztyén vagyok-e. Hebegtem, habogtam, és nagy nehezen kinyögtem, hogy én kálvinista vagyok. Ezen nagyon elmosolyodtak, de rám hagyták. A lelkipásztor a házasságról beszélt. Arról, hogy a házassággal még nem ért célba az ember, mert a házasság feladat és szolgálata. Maga az összejövetel furcsa volt, idehaza csak a tradicionális, falusi mintájú református istentiszteleteket ismertem még kisiskolás koromból. Szokatlan volt a dicsőítő együttes, a gitár, a dob, a szintetizátor, az énekek. Szokatlan volt, hogy az igehirdetés után kis csoportokban meg kellett beszélni, hogy mit üzent nekünk az Ige, szokatlan volt, hogy imaközösség követte a beszélgetést, ahol mindenki saját szavaival imádkozott. De leginkább azon voltam meglepődve, hogy az istentisztelet után még maradt mindenki, és a délután nagy részét egymás társaságában töltötték el. Egy picit maradtam én is, de kényelmetlenül éreztem magamat, úgyhogy én voltam az első, aki távozott.

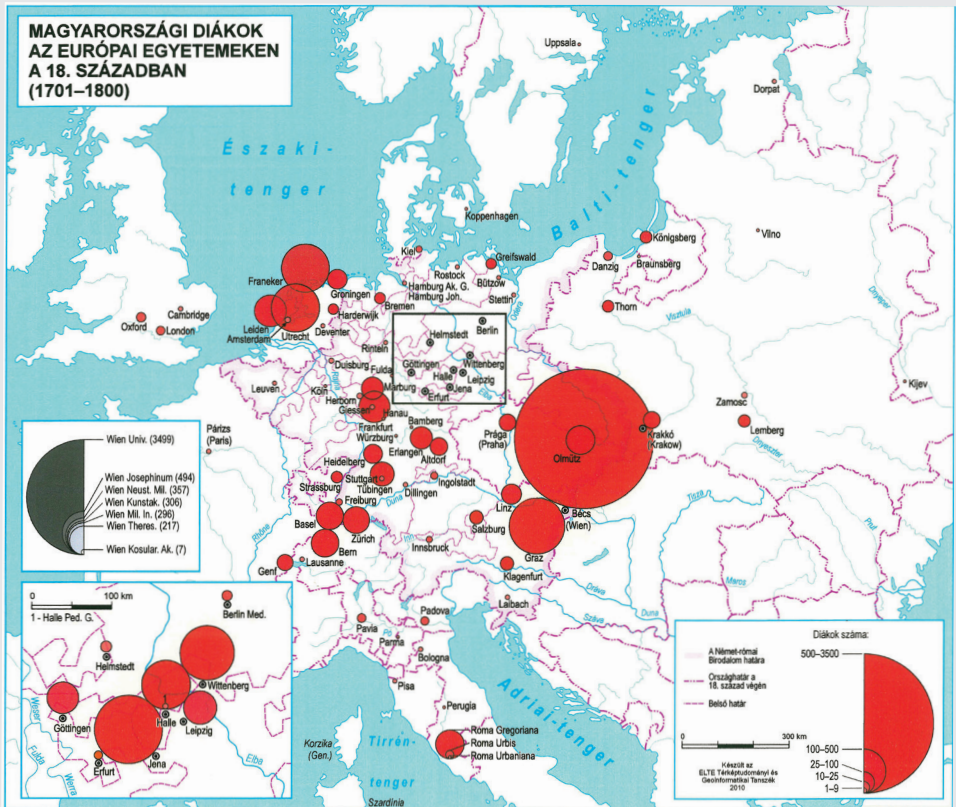
A keresztyén diákegyesület meglátogatása után sokat gondolkodtam, hogy miért volt ez az egész olyan furcsa. Eközben egyre inkább felelevenedtek bennem az általános iskolás hittanóra emlékei: a régi barátok, az önfelédelt nevetgélések, a hittanánár. Úgy éreztem, hogy noha egyetemistaként mindig körbe voltam véve emberekkel, igazi közösségem mégsem volt velük. Persze ezt így visszatekintve már könnyű megfogalmazni, akkor csak valamiféle hiányt éreztem magamban. A diákegyesületbe nem mentem vissza többet. Nem tudom, miért. Ellenben egy kis idő elteltével felkerestem a legközelebbi templomot, amely egy epizkopális gyülekezeté volt. Az alkalmon alig voltak páran. Kórus énekelt, a gyülekezet csendben ült végig. Az igehirdetésre szinte egyáltalán nem emlékszem, csak a benyomásra, amit hagyott bennem. Olyan volt, mintha letűnt korok szellemét idézte volna. A Szentírás szereplői csupán a régmúlt homályában elvesző alakok voltak, akiknek már semmi közük nem volt a ma emberéhez. Az alkalom után mindenki némán távozott. Más gyülekezeteknek a templomait is felkerestem, de már az alkalmakra nem ültem be. Volt olyan templom, amelyen szívárványos zászló hirdette, hogy Isten nem szereti a bűnt, de szereti a bűnöst. Volt olyan, amelyet hétköznap bérbé adott a gyülekezet, és kávézó működött benne. Volt olyan templom is, amelyet eladott az egyház, és kocsmá vagy színház lett belőle. Egyik ismerősöm egy volt presbiteriánus gyülekezeti terem mellett lakott, amelyet egy muszlim közösség bérelt, és ott tartotta

összejöveleleit. Az egyetem film- és színháztudományi tanszékének a központja egy régi templomban volt.

A századforduló idején még Glasgow egész lakossága valamelyik felekezethez tartozott. Ezért szinte minden utcában volt templom. Ekkor sok ír bevándorló telepedett le itt, akik elkötelezett katolikusok voltak. A protestánsok és a katolikusok közötti ellentét még a huszadik században is fennállt. Én ebből már keveset láttam, leginkább csak akkor, amikor focimérkőzés volt, és a város valamelyik része vagy zöldbe (Celtic) vagy kékbe (Rangers) borult. Meglehet, hogy hivatalosan még a város kétharmada keresztyénnek vallja magát, azonban a gyülekezeti életben ez már kevésbé mutatkozik meg. A város arculata az elmúlt nemzedékek alatt teljesen megváltozott. Glasgow egyik meghatározó rétege volt a hajógyártásban dolgozó munkásosztály, amelynek tagjai a város jellegzetes piros téglás bérházaiban éltek. Ők alkották a gyülekezetek nagy részét. Ez a buzgó keresztyén munkásosztály szinte teljesen eltűnt a hajógyárak bezárásával. Hosszú ideig nem is tudta a város kiheverni az ipar megszüntetését, és itt voltak találhatóak Európa legszegényebb negyedei. A változás részben akkor történt, amikor olajat találtak az Északi-tengeren, és a skót kormány tudatosan elkezdte fejleszteni a várost. A régi bérházakat új landlordok vették meg, akik főként pályakezdőknek és egyetemi hallgatóknak adják ki, illetve az egykori brit gyarmatokból betelepülőknak. A családok a város szélén fekvő kertvárosokba húzódtak ki. Óriási szerepet játszott a fellendülésben a felsőoktatási intézmények támogatása. Glasgowban kilenc egyetem található, amelyekre a világ minden pontjáról tízezerrel jönnek a diákok. Az évtizedek alatt a város sokszínűvé vált.

A jólétben és a pluralista társadalomban hangját veszítette az egyház; a régi rend átalakulásával a tömegeket nem tudja már többé megszólítani. Közvetlen a második világháború után Victor János egyszer azt prédikálta cirénei Simon története alapján, hogy az Úr Jézus mindenféle külső kényszerítő eszköznél sokkal hatalmasabb kötelékkel tudja magához kötni az embereket, és ezzel minden idegen támogatás nélkül is biztosítja az Ő ügyének sorsát a világban. Az a kicsiny egyetemi keresztyén diákegylet nekem éppen erről tett bizonyosságot. Arról, hogy az evangélium utat tör magának, függetlenül az ember alkotta struktúráktól. Ebben az új közegben nagyobb méretű elköteleződést kíván a keresztyén hit. Itt nem pusztán arról van szó, hogy valaki beleszületik a vallásba. A keresztyén vallás ebben a megváltozott környezetben tudatos döntés és odaszánás, ami sokkal aktívabb módon határozza meg az ember identitását. És így talán nem is baj, hogy a régi keretek megszűntek. Az episzkopális istentisztelet, amelyre egyszer elmentem, még próbálta ezeket a régi struktúrákat tartani, azonban az embereket ez már nem szólította meg. És ha csak erre mentem volna el, nem kezdtem volna el gondolkodni azon, hogy mi az a valami, ami igazán hiányzik az én életemből. Ezt a többletet, illetve a hiányára való felhívást csak ott, abban az élő hitű közösségben tapasztalhattam meg, ami eleinte olyan furcsának és idegennek hatott, de amihez idővel hozzáemelegedett a szívem.

**MAGYARORSZÁGI DIÁKOK
AZ EURÓPAI EGYETEMEKEN
A 18. SZÁZADBAN
(1701–1800)**

Nyakas Gergő

SZOLGÁLATOM AUSZTRÁLIÁBAN (ADELAIDE)

Már otthon igyekeztem felkészülni mindazokra a tevékenységeimre amelyeket Adelaide magyar közösségeiben kell elvégezniem. Lelkesen gyűjtöttem otthon az énekkottáimat, melyek ifjúsági és vegyes kari darabokat tartalmaztak egyaránt. Valamint, hogy a gyakorlatom is meglegyen az utolsó hetekben, amelyeket otthon töltöttem, eljártam Telkibányára az óvodásokhoz hittant tartani. Kommentárokat hoztam magammal az útra, hogy ha helyettesítenem kell az istentiszteleteken, akkor ne kelljen kapkodnom, hanem biztos forrásokhoz nyúljak. Mindezt helyesen tettem, hiszen a tapasztalatokat, amelyekkel gazdagodtam otthon, be tudtam építeni az ausztráliai munkáimba is. Fontosnak tartottam a felkészülést, melynek keretén belül lelkészekkel, hitoktatókkal és óvodapedagógusokkal beszélgettem. Önmagában a pesti egy hetes képzés is fontos volt, és sokat tanulhat belőle az ember. Érkezésem napján már belevetettem magam az itteni életbe, és szolgálattal kezdtem a napomat. Nem volt időátállási nehézségem, legalábbis nem annyira, hogy zavart volna a feladataim elvégzésében.

Jelenleg az adelaide-i magyarság négy klubot, két gyülekezetet, egy rádiót és egy néptáncsoportot mondhat a magáénak, valamint a cserkészet is jelen van a fiatalok életében. Természetesen vannak átfedések ezek között a szervezetek között, hiszen van olyan személy, aki szinte mindenhol jelen van, klubtagságától függetlenül. A katolikus és a protestáns egyház tagjai is a jó viszonyt igyekeznek ápolni a két felekezet között, hiszen sokan tisztelik meg jelenlétükkel a másik felekezetének ünnepeit, jelentősebb eseményeit. Időseink közül néhányan az oakdeni és a magilltoni otthonában töltik mindennapjaikat. Róluk sem feledkezett meg a fiatalabb nemzedék, hiszen naponta látogatják közösségük idősebb tagjait, és színes programokkal igyekeznek megvidámítani őket.

A fogadószervezetem, jelen esetben Dél-Ausztrália állam fővárosában, Adelaide-ben lévő magyar református gyülekezet volt. Melynek rövid bemutatásából nem hagyhatjuk ki annak múltját, hiszen akkor értjük meg igazán a jelen helyzetet. Az 1.3 millió lakost számláló Adelaide-ben 1949 óta létezik a magyar református gyülekezet, amely egy lelki otthon szerepét kívánja betölteni a hazájuktól messzire sodort magyar keresztyéneknek.

A II. világháborút követően jelentős számú magyar ember reked különböző nyugat-európai táborokban, ahonnan lehetőségük nyílt elhagyni a kontinenst. Így kerül sok magyar az ausztrál kontinensre is 1949–50-ben. A másik jelentős magyar menekülthullám az 1956-os forradalom után érte el Ausztráliát, ahol már egy bizonyos főkig megszervezett magyar közösségi életbe kapcsolódhattak be. Majd az 1980-as évek bevándorlóival egészül ki az immár 30 éves ausztrál múlttal rendelkező magyar közösség. A letelepedéssel egyidejűen már a kora kezdeteknél fontosnak tartja az itt letelepült magyarság azt, hogy gyülekezeti közösségben, anyanyelvén gyakorolja vallását.

Az adelaide-i magyar református gyülekezeti élet 1950-ben veszi kezdetét. Később ez a gyülekezet a magyar evangélikus testvérek bevonásával és szolgálatával 1968-tól Magyar Református és Evangélikus Egyház név alatt működött 2000-ig. 2000-tól újra a Dél-Ausztráliai Magyar Református Egyház elnevezést nyeri vissza. Ennek ellenére ma is vannak evangélikus hívek a gyülekezet tagjai között. A gyülekezet arculata jelentősen átalakult az elmúlt évtized leforgása alatt, mely folyamat napjainkban is zajlik. A régi tagok eltávozásával, apad a közösség. Ugyanakkor új emberek jelennek meg. Többen közülük az elmúlt években vándoroltak ki Magyarországról. A gyülekezet nem támogatja a magyar kivándorlást, de ugyanakkor keresztyén kötelességének tartja az újonnan érkezők támogatását a beilleszkedés folyamatában.

Az Adelaide-i Magyar Református egyház az egyik bástyája a magyarságnak. Ezt szinte már természetesnek vesszük, Reményik Sándor *Templom és iskola* című versének hatása nyomán. Jelen esetünkben ez hatványozottan is igaz, hiszen a magyar iskolának, a magyar néptáncsoportnak, a magyar cserkészetnek a templom közösségi terme ad helyet a magyar nyelv és kultúra oktatása számára.

Hit és magyarság az idősgondozásban

Jól ismert az augustinusi szállóige, mely szerint „aki énekel, az kétszeresen imádkozik”. Hetente ellátogattam az Adelaide városában lévő két idősek otthonába, ahol az ott élő idős magyarokat felkeresem bibliázni, énekelni, imádkozni és beszélgetni. Az idősek felekezeti megoszlása vegyes, főként katolikus. Elsőre nagy kihívásként tekintettem erre a helyzetre. Ennek ellenére már az első alkalmakkor sikerült megtalálni a közös hangot. Talán ez erre a legmegfelelőbb kifejezés: „a közös hang”. Beszélgetéseink alatt az idősek említették nekem, hogy ők más felekezethez tartoznak: a többség hithű katolikus, de voltak közöttük evangélikusok is. Kapva kaptam az alkalmon, és az énekeskönyvem után nyúltam. Mivel emlékeztem az énekórák alatt tanultakra, hogy vannak lutheri énekeink, és arra is, hogy a régi latin énekekből is vannak átdolgozásaink. Arra viszont nem gondoltam, hogy ennyire áldásos kapcsolópontok lehetnek a

felekezetek között; és arra sem, hogy mennyire felüdítheti a lelket egy-egy jól ismert dallamnak a meghallása.

Sokan ekkor nyíltak meg, és többen voltak, akik elsírták magukat, amikor meghallották a jól ismert éneket vagy a kívülről megtanult Igeszakaszt. Ekkor már könnyebben jöttek az énekhez kapcsolódó történetek, de leggyakrabban a gyermekkori események felidézése: amikor ezt vagy azt az éneket ebben vagy abban a templomban énekelték a hívek valamikor a 40-es 50-es évek derekán, otthon: Délvidéken, Erdélyben... valahol a Kárpátok ölelésében.

A gyakorlat jól jön, s ezért hálás szívvel bekapcsolódtam a lectio continua szerint haladó vasárnapi istentiszteletbe, ahol az első hónapban, amelyet itt töltöttem, József történeteiből épültünk. Azóta már több alkalommal is hirdetem az Igét az Adelaide-i Magyar református Gyülekezetben. Az egyik ilyen nagy esemény az augusztus 27-i újkenyér ünnepe volt, amelyen úrvacsorás istentisztelet keretében adtunk hálát, nemcsak a „mindennapi kenyérénkért”, hanem a közösségért is, amelyet mindenkor erősítenünk és építenünk kell, mint a Krisztus-test tagjainak egységét.

Mindenkor szem előtt kell tartani, hogy az anyanyelven hirdetett és magyarázott Ige hallgatása mellett a hívek írott formában is olvashassanak magyar nyelvű egyházi lapot. Erre hivatott szolgálni a Dél-Ausztráliai Magyar Református Egyház havilapja, az *Egyházi Hírmondó*, melyben nem csak igehirdetéseket olvashatnak a hívek, hanem tájékozódhatnak a gyülekezet életének eseményeiről is. Ennek a lapnak a megjelentetésében, szerkesztésében és kézbesítésében segédkeztem. Az egyházi havilapok digitalizálása volt egyik sajátos feladatomban, mely számomra az egyik itteni sikertörténet, hiszen kb. 55-60 év anyagát tettük elektronikussá, megőrizhetővé az utókornak. Ezzel is megőrizni kívánjuk a jövő nemzedékeinek mindazokat az értékeinket, melyek a diaszpórába születtek.

Feladatokról és eredményekről

Több eseményen is segédkeztem, és nemcsak az előkészületekből vettük ki a részünket, hanem a különböző események lebonyolításából is. A „disznótoroson” a Port Road-i klub tagjaival készítettünk kolbászt és hurkát. A „gulyás esten” is segítettünk, mely egy nyíltabb rendezvény volt a Norwoodi Klubban, ahol a helyi magyarságon kívül más nemzetiségű emberek is megkóstolhatták a magyar ízeket. Ez abból a szempontból ötletes, hogy a magyarság nyit a más kultúrával rendelkezők felé. Mégis a legpompásabb és legszebb esemény a Para Hills-i klubban rendezett Anna-bál volt. Az augusztus hónap egyik jeles eseménye az Erdélyi Nap volt, amelyet a református egyház szervezett. Ezen az alkalmon Erdély különböző ételeit kóstolhatták meg a jelen levők egy közös istentiszteleti alkalom után.

Minden hét szerdáján találkoztunk a hívek egy kis csoportjával, hogy együtt gondolkodjunk a Szentírás felett, a heti alkalommal összehívott bibliaóra keretében. Továbbá fontos a gyermekek hitben való nevelése, szem előtt tartva a sok figyelmeztetést a missziói parancstól kezdve addig, amikor azt olvassuk az Igében: „Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon és később sem tár el attól.” Ennek a szellemiségében

terjesztettük ki a vasárnapi hittan oktatását, a szombati magyar iskolába is. Így azok a gyermekek is találkozhatnak a Bibliával és annak üzenetével, akik Vasárnaponként nem tudnak ott lenni az alkalmainkon.

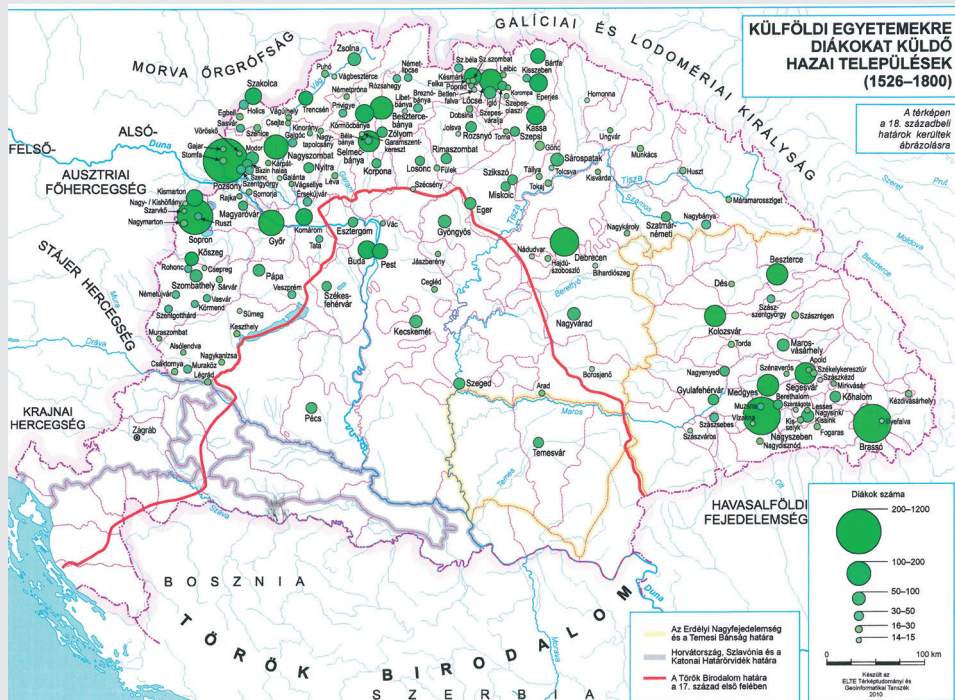
A kint töltött idő alatt, volt szerencsém három alkalommal is rádióadásba kerülni. Az adelaide-i közösségnek van egy rádióműsora is, minden vasárnap. Műsoraik megpróbálnak a legszélesebb korosztályhoz szólani. Minden héten interjúkkal, különböző témákkal és kizárólag magyar zenével várnak mindenkit. Az első alkalommal természetesen a bemutatkozás volt a cél, de érdeklődtek arról, hogyan igyekszem bekapcsolódni a helyi magyarság életébe. Többek között volt szó a népi énekek és a Biblia kapcsolatáról, valamint a népmesék világáról. Mindez érthető, hiszen a műsor házigazdája Hubbard Zsuzsa volt, aki magának a Kalárisnak is a vezetője, oktató néptáncosa és a református gyülekezet tagja. Így a témánk adott volt. Úgy szintén a második rádióműsoromkor is, hiszen akkor a Magyar Református gyülekezet lelkipásztora, Szabó Attila volt a műsorvezető. A témánk pedig az erdélyi kultúra volt, és a kint tapasztalt élményeinkről számoltunk be.

Szerveztünk a reformáció 500 évfordulójára megemlékezést. Elsősorban a gyerekfoglalkozások alatt megtanított ifjúsági énekek köszöntek vissza, amikor a gyermekek két közösen tanult éneket adtak elő, segítség nélkül. Nagyon büszkék vagyunk a közösségünk okos, értelmes fiataljaira. A felnőttek is brillíroztak. Méghozzá egy kétszólamú kórusban énekelték a „Messziről száll dalunk” kezdetű *énekünket*.

Itt kívánom megjegyezni azt a jelenséget, ami szerintem nem egyedi, hogy az itt élő magyarok a napi feladataik mellett, a munka és a család mellett végzik magyarságuk iránti hűségéből ezeket a szolgálatokat. Tehát mindig áldozattal jár, ha a közösség aktív tagjai akarnak és igyekeznek maradni. Így ezen a téren minden tiszteletet megérdemelnek. A gyakorlásokra pedig külön idő nincs! Hiszen minden idő be van osztva, az előre megírt határidőnaplókat összeegyeztetni és *újraírni* pedig szinte lehetetlen. Így akkor próbálunk, ha egyébként is összetalálkozunk. Kicsi időt elveszünk valamiből, hogy jusson a próbákra is. Kiemelten fontos elem az ének. Annak mind az egyházi, mind pedig a nép-zenei oldala, mely legtöbbször jelen van összefüggésben. Így rendszeressé vált az énektanítás a vasárnapi istentiszteleteken, valamint egy kórust alakítottunk.

Az éneklés nagyon fontos, hiszen általa nyelvünk erősödhet, épülhet, szépülhet, továbbá az énekekkel kifejezhetjük az egyénileg vagy közösségreleg megélt örömet és bánatot egyaránt. Így volt minden vasárnap az istentiszteleten egy 10-15 perces blokk, amikor ifjúsági énekeket énekeltünk. Fontos szempont volt továbbá, hogy új énekeket tanuljon a közösség az énekeskönyvből is, ezért az istentiszteletek előtt egy 5-10 perces énektanulással segítettem új énekeket tanulni, vagy az ismertek énekeket eredeti dallamukban megerősíteni. Mindezt azért tettük, mert azt tapasztaltuk, hogy van igénye a gyülekezetnek a lendületesebb énekekre, hogy lássák, nem csak az új énekek lendületesek, hanem az énekeskönyvünkben szereplők is. Továbbá azok a lelki tartalmak is szükségesek, amelyekbe ők is be tudnak kapcsolódni. Így a célunk az volt, hogy a liturgikus elemeket közelebb hozzuk a gyülekezeti tagokhoz, hiszen a

bibliaolvasást és az imádság szolgálatát rá lehetne bízni egy-egy hitbuzgó gyülekezeti tagra. Mindezzel kívántuk jobban bevonni a gyülekezeti tagokat az alkalmakba, hogy minél otthonosabban érezzék magukat. Fő szempont volt ugyanis, hogy 2017-ben a reformáció 500. évében újragondoljuk dolgainkat, fölülvizsgálva életünk, gyülekezetünk dolgait. Így tekintettünk hittel előre, bizakodva abban, hogy többen leszünk megerősödve a Krisztusban.

Szepessy Mátyás

A CSEH FŐVÁROS NEMZETKÖZI SZEMMEL

Öt év hosszú idő, pláne ha egy helyen tölti az ember. Rövid idő alatt felfedezi a környéket, megismeri az embereket, kialakítja életét az új környezetben. Egy idő után azonban ez az életritmus mókuserékké válik, s a lehetőségek helyett a nehézségek válnak érzékelhetőbbé. Nem volt ez másképp az én esetemben sem. Sárospatakra kerülve egy teljesen új környezetbe csöppentem. Csakhogy a harmadik év közben azt éreztem, hogy ki kell szakadnom innen, hogy felrázza az ellaposodott életemet. Így hát a határidő lejárta előtti órákban gyorsan felbátorodva összegyűjtöttem a szükséges papírokat, és jelentkeztem az Erasmus programra. Annyira mégsem voltam bátor, hiszen „csak” Prágába szerettem volna menni – annyira nincs messze, a nyelv se teljesen ismeretlen, nem tűnt túl nagy kihívásnak.

Következő évben aztán elkerültem a cseh fővárosba. Amíg feladatom volt eljutni az internátusig, minden érzékem kiélesedett. Amikor pedig megérkeztem, a szoba csendjében rám szakadt menekülni akarásom ára – a kényelmes, megszokott Patak elhagyása. Mondanom sem kell, igen csehül éreztem magam. Aztán ismét feladatom akadt: megtalálni a Károly Egyetem Evangélikus Teológiai Karának épületét. Az új tapasztalatok keresésének vágya elnyomta bennem a régítől való elszakítottság érzését. Így érkeztem meg az épületbe. A lift előtt állva idegességemet jelezve folyton járt a lábam, hogy vajon mi lesz ezután. Aztán megszólított valaki. Egy lány angolul érdeklődött az Erasmus iroda holléte felől. Megnyugodtam, hogy nem vagyok egyedül ezzel a kérdéssel, így hát együtt kerestük fel az irodát, ahol a többiek már vártak ránk. A kisebb tömeget látva ismét megijedtem, hogy vajon mi fog történni, de rögtön megnyugtatott a tudat, hogy rajtam kívül más magyarok is voltak a csapatban.

Lassan beindult az élet, ahogy az lenni szokott. Először megjegyeztük a fontos helyekhez vezető utat, közben pedig egymást igyekeztünk megismerni. Elég nemzetközi csapat voltunk, hiszen volt köztünk német, francia, finn, angol és magyar is. Szakmailag is különbözőek voltunk: teológusok mellett szociális munkát hallgatók is voltak velünk. Nehéz volt közös nevezőre jutni, hiszen nyelvi különbségeink mögött megmutatkoztak a mentalitásbeli eltérések. Érzékelhető volt közöttünk, európaiak között a keleti-nyugati feszültség, amely a múlt század második felében épült bele szervesen a kontinens életébe. Ezek a különbségek főként a hétköznapi beszélgetéseinkben kerültek elő, amelyek során országaink gasztronómiájától kezdve a migrációig számos témát említettünk. Persze beszélgettünk teológiai témákról is. Érdekes vitát folytattunk például a konfirmáció szükséges voltáról. Emellett közösen elméltünk az úrvacsorai jegyek eredetéről, a temetési igehirdetés nehézségeiről és még sorolhatnám.

Hétköznap órákon beszélgettünk teológiáról, szabadidőnkben pedig folytattuk a diskurzust. Persze kényelmesebb környezetben. Parkban sétálva, a városban nézelődve, vagy épp a villamoson. Vasárnaponként pedig felkerekedtünk, és időnként egy-egy angol nyelvű istentiszteletre is ellátogattunk. Egyik alkalommal egy városszéli neoprotestáns gyülekezetbe látogattunk el, ahová a környék minden tájáról érkeztek emberek. A bejárat mellett egy hölgy fogadott minket. Olyan szívélyesen köszöntött, mintha régóta ismerne minket, és szeretettel invitált az istentisztelet utáni szeretetvendégségre. A belső tér egy istentiszteleti célra kialakított terem volt. A sarokban volt elhelyezve a színpad, hogy minél több pad elférjen a teremben. Amikor beléptünk, a dicsőítő csoport már átszellemülve vezette az éneket. A negyedórányi dicsőítést egy közös imádság követte, majd színre lépett az igehirdető, aki először kikérdezett a gyülekezetbe, hogy kik érkeztek újonnan, mivel foglalkoznak, hogyan találtak rá a gyülekezetre. Ezt követően felolvasta az alapigét, amit a gyülekezet kivetítve követhetett tekintetével. Majd pedig következett az igehirdetés, amely inkább volt bibliamagyarázat, mint az örömmüzenet továbbadása. A szövegmagyarázást követően elhangzott egy motiváló beszéd, amely szerintem eléggé általános volt. Ezután újabb imádság következett, amelyet áldás követett. Végül pedig ismét a dicsőítésé volt a főszerep. Jó volt látni, hogy mennyire igyekezett ez a gyülekezet az emberek szemével gondolkodni. Kényelmes padok, családi hangulat, fergeteges zenélés. Csakhogy hiányérzetem támadt. A túlzásba vitt gyülekezetszerűség elvette a hangsúlyt az istentisztelet tárgyáról: magáról Jézus Krisztusról. A csoportból ugyan akadt, aki ebbe a gyülekezetbe járt tovább istentiszteletre, nekem egy alkalom elég volt belőle.

A városban járva egyszer megakadt a tekintetem egy gyülekezet hirdetésén, amely azzal próbálta csábítani a keresőket, hogy milyen jó közösségben lenni egy „menő” istentiszteleten. A hirdetés alján megláttam, hogy egy anglikán gyülekezet ajánlotta így saját alkalmait. Napokig agyaltam ezen, hiszen a fejemben az anglikán egyházzal a sötét, dohos templomban ülő néhány öreg és a szintén öreg pap képe élt. Összeegyeztethetetlennek találtam az előítélettel teli képemet a hirdetésen olvasottal. Ezért egyik társamat rábeszélve elmentünk egy alkalmukra. A sötét, dohos templom és az öreg pap stimmelt. Viszont ami meglepett, az a gyülekezet közössége volt. A bejá-

ratnál egy kedves hölgy énekeskönyvet osztott és lapokat, amelyeken az istentisztelet menete és az igehirdetés vázlata volt olvasható. Akik pedig a padokban ültek, a lehető legsokszínűbb gyülekezet volt, amelyet láttam. Egészen fiatal gyermekektől kezdve az aggastyánokig, ázsiai turistáktól helyi dolgozókig mindenki jelen volt. Aztán megkezdődött az istentisztelet. A liturgiája sokkal kötöttebb volt, mint az előbb említett neoprotestáns gyülekezeté, viszont tartalmazott a katolikus liturgiából ismerős elemeket. A pap az igehirdetés elején a problémafelvetés után megkérdezte a gyülekezet gyermekeit, hogy mi a véleményük a témáról. Bár nem volt annyira közvetlen, mégis emberi volt. Az éneklés méltósága, a pap szeretetteljes beszéde az egész gyülekezetet közösséggé alakította. Itt éreztem igazán hitelesnek, amikor a gyülekezet tagjai kézfogással köszöntötték egymást.

Egy alkalommal meglátogattunk egy baptista gyülekezetet is, amelynek tagjai főként csehek voltak, de a sok más nemzetiségre való tekintettel angol nyelven is tartottak istentiszteletet. Templom helyett viszont egy kávézóban tartották alkalmukat. A nagyteremben egy színpadon volt a dicsőítő csoport, az igehirdető viszont már a színpad előtt, az emberek között beszélt, amit a többi teremben kihangsúlyoztak. Maga az istentisztelet körülbelül hasonló volt a neoprotestáns gyülekezetéhez. Amit viszont kiemeltek, az úrvacsora ünneplése. A szerzetesi igék felolvasása után a lelkész bejelentette, hogy két szín alatt történik az úrvacsoravétel, a színpad bal és jobb oldalán egyaránt. Ostyát mindkét oldalon osztanak, viszont míg az egyik oldalon bort adnak, a másik oldalon gyümölcslével lehet venni az úrvacsorát. Ez – szerintem – megosztotta a gyülekezetet, és a kigyózó sorok kissé kaotikussá tették az alkalom ünnepélyességét, noha a közben hallható dicsőítés remek volt.

Amire azonban már a Prágába érkezés előtt vártam, az a városban működő magyar református gyülekezet volt. Ugyanis a sokféle nemzetiségű és felekezetű közösség között volt ilyen is. A hétközi idegennyelv-használatot követően jólesett vasárnapként a társaimon kívül másokkal is magyar szót váltani. Ami pedig külön öröm volt számomra, hogy a gyülekezet lelkipásztora szintén pataki diák volt. Ebbe a kis közösségbe tudtam minden vasárnap „hazatérni”. A körülmények nem voltak a legjobbak. A helyi cseh evangélikus gyülekezet imatermében zajlottak az istentiszteletek. Fenséges orgona helyett egy egyszerű zongora kísérte az éneket. A tömegek helyett tizenöt-húsz ember volt a gyülekezet. Mégis ezt tudtam sajátoménak érezni. Ez az egyszerű, református istentisztelet állt hozzám legközelebb. Hiszen itt mindazt megtapasztaltam, amit a már felsorolt gyülekezeti alkalmakon: színvonalas énekkíséretet, emberi beszélgetéseket, úrvacsorai közösséget. Emellett az otthon hagyott vallásosságot ismét fel tudtam venni. De nem is kellett más. Külön öröm volt hirdetni is az evangéliumot ebben a gyülekezetben, hiszen olyan sok mindent kaptam tőlük, hogy csak így tudtam viszonzni, hogy befogadtak minket, magyar teológusokat.

Gyakran úgy emlegetik a cseh nemzetet, mint a legateistább nép. Első ránézésre nehéz volt elhinni, hiszen Prágában úton-útfélen templomba botlik az ember. Közélebről megvizsgálva azonban kiderült, hogy a rengeteg templom nagy részében nem is folyik cseh nyelven istentisztelet, hanem a külföldről betelepült emberek számára

tartanak angol nyelvű (esetleg német vagy francia) alkalmakat. A cseh testvérektől kezdve a baptistákon át a felekezetközi közösségekig minden vallási irányzat igyekszik minél több embert bevonni körükbe. Az embereknek pedig igenis szükségük van a szellemi feltöltődésre. A városban ugyanis vasárnaponként a templomok környéke tele volt parkoló autókkal – és nem csak a közelben levő üzletek miatt. Amikor véget ért egy-egy istentisztelet, nagyobb csoportok távoztak otthonukba a templomokból. Ez a látvány melengette a szívemet. Az istentiszteleti alkalmakon tapasztaltak pedig mind hozzájárultak saját teológiai látásom fejlődéséhez. Így mégiscsak azt mondom, hogy jót tett nekem – személyiségemnek, nyitottságomnak, hitemnek – a négy hónap, amit Prágában töltöttem. S így tanultam meg értékelni a jelenvalót, hiszen mindent saját életének szemüvegén keresztül lát az ember.

PRÉDIKÁCIÓS TÁRHÁZ

MIKLÓS TAMÁS

Instructio Academica

Regulas quasdam peregrino maxime utiles
et necessarias exhibens.

1. **Tempus Domini est initium Sapientie, dicit Saltes: Psal. cxv. 20.** Deum time.
2. **In Conversatione diligentis attende, quod comederis, et ad ignora cave.**
3. **Quamcumq; librum vel Oppidum incaveris, prima cura tua sit, Viri Docti, quos loci adire, h. e. Parisi, Professores, Rectores, et hi, diligenter percontare, de omnibus libri necessariis.**
4. **Sed et ipse curiose perambula librum et alia locorum Tempora, Scolas, Turris, edificia tam publica, quam privata, Bibliothecas, facitare, Verbo omnes vel visu dignas, et subinde amosa.**
5. **Parsa tibi Diariorum, in quibus quid quovis die legitur, mendo, audiendo aut mediando observata, diligenter amosa.**
6. **Bibliothecas mense. Lectura, raritate ex Libris, in tuis Diariis excoepas, non tantum Librorum tibi familiarium, sed et aliorum, quae est magna pars eruditionis nobis, quae est magna pars eruditionis nobis.**
7. **Bibliothecas rariorum Librorum, non ut librorum esse, in illis enim emeritis, nec tuis, ut liberali esse, sed ad librorum notitiam comparandam, et h. e. Libris nobis a Bibliotheca impetrata, tibi legantur, et familiarium rariorum, quoniam hoc sunt tibi demeritis, et familiarium rariorum, quoniam hoc sunt tibi demeritis.**
8. **A Professore audire ne ventis sed Diariorum, remanent et adire se materiam rariorum, et familiarium et amantem eorum, in Libris, familiarium et amantem eorum, in Libris.**

Musici

6. Tempora, signantes templum in humanam vitam imitari solent.
7. Curia, in India, et ex illis in 23. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
8. Scholam, in Anglia, et ex illis in 22. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
9. Gymnasium, ubi Salus, et ex illis in 25. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
10. Domus, in Anglia, et ex illis in 26. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
11. Domus, in Anglia, et ex illis in 27. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
12. Domus, in Anglia, et ex illis in 28. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
13. Domus, in Anglia, et ex illis in 29. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
14. Domus, in Anglia, et ex illis in 30. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
15. Domus, in Anglia, et ex illis in 31. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
16. Domus, in Anglia, et ex illis in 32. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
17. Domus, in Anglia, et ex illis in 33. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
18. Domus, in Anglia, et ex illis in 34. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
19. Domus, in Anglia, et ex illis in 35. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
20. Domus, in Anglia, et ex illis in 36. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
21. Domus, in Anglia, et ex illis in 37. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
22. Domus, in Anglia, et ex illis in 38. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
23. Domus, in Anglia, et ex illis in 39. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
24. Domus, in Anglia, et ex illis in 40. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
25. Domus, in Anglia, et ex illis in 41. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
26. Domus, in Anglia, et ex illis in 42. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
27. Domus, in Anglia, et ex illis in 43. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
28. Domus, in Anglia, et ex illis in 44. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
29. Domus, in Anglia, et ex illis in 45. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
30. Domus, in Anglia, et ex illis in 46. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
31. Domus, in Anglia, et ex illis in 47. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
32. Domus, in Anglia, et ex illis in 48. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
33. Domus, in Anglia, et ex illis in 49. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
34. Domus, in Anglia, et ex illis in 50. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
35. Domus, in Anglia, et ex illis in 51. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
36. Domus, in Anglia, et ex illis in 52. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
37. Domus, in Anglia, et ex illis in 53. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
38. Domus, in Anglia, et ex illis in 54. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
39. Domus, in Anglia, et ex illis in 55. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
40. Domus, in Anglia, et ex illis in 56. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
41. Domus, in Anglia, et ex illis in 57. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
42. Domus, in Anglia, et ex illis in 58. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
43. Domus, in Anglia, et ex illis in 59. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
44. Domus, in Anglia, et ex illis in 60. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
45. Domus, in Anglia, et ex illis in 61. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
46. Domus, in Anglia, et ex illis in 62. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
47. Domus, in Anglia, et ex illis in 63. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
48. Domus, in Anglia, et ex illis in 64. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
49. Domus, in Anglia, et ex illis in 65. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
50. Domus, in Anglia, et ex illis in 66. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
51. Domus, in Anglia, et ex illis in 67. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
52. Domus, in Anglia, et ex illis in 68. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
53. Domus, in Anglia, et ex illis in 69. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
54. Domus, in Anglia, et ex illis in 70. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
55. Domus, in Anglia, et ex illis in 71. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
56. Domus, in Anglia, et ex illis in 72. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
57. Domus, in Anglia, et ex illis in 73. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
58. Domus, in Anglia, et ex illis in 74. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
59. Domus, in Anglia, et ex illis in 75. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
60. Domus, in Anglia, et ex illis in 76. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
61. Domus, in Anglia, et ex illis in 77. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
62. Domus, in Anglia, et ex illis in 78. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
63. Domus, in Anglia, et ex illis in 79. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
64. Domus, in Anglia, et ex illis in 80. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
65. Domus, in Anglia, et ex illis in 81. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
66. Domus, in Anglia, et ex illis in 82. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
67. Domus, in Anglia, et ex illis in 83. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
68. Domus, in Anglia, et ex illis in 84. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
69. Domus, in Anglia, et ex illis in 85. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
70. Domus, in Anglia, et ex illis in 86. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
71. Domus, in Anglia, et ex illis in 87. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
72. Domus, in Anglia, et ex illis in 88. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
73. Domus, in Anglia, et ex illis in 89. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
74. Domus, in Anglia, et ex illis in 90. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
75. Domus, in Anglia, et ex illis in 91. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
76. Domus, in Anglia, et ex illis in 92. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
77. Domus, in Anglia, et ex illis in 93. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
78. Domus, in Anglia, et ex illis in 94. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
79. Domus, in Anglia, et ex illis in 95. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
80. Domus, in Anglia, et ex illis in 96. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
81. Domus, in Anglia, et ex illis in 97. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
82. Domus, in Anglia, et ex illis in 98. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
83. Domus, in Anglia, et ex illis in 99. Quorundam Directorum Doleff, in quo.
84. Domus, in Anglia, et ex illis in 100. Quorundam Directorum Doleff, in quo.

Utrechtum

Instrukció a Hollandiába induló peregrinus számára

Apostoli köszöntés

Ének 463. dics. 1. vsz.

(„Isten, élő Lelke jöjj... ”)

Ének: 489. dics. 1–3. vsz.

(„Örök élet reggele... ”)

*Miklós Tamás***„MERT ISTEN
IGÉJE ÉLŐ ÉS
HATÓ...”*****Előima**

Mindenható, szerető és teremtő Édesatyánk!

Hálásan és alázattal állunk meg szent színed előtt a mai reggelen. Hálásak vagyunk kegyelmedért, hogy egy újabb nap virradt ránk, újabb lehetőség, újabb alkalom a Te dicsőségedre. Köszönjük, hogy az éjszakában pihenést, nyugalmat adtál fáradt testünknek és lelkünknek. Így ma, frissült elmével és szívvel hallgathatjuk szent Igédet, mint útravalónkat, nem csak a mai napra, hanem egész hetünkre, hónapunkra, akár életünkre nézve.

Felséges Isten, a testi pihenés után, lehet, hogy lélekben mégis távol vagyunk Tőled, ködös és hideg, nem csak a mai reggel, ezek a hónapok, de mi szíveink is, sőt lehet az elmúlt napjaink voltak ilyenek, kapcsolataink akár, vagy élethelyzeteink. De tudjuk azt, hogy Te egy áldott Orvos vagy, ezért fohászunk ma reggel, most Hozzád, hogy enyhítsd meg szívünket, puhítsd és olvaszd meg azokat, tisztítsd meg a ködtől, és ma, mikor halljuk a Te szent szavadat, érezzük, hogy szükségünk van rá, szomjazunk rá, és épp ezért kérünk, hogy tudjuk azt befogadni.

Küldd el Szentlelkedet, hogy legyen áldottá az itt létünk, a Te Igédnek hallása pedig váljon gyümölcsözővé, így tedd hát áldottá az Ige minden hallgatóját, arra vágyót és hirdetőjét! Ámen.

Textus: Zsid 4,12–16

„12. Mert Isten igéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, és áthatol az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait.

*Miklós Tamás a kolozsvári teológia (KPTI) hallgatója, Erasmus-ösztöndíj keretében töltötte Patakon a 2018–19-es év őszi félévét. Reggeli áhítata elhangzott 2019. december 5.-én.

13. Nincsen olyan teremtmény, amely rejtve volna előtte, sőt mindenki mezíten és fedetlen az ő szeme előtt. Neki kell majd számot adnunk.

14. Mivel tehát nagy főpapunk van, aki áthatolt az egeken, Jézus, az Isten Fia, ragaszkodjunk hitvallásunkhoz.

15. Mert nem olyan főpapunk van, aki ne tudna megindulni erőtlenségeinken, hanem olyan, aki hozzánk hasonlóan kísértést szenvedett mindenben, kivéve a bűnt.

16. Járuljunk tehát bizalommal a kegyelem trónusához, hogy irgalmat nyerjünk, és kegyelmet találjunk, amikor segítségre van szükségünk.”

Prédikáció

Élő és ható – Isten Igéje olyan energiával jön felénk, hogy az mindenben áthatol, az ember legmélyebb gondolatáig és érzéséig jut el, egészen odáig, melyekről azt sem tudjuk, hogy léteznek, vagy bennünk vannak, amik akár megdöbbsentek, s melyeknek a valóságától félünk. Gondoljunk olyan krízishelyzetekre és pillanatokra, amikor az Ige teljesen belénk hasított, amikor azt éreztük, hogy annak ellenére, hogy takargatni próbáltunk valamit, Isten azt mégis felszínre hozta. Amikor azt éreztük, hogy nem vagyunk elég jók, nem tudunk megfelelni az elvárásoknak, nem szeret mindenki, és nem tudunk mindenkit szeretni.

Gondoljunk Jézus beszélgetéseire. Először Nikodémusra, aki elmegy Jézushoz, elmondja, hogy mit tudnak, mit hisznek Róla, de Jézust most nem ez érdekli, hanem az, ami Nikodémussal történik, hogy milyen kérdések-érzések gyötrik, s nem kertel, hanem egyszerűen rátér a lényegre: „ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg az Isten országát”. Mert Ő tudja, hogy melyek azok a kérdések, amelyek Nikodémust elvezették Hozzá, s erre ad neki választ. Eszünkbe juthat ugyanakkor a samáriai asszony története is, aki beszélget Jézussal, találkozik az Igével, de nem hagyja, hogy az a szívéig jusson, csak hallja az Igét, és kicsit olyan érzésünk van, mintha a nő szándékosan nem értené, hogy mit szeretne Jézus elmondani, de az Úr itt is tudja, hogy mire van szüksége.

Azt a nőt már ötödjére használják ki, ő pedig megengedi, hogy kihasználják, mert szomjazik a szeretetre, arra, hogy valaki elfogadja, de rossz a kút, amelyből merít. Jézus itt is a lényegre tör: „Én vagyok az, aki veled beszélek.”, aki meg tud elégíteni, nem kell többé hagynia, hogy kihasználjanak, értéktelennek éreznie magát, mert az Élő, a testet öltött Ige tudja, mire van szüksége. A nő pedig akkor ismeri fel Jézust, amikor rámutat arra, hogy mi is a valódi oka annak, hogy idáig jutott, sőt úgy tesz bizonyosságot a többiek előtt, hogy elmondja: „Elmondott nekem mindent, amit cselekedtem.”, engedi, hogy Jézus rámutasson arra, hogy ezt a lelki éhségét mennyire rosszul elégíti ki, hogy amivel tompítja a fájdalmas vágyakozását Isten után, mennyire káros. De ez egy fájdalmas beavatkozás, és nézzük meg, hogy ezek az emberek, akik Jézushoz fordulnak, nem egyszerű sorsú emberek, sok minden van mögöttük, sokat átéltek – sok minden van mögöttük, és sok mindent átéltünk, ezért kell az Igének ennyire hatónak és élőnek lennie.

A 12. vers azt mondja, hogy élő, tehát képes életet adni, életet teremteni a Szent-

lélek által – és ható – helyesbített fordítás a hatékony, a görög szövegben szereplő energész kifejezés valamilyen cél eléréséhez szükséges hatalmat is jelölhet – az előző jelzőből következik, hogy Isten mindenhatóságát tükrözi, Isten szavának kinyilatkoztatása által képes megvalósítani az emberrel kapcsolatos terveit, hiszen a földi ember számára színről színre nem látható. Szavában és annak kihatásában, életeteket megváltoztató és megváltó munkájában is tükröződik ugyanakkor végtelen hatalma. Szóval Isten azzal az igénnyel lép színre az Ő Igéjével, hogy megváltoztassa életünket.

De ez, ahogy említettem már egy fájdalmas beavatkozás lesz, hiszen „élesebb minden kétélű fegyvernél” – ez a jellemzés Efézusi levél 6. fejezetén alapszik, ahol az apostol Isten beszédét a „Lélek kardjának” nevezi. Itt azonban arról beszél, hogy nemcsak Sátán ellen hatékony ez a kard, hanem elsősorban arra szolgál, hogy az ember „gondolatait és szívének indulatait” ítélje meg, mint ahogy a mészáros kése is képes szétválasztani az állat testének egyes alkotórészeit. Az „ízeknek és velőknek megoszlása” utalhat az áldozati rendszerre is, ahol az állat húsról minden esetben le kellett választani a zsíros részt, és ezt kellett elfüstölögtetni, a bűn jelképeként. Tehát ott van az a bűnös, zsíros részünk, amit Isten le akar választani, le akar vágni rólunk. És ezek nem csak nyilvánvaló bűnök, mint a harag, irigység, szitkozódás, hanem ezeknek a gyökere, ami az ízületeinkben vannak, amelyek a velőnkben van, amivel születünk. S mi az? Lawrence Crabb azt mondja, hogy ez az önzés, ami az Isten iránti vágyunkból fakad. Hogy Ő szeressen, elfogadjon, odafigyeljen ránk, hogy Vele együtt legyünk, amit persze nem tudunk ebben az életben teljesen elérni. A tény viszont, hogy akarjuk, hogy „engem szeressenek”, „engem elfogadjanak”, a lelki éhség, az, ami motivál, és lássuk be, a levél keresztyénekhez szól, olyan hús-vér emberekhez, mint mi, és ez is azt igazolja, hogy gyakran nem Istenhez fordulunk először az Utána iránti vágyunkkal, sőt gyakran fel sem ismerjük, hogy ezzel van dolgunk.

Alázattal meg kell állnunk az Úr előtt, és azt kell mondanunk a zsoltáros szavaival „vizsgáld meg engem”, Igéddel derítsd fel, hogy mi zajlik bennem, íteld meg. Meg kell említenünk, hogy az a szó, amit „megítéli”-nek fordít a Szentírás, ugyanaz, amelyből a „kritikus” szavunk származik. A kritikát pedig nem szeretjük, mert támadva érezzük magunkat, mert az, aki kritizál, fölénk helyezi magát, azt pedig nehezen tudjuk elviselni. Isten pedig épp, hogy fölöttünk áll, ilyen függő viszonyban vagyunk, Ő az, aki egyedül valóban jogosan teszi ezt. Ezt az isteni kritizálást viszont nem szabad negatív tartalommal feltölteni, hiszen jogossága és igazságossága mellett ott van a szeretete, mert azért akar belénk vágni, szétválasztani az ízületeket és velőket, hogy észrevegyük, hogy önzőek vagyunk. És ebből fakad flegmaságom, túlzott maximalizmusom, túl kritikus énem. Mert az úrt, amelyet Istennek kellene betölteni, azt mesterséges módon töltjük be, pótcselekvéssel nyomjuk el, és védekezési mechanizmusokkal óvjuk magunkat.

Vizont ahogy a 13. vers említi, hogy nincs olyan élőlény, aki elrejtőzhetne előle. Fedezzük fel, hogy a levél írója milyen jó emberismerő és lelki gondozó, tudja, hogy el akarunk bújni, elrejtőzni, mert ha megtörténik a felismerés önmagunkkal szemben, akkor szégyellni fogjuk magunkat, akkor meztelennek érezzük magunkat.

Nem ismerős ez a gondolat valahonnan? – „sőt mindenek meztelenek és leplezetlenek annak szemei előtt, a kiről mi beszélünk”. Ugye mennyire visszacseng ebben a sorban az első emberpár bűnbeesés utáni pillanata. Amikor ráeszmélnek arra, hogy vétkeztek, hogy bűnt követtek el, szembefordultak az egyetlen tökéletes szeretettel, aki előtt meztelenek, Aki teljes valóságában látja őket, s ennek ellenére is szereti. Az ember észreveszi leplezetlenségét, gyarlóságát Isten előtt, s szégyelli magát, nem tudja elhinni, hogy Isten még mindig, így is szereti, elbújna, de nem tud. A 13. vers Isten szavának hatalmát Isten „mindent látó” voltaival hozza összefüggésbe. Az ember teljesen meztelen, sőt kiszolgáltatott Isten előtt – tetrakheliszmenosz – ez az áldozati állat nyakának hátravetésére utal, teljesen az Ő hatalmára van utalva, és az utóbbi szóban az is benne van, hogy „nem menekülhet”. Éppen ezért is fölösleges mindenfajta ellenszegülés Istennek, hiszen ezzel az ember csak önmagát csapja be. Isten ugyanakkor az ember kiszolgáltatottságát használja fel pozitív módon, akarata elvégzésére.

Tehát Isten ezzel azt is elmondja, hogy nem kell szégyellni magunkat, mert Ő annyira hatalmas, hogy a legjobbat tudja kihozni a gyarlóságunkból, de akkor hagyni kell, hogy rá mutasson életünk azon eseményeire, pillanataira, amelyek fájnak, amelyek meggátolnak abban, hogy magunkat teljesen átadjuk Neki. De ezt nem úgy kéri, hogy nincs tisztában azzal, hogy min megyünk keresztül, hanem úgy, hogy Krisztusban és által olyan Főpapunk van, aki meg tud indulni gyarlóságainkon, hiszen Ő is megtapasztalta a kísértést, és mindenben hasonlatossá lett hozzánk, kivéve a bűnt. És hív, hogy járuljunk a kegyelem trónusához. Az Ószövetségből tudjuk, hogy az áldozati oltár az a hely ahol a nép együtt vallotta meg bűnét, kérte Isten kegyelmét és adott hálát Neki.

Így habár a szívünk megtéveszt, kiismerhetetlené lett, Isten mégis mindent világosan lát, s Ő minden szükséges ismeretet biztosít, és megadja a lehetőséget számunkra: Igéje, Szentleke mint a Főpapunk helytartója és gyermekei által. Épp ezért számíthatunk arra, hogy felismerjük fejlődésünket gátló, bennünk rejtőző dolgokat, ha alázatosan alávetjük magunkat az élő és ható Igének, megnyílunk Főpapunk előtt, aki erőt ad Szentleke által, és keresztyén közösségbe helyez, hogy épüljünk és építsük egymást. Építsük egymást!

Ámen.

Nagyima

Kegyelmes Urunk, Te, Aki szerető, gondoskodó és türelmes Atyánk és Istenünk vagy, Hozzád emeljük most szívünket, és ugyanakkor pont ezért hajlunk meg alázatosan, hiszen te jobban ismered szíveinket, mint mi. Jobban tudod, hogy milyen indulatok és gondolatok lakoznak benne, de azt is tudod, hogy Téged teljes szívből szeretünk Urunk, és pont azért adjuk most oda neked, hogy vizsgálj meg, oh Istenünk. Meghajtjuk fejünket, és úgy adunk neked hálát, azért a nagy kegyelmedért, hogy áldozatunkat elfogadod, és azt is tudjuk, hogy a Te Fiaid áldozata mellett ez milyen kevés, de azért adjuk, hogy Te formáld azt, és tedd erőssé a hitben, gyarapodjon a szeretetben, hogy egész életünkkel hirdetni tudjuk megváltó munkádat.

Hálásak vagyunk Igédért, hogy semmilyen mélységben, semmilyen gond és nehézség árnyékában sem hagysz magunkra, hanem Igéd Szentlelked által mécses tud lenni lábaink előtt. Köszönjük, hogy üzensz számunkra, megszólítasz bennünket, hogy a mai reggel is személyre szabott üzenettel hívtál és vártál bennünket. Áldott vagy, mert szent szavaddal megvilágosítasz bennünket, és ha kell, fájdalmasan belénk hasítasz, máskor pedig simogatsz Igéddel.

Ezért kérünk most, hogy adj olyan szívet és olyan elmét, amely tisztán látja a hit szemüvegén áldó akaratodat. És add, hogy ennek következtében pedig még tüzetesebben kérjük és vágyjuk Szentlelkedet, aki Igéddel lerántja a homályt szemünkéről. Áldj meg, hogy ne csak a saját életünket, hanem a körülöttünk élőkét is tudjuk gyarapítani, hogy közösséged a Te dicsőségedet szolgálja.

Így áldj meg bennünket, tedd áldottá az elültetett Ige magvakat, ezt a mai napot, hogy váljunk az Ige és akaratod ne csak hallgatóivá, hanem cselekvőivé is. Jézusért kérünk, hallgass meg!

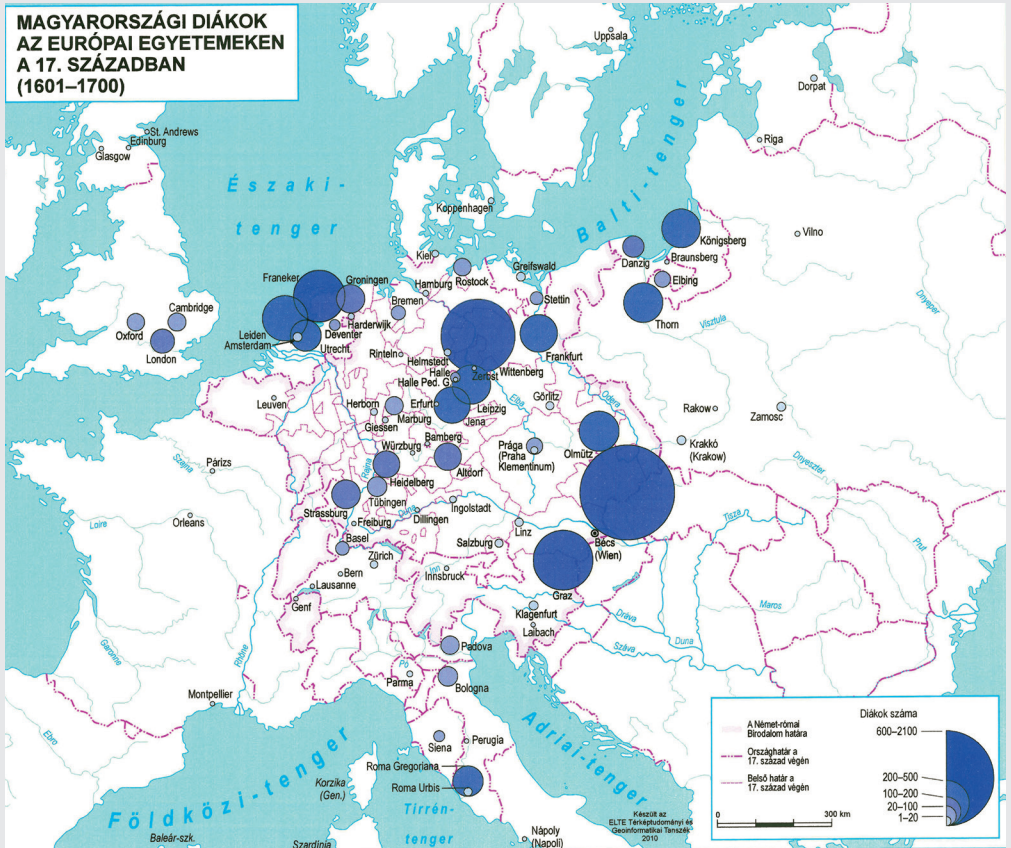
Ámen.

Úri ima

Ének: 274. dics. 1, 4. vsz. („*Ki Istenének átad mindent...*”)

Áldás

**MAGYARORSZÁGI DIÁKOK
AZ EURÓPAI EGYETEMEKEN
A 17. SZÁZADBAN
(1601–1700)**

ADATTÁR

G. FÁY TÜNDE
FEKETE ÁGNES
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

G. Fáy Tünde

SEBŐK PÉTER HOLLANDIAI LEVELE RÁDAY GEDEONHOZ (1742)

Sebők Péter 1735. november 8-án iratkozott be a sárospataki református kollégiumba, ahol minden bizonnyal teológiai tanulmányokat folytatott.¹

Felszentelése után 1739–1741 között segédlelkészként szolgált Losoncon. Innen írta 1741 áprilisában leveleit Ráday Gedeonhoz, amelyekben patrónusát arról tudósítja: „Telylyes eltökélt szándékom vagyom, hogy ha Isten boldogít, Caniculában Akadémiákra mennyek”. Sebők úgy vélte, hogy a két éves szolgálata után kézhez kapott kétszáz, valamint az ezen felül összegyűjtött száz tallér fedezni fogja útiköltségét. Beszámolójából kiderül, hogy a kollégium akkori rektorának, Szathmári Paksi Mihálynak az „érdeme felett való jó Ekklézsiákba” szóló ajánlásai sikertelenek voltak, így ő maga is inkább a külföldi tanulmányutat javasolta. Rádayékat és a velük rokon nagyréti Darvas-család tagjait arra kéri, hogy – korábbi ígéretükhöz híven – amíg ő Nyugat-Európában tudását pallérozza, addig ők itthon befolyásukkal segítsék elő a visszatérésekor esedékes, megfelelő gyülekezeti elhelyezkedést.²

Ezt a segítséget, úgy tűnik, végül megkapta, bár nem egészen reményei szerint. Az ugyanis a nagyobb református városok egyikének prédikátorsága volt: Rádaytól Nagykőrös, Kecskemét, Cegléd és Pécel, illetve Darvas Józseftől pedig Losonc, Rimaszombat, Sajószentpéter, Miskolc, Mezőcsát gyülekezeteihez remélt kapcsolatot teremteni. Hazajövele után azonban eleinte olyan gömöri, abaúji és borsodi kis falvakba került, ahol az őt támoga-

¹ HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, 1998, 252.

² Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára (tovább: DREL), A Ráday család levéltára, egyházi és iskolai iratok, C-64-7. tétel, 524–525. sz.; DREL, A Ráday család levéltára, Ráday I. Gedeon levelezése, C-64-8. tétel, 2190. sz. levél.

tó uraságok vagy rokonaik voltak a birtokosok. 1744–1747 Ragályban, 1747–1752 Runyán, 1752–1753 Ongán,³ az 1754–1759 közötti, még feltáratlan időszak után 1760–1762 Varbón,⁴ majd legalább 1768-ig Perkupán⁵ paposkodott. Ragályon Ráday Gedeon sógora, Ragályi Ferenc, Runyán a Soldos és a Darvas, Ongán a Darvas család volt birtokos.

Magánéletéről csak szórványos adatok vannak. 1744 áprilisában vette feleségül az akkor elhalálozott zubogyi lelkész, Emödi Mihály leányát, Klárát.⁶ Sámuel fiuk 1760-ban született Varbón,⁷ ő maga pedig Jósmafőn halt meg valamikor 1768–1771 között.⁸

Sebők Péter nagyjából két évet tölthetett el különböző akadémiákon. Az itt köölt, 1742-ben íródott levelében két várost nevez meg, Frankfurtot és Franekert, így ezekben biztosan járt, és az ott tapasztaltak mély benyomást gyakoroltak rá. A levél érdekessége a külföldi és a hazai kegyességi gyakorlat és a kulturális viszonyok összehasonlítása. A téma olyannyira érdekelte Sebőköt, hogy hazatértekor egy későbbi levelében kérte Ráday Gedeont, küldjön neki egy magyar krónikát, mert szeretné „a magyarországi ekklesiiai dolgokat a külsőkkel egyben vetni”, de sehol nem kap hozzá szakirodalmat.⁹ További források híján nem tudni, milyen folytatása lett ennek az elszánt érdeklődésnek. Az alábbi levél azonban önmagában is érdekes láttelepet ad külhoni és hazai viszonyainkról.¹⁰

*

Franequera Frisiorum,¹¹ 1742. Die 23. Apr.

A Tekéntetes Úrnak

Ajálom mindenkori kész szolgálatomat és hogy az Úr Isten szerencsésen, hozzá tartozó úri szerelmeseivel együtt éltesse, szívből kívánom.

Nem tudom, vehette-e a Tekéntetes Úr vagy nem? Franc-furtbul és innen, szerencsés utazásom felől – kivéve a tengeren való ellenkező szelet –, tudósítottam vala, kívánsága szerint, a Tekéntetes Urat. Isten kegyelmességébül még eddig egésségem is jó volt, s van most is.

³ UGRAI János (szerk.): *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület lelkészei. Adattár a kezdetektől a Millenniumig*, Sárospatak–Tiszaujváros, 2005, 145, 149; Kós Krisztina: *Onga lakosságának demográfiai változásai a XVIII. században* (szakdolgozat), Miskolc, 2010, 20, 23; valamint az eredeti anyakönyvek.

⁴ UGRAI: i. m., 119. Az Ugrai-féle *Adattár* szerint 1760–1768 volt varbói lelkész, de az anyakönyvi bejegyzések (<https://www.familysearch.org/search/catalog/search>) 1763-tól már más kéztől származnak.

⁵ Erre való utalást a szini anyakönyvekben találtam (uo.), ahol az 1768. október 18-án tett bejegyzés szerint a helyi lelkész leányának keresztapja „Tiszteletes Sebők Péter Úr, perkupai prédikátor”.

⁶ DREL C-64-7. tétel, 543. sz. levél, Sebők Péter Ráday Gedeonhoz.

⁷ Varbói keresztelési anyakönyv, 24.

⁸ A jósmafői anyakönyv szerint (176.) Emödi Klára, „az itt megholt Tiszteletes Prédikátor Sebők Péter özvegye” 1772. február 25-én ment újra férjhez. A bejegyzés ugyanakkor nem nevezi Sebőköt helybeli prédikátornak, csak arra utal, hogy ott halt meg.

⁹ DREL C-64-7. tétel, 543. sz. levél utóiratában.

¹⁰ Uo., 530. sz. levél.

¹¹ Latin, jelentése: Franeker, fríz város Észak-Hollandiában.

Nem is bánom itt való létemet, mert Teológiában, Ekklesiái Históriában és a Szent Írás renddel való magyarázattyában tudós, tiszteletes, Leidában¹² is hivatott Venema¹³ Uramot hallgathatom, kire, ama mindenek előtt boldog emlékezetű két Vitringának¹⁴ könyvei és írási, a kissebbnek pedig felesége és már tőle férjhez adattott leánya maradt.

Itt, hála Istennek, mind békesség, mind ezeknek belső és külső dolgaik igen szép renddel van(nak). Úgyhogy távol légyen a dicsekedés, a dolognak nagysága kívánnya, az hazai rendeletlenséget, tudatlanságot, Istenhez való hidegséget etc. és az itt való szép rendet és tudománynak bővségét meggondolván, könyvhullatás nélkül gyakran meg nem állhatom. Mert itt, amint én hallom, az asszony is többet tud, mint nálunk. Nap Nyugot felé a papok, itt egy sincs, aki nem olvasna, énekelne etc. Sőt, a papja sem tud némellyik catechizált asszonyának megfelelni. Nálunk egy néhány ezer van, aki a Mi Atyánkot sem tudja, mégis, mintha ugyan összeveskütt volna az egész ország, mindenik csak a magáét keresi, senki a népet a tudatlanságbul kivenni nem igyekezi. Magyar könyvek nincsenek, aki van is, nem kell. Csak egy comment sincs magyarul, mit olvas, aki deákul nem tud. Sok helyen pedig a szükség miatt papságra is ollyak felvételnek. Ezeknek legrosszabb könyvök is van a magok nyelvén.

Még pedig az Isten minden módot el nem vett. Hiszen miért nem egyezhetnének meg abban az Ecclesiasticusok és Politicusok levél által – ha minden szeretné, akire bízott, az Isten dicsőségét –, hogy az egész országban egyszersmind a catechizálandó Scholák megújítatnának, a gyermekek olvasni minnyájan megtanítatnának, melly legkönnyebb(en) meglenne, csak egyet se bocsátának addig, ha megnőne, a szent házasságra. A magyar könyvek megbővítettének közönségesen, ha mindenyütt csak egyszer publicálnák is. Nem volna az a comment – elég irigy tudós embereket adott az Isten, vetekednének a munkában –, mellyet magyarul fordítva ki ne lehetne bocsátani. Ez előtt buzgóbbak voltak a magyar keresztyének, mégis sok kísértetek érték. Ezután mit érünk, csak az Isten tudja. Küldheti az Isten olly nemzetnek a maga beszédét, amelly azt meg fogja becsülni.

Míg Szathmári István Uram¹⁵ készült, Ungvár felé fordultam volt tavaly ősszel. Láttam ott – nem akarnék hazudni –, 40 vagy 50 darab külömb külömb magyar munkákat, mellyek közül némellyek talán csak egyszer vannak. Jut eszemben, hallottam a Tekéntetes Úrtul, hogy igen kívánná azokat rendben és summában szedni, mellyre a maga dicsőssége mellé buzgókat tehető Jehova Szent Isten segítse a Tekéntetes Urat, szívesen kívánom. Nekem úgy tetszik – noha mindezekben a Tekéntetes Úr, tudom, sokkal messzebb lát –, lehetnének azoknak a magyar könyveknek a Te-

¹² Leiden, dél-hollandiai egyetemváros régi magyar megnevezése.

¹³ Hermann Venema (1697–1787) franekerai teológiai professzor.

¹⁴ Campegius Vitringa (1659–1722) és fia, ifj. Campegius Vitringa (1693–1723) a franekerai egyetemen tanító holland protestáns teológusok.

¹⁵ Szathmári Paksi István (1719–1791) református püspök, aki 1735. november 7-én, egy nappal Sebők Péter beiratkozása előtt kezdte meg sárospataki tanulmányait. Ld. HÖRCSIK: i. m., 251. 1740–1744 külföldi egyetemeken tanult, 1741-től Franekerben. Ld. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, LADÁNYI Sándor (szerk.), Budapest, 1977,³ 574.

kéntetes Úrhoz – vagy magok formájában, vagy azon papoktól, akikéi, kiszédett summájokban –, az ott való tiszteletes Esperes Úrnak interpositiója által küldtetni. Az itt való erdélyi deákok mondják, hogy a szászoknál vannak a magyar dolgok felől írásban szép monumentumok.

Továbbá, midőn alázatosan megkövetném a Tekéntetes Urat, hogy ezekben talán fellyebb, mint illett volna, bátorkodtam, ezeket Isten kegyelmes gondviselésében a Tekéntetes Úrral együtt ajállom.

Vagyok a Tekéntetes Úrnak kész szolgálója

Sebők Péter mpr¹⁶

P. S.:¹⁷ Itt circa 10. Mart. egy hétig üstökös csillag látszott.

¹⁶ Manu propria, lat., jelentése: saját kezűleg.

¹⁷ Post scriptum, lat., jelentése: utóirat.

LEVÉL AZ URI ASSZONYNAK

Szathmári Paksi Pál – Szentpéteri Katalinnak,
patrónájának¹
Franeker, Hollandia, 1754. november 24.

Tekintetes Asszony!

Nékem kedves Jó Patróna Asszonyom!

Mínthogy egy levélírás kevésből áll, tartozó alázatos kötelességem szerint ez együgyű levelemet kívántam bocsátani az Asszonyhoz, amelyben már nem panaszkodom, mínthogy Tekintetes úr levelébe talán kelleténél többet panaszkodtam, másként is az én nyakamat megtörte a járom ezen az idegen földön. Én, Tekintetes asszony, már ennek a földnek neki szoktam, mint a tormába esett féreg. Hála legyen istennek, mindeddig jó egészségem volt, még csak a fejem sem fáj, ha két-három tanítót nem szeretnék itten, eddig régen idehagytam volna ezt a földet. Itt felette kevés jó és egészséges ember lakik. Pénzért elég barátot talál az ember, de ingyen egyet sem.

Az élés módja (amint talán másszor is írtam) csodálatos. Tavaszkor és nyárban többnyire füstölt hússal élünk, mely füstölt hús drágalatos comedentia annak, aki szereti. Ha a Tekintetes asszony meg akarja a szakácsait tartatni, íme megírom a füstölt hús készítésének módját. Októberben, novemberben megvesznek egynéhány font húst a belgák, a gazdagabbak fél marhát is, aztán üstökre hányják, megfőzik, kéménybe felaggatják. Májusban és áprilisban leszedik, feladják az asztalra, papíros módjára elvagdadják, és melléje mustárt adnak. A mustár csinálást pedig nem cifrázzák úgy, mint Magyarországon, hanem elővesznek egy fatálat, belévetnek egynéhány szem mustárt, melyet egy vaj-, vagy márványgolyóval a tál-

Fekete Ágnes

HOGYAN ÍR A PEREGRINUS A TEK. ÚRNAK ÉS A TEK. ASSZONYNAK?

¹ A szövegközlés forrása: DREL, Ráday Levéltár, 193 C64/9)

ban megtörnek, tejjel feleresztk, és feladják. Ez kedves étel itt a nagy uraknál is, de én akár sohase látnám, Téltre és őszre kelvén juhhússal élünk, melyet egy nagy fazékba bévetnek, esővizet töltenek reá, valahogy megsózzák, megfőzik, de nem abárolják. A jó rizskását azzal büntetik meg, hogy az ilyen juhhússal megfőzik, hogy pedig a juhhús szaga elmenjen, holmi bürköt vagy mit hányanak a levébe, mert én (noha filozófus vagyok) mindeddig is ki nem tanulhattam, micsoda ritka plánta lehet ez. Így megkésztívén a juhhúst feladják, és eszi akinek kell. Télen és ősszel hideg főtt tehénhúst is eszünk: egy rakás húst megfőz a gazdánk, és míg tart benne, feladja mustárral, mikor tavaszt érez az ilyen hús, gyakran a füvekkel együtt kizöldellik, azaz megzöldül és megbüdösödik. Ekkor a gazda mély bölcsessége szerint lére hányatja az ily bűdös húst, hagymát aprítat belé, hogy a szagát elüsse, de ha rozmaringot aprítana is belé, bűdös volna az.

Márciusnak végétől fogva majd szeptemberi végéig borjúhússal élünk, de azt is elrontják, mert csak úgy főzik, mint a juhhúst, néha megsütik, nem nyárson, hanem kemencében, mint a kenyeret. Sok volna mindent leírni. Ilyen földön bujdosunk mi, Tekintetes asszony. Némelyikünk megunja, némelyikünk eltűr minden nyomorúságot. Nekem, már ha jól van is dolgom, ha rosszul van is, mindegy. Ha a jót elvettem Istentől, hogyné venném ell a gonoszt? Semmivel nem gondolok az én életem is énnékem nem drága, csak hogy futásomat elvégezhessem.

Semmi emlékezetre méltó újságot nem írhatok, hanem hogy az elmúlt héten egy Leovardia nevű városban (mely ide határányira föld) a tömlőcház, amely igen nagy épület volt, megégett. Öt rabot a kőfal eltemetett, a többi elszaladott, ez a tartomány vallott abba az égésbe többet húszezer Forint kárnál. Konstantinápolyban lett nagy földindulást hallhatta a Tekintetes asszony, ide úgy írták, hogy tízezer ember nyelettetett volna el a földindulás miatt, még most is nincsen szünete a földindulásnak.

Bézárom már leveletem, és ajánlva a Tekintetes asszonyt az isteni fáradhatatlan gondviselésre, Gedeon úrfinak az Istennek félelmében és a tisztességes tudományokban boldog előmenetelt kívánván vagyok a Tekintetes asszonynak mint istenfélő kegyes Patróna Asszonyomnak alázatos, hív szolgája.

Szathmári Pál

LEVÉL A TEKINTETES ÚRNAK

Szathmári Pál – Ráday Gedeonnak²
Franeker, 1753. december 14.

Érdemem felett való kegyes Patrónus Uramnak, az Úrnak!
Ajánlom alázatos hív szolgálataimat. Noha ez esztendőnek kezdetein írott levelemben a Tekintetes Urhoz és egész uri házához való igaz hűségemet megbizonyítani igyekeztem, most is mindazonáltal ez esztendőnek kimenetelével kívánom együgyü

² A szövegközlés forrása: DREL, Ráday Levéltár 8/2245)

levellemel azt contestálni. Az Urnak tett fogadásomat, mivel Isten akadályt vetett volt előmben, mindeddig be nem teljesítettem. Typográfusom könnyen akad, aki nyereségre minden költségem nélkül Janust kinyomtatja. Már nagyobb részint el is készítettem, de minthogy ide fel való lakásomban bizonytalan vagyok, s nem tudom istennek felőlem és dolgaim felől tett végzését, mindeddig meg nem határozhattam magam. Nekem nagy vágyásom vagyon az ide fel való lakásra. Vajha a jövő esztendő is itten költhetném. Módját nem látom itt való maradásomnak, ha csak az Isten csudálatosan valahonnan, ahonnan nem várnám, segítséget kegyelmesen nem parancsol.

Sok költségbe áll az itt való lakás, mert ez nagyon drágás föld. És bizony, ha jól gondolkodom, elhithetem magammal, hogy azért méltóztatott az Isten nékem utat nyitni az tudományok műhelyére, hogy magamat jobban-jobban perfectáljam, Melly sok vagyon hátra, amit nem tudunk. Sok vagyon, amit nem jól tanultunk, amire bennünket rosz principiumokon tanítottak. Sok argumentumim vagynak ez itt való maradásra. Istenre, s az istenfélő emberekre bízom magamat. Amelly munkáját elkezdette Isten bennem, azt tökéletességre viszi.

A mi tudósaink itt le nem hagytak szorgalmatosságokban. Venema uram in concionibus academicis refutálja Wetsteniust bizonyos szentirásbeli helyekbe, mellyeket in favorem remonstrantum deforqueált (in editione Novi Testamenti), amely, amint irám, nem régen jött ki. Lotichius Burmann commentariusával már ki kött 2 vol. in 4 Euripides is, amelyet Valckenauer uram készít kijön nemsokára in 4. Tudós munka lesz, amint láttam egyik darabjából. Joh Alberti lejai tudós professzor most nyomtatja s nemsokára kiadja Hesyleius igen hasznos görög lexikonját (illum Graecanae eruditionis thesaurum). A philosophica facultásba semmi könyv most ki nem jó.

Irhatom a machina electrica felől, hogy az itten, Groningában kivált nagyon lábra állított. Itt producalta Camper Uram már kétsz tant opere vim machinae intendit, ut ictum illius non sine gravi brachil et musculorum convulsione quisque nostrum sentire potuerit. Angliába amint Camper uram beszéllette, annyira intendálhatják az erejét, hogy nincs olly ember, aki meg ne halna post simplicem machinae contractum, mellyre nézve azt a nagy erejét valami intermedia potentiával, ugymint fával vagy egyébbel enyhítik meg. Ennek a csudálatos phenomenomnak magyarázásába vakok még a philosophusok, azok is lesznek. Scimus quid fiat, sed aumodo fiat ignoramus.

Már berekesztem leveletem. Hagyom a Tekintetes Urat egész uri házával az isteni kegyelmes gondviselésre, magamat pedig tapasztalt uri gratiájában ajánlom,

a Tekintetes Urnak vagyok
alázatos hív szolgája
Szathmári Pál

Diákláda belülről

I. A pataki öregdiák-mozgalom kibontakozása és fejlődése

*Bolvári-Takács
Gábor*

ADATOK A PATAKI DIÁKOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE NYÍREGYHÁZI FIÓKEGYESÜLETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ (1930–1937)

Az öregdiák-mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyik fokmérője. Az oktatás és nevelés terén elért eredmények egy tantintézet számára ugyanis nemcsak a végzett tanulók egyéni sorsának jobb vagy rosszabb alakulásában tükröződnek. Fontos mutató, s egyben visszacsatolást jelentő kapocs az egykori növendékek összetartó erejét bizonyító önszerveződés, az egymást váltó nemzedékek évtizedes távlatokban fennmaradó barátsága. Az erős öregdiákbázis az anyaintézmény társadalmi elfogadottságát, rangját befolyásolja, hírnevét erősíti. Az öregdiák-mozgalom nem csupán komoly kulturális értékmentő és -teremtő missziót teljesít, de jelentősen hozzájárul a civil társadalom alapértékeinek képviseletéhez is.¹

A mai értelemben vett öregdiák-mozgalomról Magyarországon csupán a 19. század végétől beszélhetünk. Ahhoz ugyanis, hogy a végzettek az iskolájukkal fenntartott egyéni kapcsolatok helyett felismerjék a közös fellépésben rejlő előnyöket, több olyan tényező együttes fennállására volt szükség, amelyek csak a polgári fejlődés meghatározott fokának elérésével jelentek meg.² A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium számára azonban fennállásának első három és fél évszázadában sem volt ismeretlen, hogy a végzett növendékek visszatérnek és támogatják iskolájukat.³

¹ Kováts Dániel: Gondolatok a régi diákhagyományok kutatásáról, in SZEKERES Melinda (szerk.): *Ifjúság Hajdú-Biharban*, III. kötet, Debrecen, 1984.; HEGYI József: A pataki öregdiákok barátsága, in DOBAY Béla (szerk.): *A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve*, Sárospatak, 1981.

² BOLVÁRI–TAKÁCS Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához, in KÖDÖBÖCZ József (szerk.): *Comenius és a hazai művelődés*, Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, *Bibliotheca Comeniana* 9, 2002.

³ Erről történeti összefüggéseiben lásd DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád, 2013. A jelen tanulmányban szereplő,

Jelenlegi ismereteink szerint az első sárospataki öregdiák baráti társaság a kiegyezés után öt évvel kezdte meg a működését Budán. A „Sárospataki Kör” alapszabálya és a belügyminisztériumnak címzett, 1872. február 11-ei keltezésű nyilvántartásba vételi kérelme a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt.⁴

A pataki öregdiákok következő jelentős kezdeményezése a Sárospatakot Oltalmazó Liga megalakulása volt. A mozgalom 1916. április 30-án a pataki község házában bontott zászlót, az alakuló közgyűlés május 28-án zajlott le Budapesten. A belügyminisztérium azonban nem hagyta jóvá a benyújtott alapszabályokat, mert a háború miatt csak hadi jótékonyági célokkal lehetett egyesületet szervezni.⁵

Finkey Ferenc volt sárospataki, majd pozsonyi jogakadémiai tanár 1916. június 23-án tette közzé *Felhívás a volt pataki diákokhoz* című röpiratát, amelyben kérte, hogy a pataki diákok erkölcsileg és anyagilag támogassák a Sárospataki Református Főiskolát. Javasolta a Pataki Diákok Szövetsége megalakítását a Sárospatakot Oltalmazó Liga keretén belül.⁶ Finkey tervéhez többen csatlakoztak, és a Pataki Diákok Országos Szövetsége megalakítását célzó értekezletét 1917. május 5-én meg is tartották. Az alakuló közgyűlésre 1917. szeptember 23-án került sor Budapesten. Valószínűsíthető, hogy a Szövetség hivatalos nyilvántartásba vételére – a Ligához hasonlóan – a fennálló egyesületalakítási tilalom, illetve a fokozódó háborús viszonyok miatt nem került sor.⁷

A pataki öregdiák-mozgalom következő eseménye a Pataki Diákok Szövetsége (PDSZ) 1921. március 12-én, Budapesten történt megalakulása volt. A döntést, Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató kezdeményezésére, 25 volt pataki diák határozta el. A társaság alapszabály nélkül, baráti kör jelleggel jött létre, formális székhelyéül az Országház szolgált. Évente több alkalommal társasvacsorát rendeztek, 1929-ig összesen harminc alkalommal, amelyeken mindig elhangzott valamilyen pataki vonatkozású előadás, amelyek később nyomtatásban is megjelentek. A csoport adományokat gyűjtött, iskolai ösztöndíjakat alapított, 1927-ben Panka Károly és Komáromi János szerkesztésében kiadták *A pataki diákvilág anekdotáinak* I. kötetét.⁸

öregdiák-mozgalommal kapcsolatos adatok lelőhelye (a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is): BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók* (elektronikus adattár, 2011): <http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-saros-pataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>; továbbá: http://www.zempleni-muzsa.hu/oreg_diak_krono.htm. (Letöltés ideje: 2019. 03. 01)

⁴ A dokumentumokat közzétettem: BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Sárospataki baráti kör Budán, 1872-ben, *Egyháztörténeti Szemle*, 6(2005/2), 143–146.

⁵ Uő: Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez, in: KOVÁTS DÁNIEL (szerk.): *Comenius és Kazinczy szellemében*, Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, *Bibliotheca Comeniana* 14, 2009, 203–208.

⁶ Finkey röpirata önálló füzetben, továbbá a *Sárospataki Hírlap* I. évf. 1. számában jelent meg. A dokumentumot közzétettem: FINKEY FERENC: *Felhívás a volt pataki diákokhoz*, 1916, s. a. rend. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR, *Zempléni Múzsza* 3(2003/4), 63–70.

⁷ Az alapszabály-tervezetet közzétettem: Kísérlet pataki diákszövetség létrehozására, 1917, *Zempléni Múzsza* 14(2014/2), 26–36.

⁸ PANKA KÁROLY (szerk.): *Jelentés a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesületének működéséről, 1921–1933*, Bp., PDOSZ BE, 1933.

A mozgalom legmagasabb szintű szerveződési formáját a Pataki Diákok Országos Szövetsége (PADOSZ) működésének időszakát jelentette. A szövetség alapszabállyal rendelkező, kulturális és érdekképviselési fórumként 1928. október 6-án jött létre Sárospatakon.⁹ Elnökévé Kazinczy Gábor ny. kúriai bírót, Kazinczy Ferenc dédunokáját választották meg, aki magánvagyonából is jelentősen támogatta a célok megvalósítását. Az 1920–30-as években a PDSZ, a PADOSZ és későbbi fiókegyesületei komoly anyagi erőforrásgyűjtő munkát végeztek, amelyből a két világháború között Sárospatakon, illetve a Kollégiumban szobrok, emléktáblák létesültek, kiadványok jelentek meg, ösztöndíjas diákok tanulhattak. Mindez 1931-ben tetőzött, a Kollégium fennállásának négyszáz éves évfordulójára szervezett ünnepségeken. A szövetség élen járt az öregdiákok politikai érdekvégyesítő képességének kiaknázásában: a kollégiummal és az egyházkerülettel közös lobbizások jelentősen hozzájárultak az iskola harmincas évekbeli fellendüléséhez, az intézmény számos épülettel és más beruházással gazdagodott (a Tanítóképző visszavétele, az Angol és a Humán Internátus felépítése stb.). A PADOSZ ténylegesen 1943-ig működött, de tevékenységének fénykora a harmincas évek közepén lezárult.¹⁰

A PADOSZ vidéki fiókegyesületei a szövetség megalapítása után másfél éven belül színre léptek. Elsőként a budapesti PDSZ alakult át az országos szövetség Budapesti Egyesületévé (1929. november 8.), és maradt továbbra is a legaktívabb szervezet. Ezt követték az újonnan létrejövő debreceni¹¹ (1930. február 3.), nyíregyházi (1930. június 14.) és miskolci (1930. június 19.) fiókegyesületek.

A továbbiakban levéltári dokumentumok alapján bemutatjuk a PADOSZ nyíregyházi fiókegyesületének megalakulását: közzéteszük az alakuló közgyűlés négy oldalas gépelt jegyzőkönyvét és az alapító tagok névsorát.¹² Az iratokat szöveghűen közöljük, csak a központozást és a gépelési hibákat javítottuk ki. Ezt megelőzően és követően a fiókegyesület életének néhány további adatát ismertetjük.

⁹ Az alapszabályt közzétettem: BOLVÁRI–TAKÁCS Gábor: A Pataki Diákok Országos Szövetségének megalakulása, 1928, in BARÁTH Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral. Tanulmánykötet a 60 éves Hörsik Richárd születésnapjára*, Debrecen, DRHE, 2015, 115–130. Lásd még: *Emléklapok 1928. okt. 6.-ról. A hősi halált halt sárospataki diákok második emléktáblájának leleplezési ünnepélyéről és a Pataki Diákok Országos Szövetségének megalakulásáról*, összeáll. NOVÁK Sándor, Bp., PADOSZ, 1928.

¹⁰ BOLVÁRI–TAKÁCS Gábor: Tények és tendenciák a pataki öregdiák-mozgalom történetében, in SZABÓ Csaba (szerk.): *Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1989–2009. Jubileumi kiadvány*, Sárospatak, 2009, 11–16.

¹¹ A MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában fennmaradt iratainak tartalmát közzétettem: Adatok a Pataki Diákok Országos Szövetsége debreceni fiókegyesületének történetéhez (1930–1944), *Sárospataki Füzetek* 20(2016/3), 93–100.

¹² A MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában fellelhető dokumentumok jelzete: V.B. 186/1930. XI. 1036.

II. A PADOSZ nyíregyházi fiókegyesületének alakuló közgyűlése (1930. június 14.) (forrásközlés)

A PADOSZ létrejöttét Nyíregyházán is figyelemmel kísérték. A *Nyírvidék* című lap 1928. szeptember 21-i száma tudósított a Pataki Diákok Országos Szövetsége október 6-ra tervezett alakuló közgyűléséről, amelyen „Szabolcsból is sokan szándékoznak részt venni”.

A PADOSZ 1930. február 9-ei választmányi ülésén bejelentették, hogy a Nyíregyházi Fiókegyesületét Mikecz István és Horváth Dezső szervezik.

A fiókegyesület megalakulásának közvetlen előzményeként 1930. június 3-ána magát „A sárospataki Öreg diákok Orsz. Szövetsége nyíregyházi fiókjának előkészítő bizottsága” elnevezéssel jelölő csoport tizenhat aláírással ellátott nyomtatott felhívást tett közzé, amelyben közgyűlést hívtak össze a Pataki Diákok Országos Szövetsége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiókegyesülete megalakítására, 1930. június 14-re. Az aláírók között volt Erdőhegyi Lajos főispán, Mikecz István alispán, Görömbey István és Kérchy Péter járásbírói elnökök, Rimaszombathy Géza ny. pénzügyigazgató, Bartha László esperes, továbbá főszolgabírók, jogászok, lelkészek. A jelentkezőket Ráczy Gyula pénzügyi tanácsos gyűjtötte. Az illusztris névsor megtette a hatását, a rendezvényre a tervek szerint sor is került, az alábbiak szerint:

1. számú dokumentum

Másolat.

JEGYZŐKÖNYV

Készült Nyíregyházán 1930. június 14-én a Sárospataki Öreg Diákok Országos Szövetsége Nyíregyházi fiókjának alakuló közgyűléséről.

A Vármegyeháza kistermében az alakuló gyűlésen a következők jelentek meg: Kazinczy Gábor ny. kur. bíró, Debrecen; dr. Ráczy Lajos theol. tanár, Sárospatak; Mikecz István alispán, Nyíregyháza; dr. Ráczy Gyula pü. tanácsos, Nyíregyháza; dr. Keéky István ügyvéd, Nyíregyháza; Telegdy Bertalan földbirtokos, Nyírtura; Tomory Dezső ref. lelkész, Szabolcs; Gönczy József ref. lelkész, Kántorjánosi; P. Horváth Dezső kir. tvszki bíró, Nyíregyháza; dr. Görömbey Gusztáv kir. tvszki bíró, Nyíregyháza; Szalontay György kir. tvszki tanácselnök Nyíregyháza; Keresztury Sándor ref. lelkész, Balsa; Szombathy István főjegyző, Nyírmihálydi; Kürthy Ferenc közs. főjegyző, Dombrád; Vay Miklós főjegyző, Oros; dr. Mikecz Miklós vm. főorvos, Nyíregyháza; Stépán Béla főjegyző, Kemecse; Nagy Elek vár. műszaki főtan. Nyíregyháza; Gacsályi István ref. lelkész; Barabás; Major János tb. főszolgabíró, Nyírbátor; Ráczy Géza ref. lelkész, Nagyhalász; dr. Nagymáthé András ügyvéd, Nyíregyháza; Rimaszombathy Géza ny. pénzügyigazgató, Nyíregyháza; Keresztessy Sándor ref. lelkész, Oros; Somogyi József ref. lelkész, Dombrád; Kérchy Péter jb. elnök, Kisvárd; Görömbey István

jb. elnök, Nyíregyháza; Bálint János ref. lelkész, Geszteréd; dr. Andrassy Dániel árv. ülnök, Nyíregyháza; dr. Gönczy Miklós ügyvédjelölt, Nyíregyháza; dr. Ornstein Frigyes ügyvéd, Nyíregyháza; dr. Bodnár Jenő ügyvéd, Nyíregyháza; dr. Veress Sándor közs. jegyző, Paszab; Adorján Kálmán ref. lelkész, Nyírtét; Görömbey Péter esperes, Nagykovács; dr. Nyerges Miklós ügyvéd, Nyíregyháza; Gonda Béla főjegyző, Nyírtét; Keresztessy Lajos tkp. pénztárnok, Nyíregyháza.

Elfoglaltságuk miatt nem jelenhettek meg és üdvözlőket küldtek: Kriston Antal ref. lelkész, Gemzse; Somogyi József, Balsa; Beregszászy Endre, Lövöpetri; Rehó Gyula ref. lelkész, Tiszavid; Kriston Antal, Gemzse; Szabó Sándor ref. lelkész, Beszterce; Orosz Gyula ref. tanító, Kisvarsány; dr. Erőss János ügyvéd, Nyíregyháza.

Rácz Gyula m. kir. pü. tanácsos, az előkészítő bizottság titkára megnyitja a gyűlést, annak tárgyát röviden ismerteti és indítványára korelnöknek megválasztják Zoltán Istvánt nyugalmazott főszolgabíró, korjegyzőnek dr. Andrassy Dániel vm. árvaszéki ülnököt s a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri dr. Mikecz Miklós vm. főorvost és dr. Nagymáthé András ügyvédet.

Korelnök ezután elfoglalja elnöki székét, meleg szavakkal üdvözli a megjelenteket és felkéri dr. Keéky István ügyvédet ünnepi beszédének elmondására. A magasröptű, hazafiságtól izzó beszédet, amely költői lendületével magával ragadta a megjelenteket, a gyűlés határozata folytán megőrzés végett a főiskola könyvtárában fogják elhelyezni. Azután Kazinczy Gábor ny. kur. bíró üdvözölte az alakuló közgyűlés tagjait, felhívta figyelmüket az 1931-ben a sárospataki főiskola 400 éves jubileuma alkalmából rendezendő ünnepségekre, az országos revíziós mozgalmakra és hódoló szavakkal emlékezett meg az ország főméltóságú Kormányzójáról.

Korelnök felszólítja az előkészítő bizottság titkárát jelentésének előterjesztésére. Dr. Rácz Gyula titkár felolvassa dr. Panka Károly orsz. elnök és Harsányi Gusztáv kur. bíró, mint a debreceni fiókegyesület elnökének üdvözlő sorait, ismerteti a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei fiókszövetség céljait, amely főleg a sárospataki főiskola szeretetére, erkölcsi és anyagi támogatására és az onnan hozott valláserkölcsi és hazafias szellem ápolására, valamint annak terjesztésére vonatkozik. Ugyancsak ismertette az Országos Szövetség alapszabályait, amely irányt ad ezen helyi alakulatnak is.

Ezek után a tisztikar választására került sor és annak eredménye a következő:

Elnök: dr. Erdőhegyi Lajos főispán, H

Alelnök: Rimaszombathy Géza min. tan. ny. kir. pü. igazgató, H

Titkár: Barth Ernő m. kir. pü. tanácsos, H

Pénztáros: Keresztessy Lajos tkp. pénztáros, H

Ellenőr: Telegdy Bertalan földbirtokos, Nyírtura

Választmányi tagok: Mikecz István alispán, H; Erdőhegyi Ferenc főszolg.,

Nyírbátor; Bartha László ref. esperes, Tiszalök; Gönczy József ref. lelkész, Kántorjánosi; Rehó Gyula ref. lelkész, Tiszavid; Dr. Rác Gyula pü. tanácsos, H. A számvizsgáló bizottság tagjai: Veress Károly ref. lelkész, Nyírtura; Dr. Nagymáthé András ügyvéd Helyben; Horváth Bertalan m. kir. pü. főtan., H. Tiszteletbeli tagokká választották:

Gróf Bethlen István m. kir. miniszterelnök, Budapest

Dr. Wekerle Sándor m. kir. pénzügyminiszter, Budapest

Gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vall. és közokt. miniszter, Bpest.

Gróf Vay Miklós földbirtokos, Nyírtass

Gróf Vay László földbirtokos, Berkesz

Báró Vay Miklós földbirtokos, Tiszalök

Dr. Mezőssy Béla ny. kir. földmiv. miniszter, Újfehértó

A tisztikar megválasztása után az akadályoztatása miatt távollévő elnök helyettese, Rimaszombathy Géza min. tanácsos, ny. pü. igazgató alelnök foglalta el az elnöki széket és lelkes szavakkal üdvözölte a most már megalakult fiókszövetséget és indítványára elhatározta a közgyűlés, hogy a tisztikarnak jelen nem lévő tagjait jegyzőkönyvi kivonaton értesítik megválasztásukról.

Felszólalt dr. Rác Lajos teológiai tanár, mint a főiskola kiküldötte. Összefoglalja a kitézött célokat, emlékeztet az emberi szellem azon nagyszerű képviselőjére – (Comenius Amos János, Kövy professzor, Kossuth Lajos stb.)– akik [a] sárospataki főiskola nemesen incarnálódott alakjai voltak, és azon nemes szívű adakozókra, akiknek meleg szeretetéből, a hazafiság, vallásosság és a kultúra iránti fogékonyságukból és áldozatkészségükből létesült és tartatott fenn a Főiskola, s kérte a megjelenteket a Főiskola iránti további szeretetre és annak pártfogására.

Kimondta a közgyűlés, hogy a Sárospatakon tanult tanítók csatlakozása fölötté kívánatos volna és dr. Rác Lajos kilátásba helyezte, mely szerint a közeli napokban az Országos Szövetség részéről ily irányú felhívást fognak kibocsátani.

Kazinczy Gábor indítványozza, hogy az előkészítéssel felmerült kiadásokra adakozzanak a jelenlévő tagok 20-20 filléretet, amelynek eredményeként 9 P. 10 fill. azaz Kilencz pengő és 10 fillér folyt be.

Ezután elnök a Nemzeti Ima elmondása után az alakuló közgyűlést berekesztette.

A jegyzőkönyv helyesen van felvéve.

K.m.f.

Rimaszombathy s.k.

Dr. Nagymáthé András s.k.

alelnök

Dr. Andrassy Dániel s.k.
jegyző

Dr. Mikecz Miklós s.k.

mint jegyzőkönyv hitelesítői

[iktaratóbélyegző lenyomata]

Nyíregyháza város

015265/1930

21004/930

2. számú dokumentum

Az alapítók foglalkozását és lakhelyét feltüntető névsor

1. Mikecz István, vármegyei alispán, Nyíregyháza
2. Rimaszombathy Géza, min. tanácsos, ny. pü. igazgató, --"--
3. Görömbey István, járásbíró, elnök, --"--
4. Dr. Nagymáté András, ügyvéd, --"--
5. Dr. Rác Gyula, pénzügyi tanácsos, --"--
6. Dr. Andrassy Dániel m. árv. ülnök, --"--
7. Dr. Bodnár Jenő, ügyvéd, --"--
8. Dr. Nyerges Miklós, ügyvéd, --"--
9. Dr. Mikecz Miklós várm. főorvos, --"--
10. Dr. Keéky István, ügyvéd, --"--
11. Keresztessy Sándor, tkp. pénztáros, --"--
12. Barth Ernő, pénzügyi tanácsos, --"--
13. Dr. Görömbey Gusztáv, törv. bír., --"--
14. Telegdy Bertalan, földbirtokos, Nyírtura
15. Gönczy József, ref. lelkész, Kántorjánosi
16. Major János, tb. főszolgabíró, Nyírbátor
17. Rác Géza, ref. lelkész, Nagyhalász
18. Szombathy István, közs. jegyző, Nyírmihálydi
19. Vay Miklós, községi főjegyző, Oros
20. Tomory Dezső, ref. lelkész, Szabolcs

Nyíregyháza, 1930. augusztus hó 1-én.

Barth Ernő

[saját kezű aláírás]

egyesületi titkár

III. A PADOSZ nyíregyházi fiókegyesületének további működése

Amint látható, a közgyűlés jegyzőkönyvéhez Barth Ernő csak utólag, 1930. augusztus 1-jén csatolta az alapító tagok névsorát. Feltehetően ez az oka annak, hogy valamilyen korábbi jelenlevő nem tudta aláírni. Ezt követően – a megyei alispán nevében, aki személyében érintve volt, lévén az egyesület választmányi tagja – a megyei főjegyző az 1930. augusztus 7-én kelt 21004/1930.K. számú véghatározatával, az 1922. évi 77.000 B.M. sz. rendelet III. részében foglaltak alapján tudomásul vette a Pataki Diákok Országos Szövetsége nyíregyházi fiókjának megalakulását. Erről értesítést kapott a nyíregyházi polgármester, Barth Ernő egyesületi titkár és a belügyminiszter.¹³

Ha áttekintjük az alakuló közgyűlésen részt vett, illetve tisztségviselőnek megválasztott személyek névsorát, látható, hogy a Sárospataki Református Kollégium kisugárzását, azaz a Zemplénnel határos megyék értelmiségi összetételét jól jellemzi a pataki fiókegyesületek megformálódása, amelyekben elsősorban a jogászok és a teológusok domináltak (a pataki jogakadémia 1923-ig működött). Hasonló volt a helyzet Debrecenben és Miskolcon is. Az előbbi PADOSZ fiókegyesületben például alapító tag volt a helyi postaigazgató, a dohánygyár igazgatója, a törvényszéki elnök és több bíró, egyetemi professzorok, egyházi vezetők, azaz a város értelmiségi elitje. Miskolcon a fiókegyesület elnöke – Nyíregyházához hasonlóan – a főispán lett.

Feltűnő az is, hogy a nyíregyházi fiókegyesület elnevezése nem egyértelmű. A hatósági véghatározatban a PADOSZ „nyíregyházi csoportját” rögzítették, de az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve szerint Rác Gyula, az előkészítő bizottság titkára a „Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei” fiókegyesület céljairól, terveiről beszélt. Erre utalt az 1930. június 4-ei felhívás szövege, és később is találkozunk ilyen vagy hasonló elnevezéssel. Nyíregyháza címtárának 1930/31. évi kötetében a „Pataki Diákok Szabolcs-, Szatmár-, Bereg- és Ungvármegyei Szövetsége” szerepel, és ugyanígy jelöli egy fővárosi monográfia is.¹⁴ Ugyanakkor a Vén Diákok Lapja – amely szerint „szinte egyedülálló szervezettség” jellemzi a Pataki Diákok Országos Szövetségét – a PADOSZ Nyíregyházi Fiókegyesülete megalakulásáról írt.¹⁵

A nyíregyházi fiókegyesület életének további eseményeiről a PADOSZ Sárospatakon őrzött levéltári iratanyagában található dokumentumok alapján alkothatunk képet.¹⁶

1930. június 21-én a PADOSZ választmányi ülést tartott Sárospatakon. A napirend keretében meghallgatták a beszámoló a nyíregyházi és a miskolci fiókok megalakulásáról. Ezután – ahogyan azt Rác Lajos említette a nyíregyházi közgyűlésen – határozatilag megtörtént a Tanítóképző tanárainak, végzőseinek külön fölkérése a Pataki

¹³ Uo.

¹⁴ VERTSE K. Andor (szerk.): *Szabolcsvármegye és Nyíregyháza Címtára*, 1930/1931. évi IV. évfolyam, 60/d-e. o.; HUNEK Emil (szerk.): *Nyíregyháza és Szabolcs megye községei*, Bp., 1931, 236.

¹⁵ *Vén Diákok Lapja*, 1(1930/3), 1930. augusztus 25., 6.

¹⁶ Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára. Kp.II.1.1.PADOSZ jegyzőkönyvek; Kp.II.1.2.Vegyes iratok; Kp.II.2.Panka Károly iratai; Kp.II.3.Lelvelezés; Kp.II.4.Iktatókönyv.

Diákok Országos Szövetsége tagságára, mert bár a pataki képző 1929-től újra egyházi intézmény, formálisan mégsem volt része a Sárospataki Református Főiskolának.

1930. június 22-én a PADOSZ éves közgyűlésén társelnökké választották Erdőhegyi Lajos, Harsányi Gusztáv, Panka Károly és Ragályi Balassa Ferenc fiókelnököket (sorrendben: Nyíregyháza, Debrecen, Budapest, Miskolc képviselőiben).

1930. december 15-én a PADOSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Egyesülete választmányi ülést tartott. A feljegyzés szerint a tisztikar összetételét így rögzítették: elnök: Erdőhegyi Lajos; titkár: Barth Ernő; választmányi tagok: Andrassy Dániel, Bartha László, Gönczy Ákos József, Keéky István, Mikecz István, Rác Gyula, Rehó Gyula, Rimaszombathy Géza, Telegdy Bertalan. 1930 folyamán a nyíregyházi fiók 480 pengő segélyt és jutalmat osztott ki a pataki diákoknak.

1931. június 3-án zajlott le a nyíregyházi fiókegyesület „pataki estélye” Sóstón a szegény diákok segélyezésére, nyolc műsorszámmal (felolvasások, ének, zene, kórus), valamint egyesületi közgyűléssel.

A PADOSZ iratai között ezt követően 1932. június 12-én bukkan fel a nyíregyházi fiók: a Pataki Diákok Országos Szövetsége éves közgyűlésén, Sárospatakon, ahol elhangzik Novák Sándor országos főtitkári és Barth Ernő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiókegyesületi titkári jelentése. A PADOSZ taglétszáma ekkor kb. 300 fő, a nyíregyházi fióké 200 fő. Ezt követően a PADOSZ választmánya országos titkárrá választotta Barth Ernőt, aki megtartotta nyíregyházi tisztségét is, s aki az 1932. október 23-ai választmányi ülésen javaslatokat terjesztett elő a szövetség működésének felpozíciójára. Ugyanezen év folyamán változás történt a nyíregyházi fiók élén: Rimaszombathy Géza váltotta Erdőhegyi Lajost.

1933. május 1-jén Horváth János lett a PADOSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Egyesületének új titkára, mert Barth Ernőt áthelyezték Zalaegerszegré, emiatt lemondott az országos és a megyei titkári tisztségeiről.

1933. június 2-án került sor a PADOSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Egyesületének társasvacsorájára Sóstón. A tagokat az alelnök 12 körzetre osztotta. A továbbiakban ezek a körzetvezetők (mind református lelkészek vagy főszolgabírók) felügyelték a tagdíjfizetést, amelynek morálja így jelentősen javult.

1934. május 31-én ülésezett a PADOSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Egyesülete közgyűlése, amelyen mindössze 14 fő volt jelen. Ennek ellenére megállapították, hogy a taglétszám 326 fő, vagyis pedig 100,02 pengő. A jelenlevő országos elnök, Kazinczy Gábor bejelentette, hogy a tagdíjhátralék a Szövetsége egészének szintjén 20.000 P felett van. A fiókegyesület tisztújítást tartott, amelynek eredményeként Rimaszombathy Géza elnök, a titkár Horváth János, a pénztáros Keresztessy Lajos lett, illetve maradt.

Látszik, hogy a harmincas évek közepére a mozgalom forrásgyűjtő funkciója kiálladt, szoros összefüggésben a gazdasági válsággal. Azt tudjuk, hogy a PADOSZ 1936. évi közgyűlésén Barth Ernőt tiszteletbeli taggá választották, Rimaszombathy Géza pedig 1937-ben még alelnöke volt a PADOSZ-nak, tehát a nyíregyházi egyesület ekkor még létezett.

1938. április 30-án kihirdették az egyesületek fokozottabb felügyeletéről és ellenőrzéséről szóló 1938. évi 181.000/1937.B.M. sz. körrendeletet. Ez szigorította a jóváhagyás feltételeit (csatolni kellett az egyesületek vezetőségeinek névsorát, benne részletes személyes jellegű adatokkal: névváltoztatás, vallás stb.). Az ekkor működő egyesületek 30 napon belül kötelesek voltak benyújtani a rendőrséghez a minden működési körülményükre vonatkozó részletes adatszolgáltatást, és a továbbiakban ezt évente ismételniük kellett. Szinte ezzel egyidejűleg lépett hatályba az újabb egyesületek alakításának korlátozásáról és a felesleges egyesületek megszüntetéséről szóló 1938. évi 181.001/1937.B.M. sz. körrendelet is, amelynek alapján az illetékes törvényhatóság köteles volt előterjesztést tenni a belügyminiszternek a nem működő egyesületek megszüntetéséről. Tudjuk, hogy a PADOSZ debreceni fiókegyesületét az igazolási eljárások teljesen szétzilálták, s feltételezhetjük, hogy ugyanez történt Nyíregyházán is.

A Pataki Diákok Országos Szövetsége formálisan 1944-ig működött, Trócsányi József ügyvezető elnök 1944. július 20-án tette az utolsó postakönyvi bejegyzést. A nyíregyházi fiókegyesület feltehetőleg ennél jóval korábban befejezte aktivitását. E sajátos lobbiszervezet megalakulása, működése jól illusztrálja a két világháború közötti vidéki értelmiség anyaiskoláját szerető és támogató magatartását, s mint ilyen, feltétlenül tanulságos, sok tekintetben akár követendő példa lehet napjainkra nézve is.

// IDŐVONAL

SZATMÁRI EMÍLIA

Sárospataki Református Nagykönyvtár

Szatmári Emília

**„...CSAK A FŐISKOLA
ÉRDEKÉBEN ÉS
CSAK A RENDKÍVÜLI
KÖRÜLMÉNYEKRE
TEKINTETTEL...”:**

**MEGHATÁROZÓ FEJEZETEK
DR. ZSIROS JÓZSEF
ÉLETÚTJÁBÓL**

A pataki kollégium programjában mindig benne volt az a törekvés és szokás, hogy diákjait és tanárait külföldi tanulmányútra küldte, akik aztán a megszerzett értékes tudással és tapasztalatokkal hazatérve gazdagították és felfrissítették a kollégium szellemi életét.¹

Zsiros József emblemikus alakja lett a kollégium 20. századi peregrinációs programjának, noha méltatlanul keveset tudunk mind sárospataki, mind egyesült államokbeli szolgálatairól, egész életútjáról. Nevét leginkább az 1947-ben induló amerikai cseretanár akció másik alakjával, Eugene Osterhavennel együtt emlegetve ismerjük. S míg utóbbiról méltán jelent már meg számos magyar nyelvű életrajz, laudáció, megemlékezés, addig Zsiros Józsefről alig olvashatunk, leginkább a szóbeli hagyomány őrzött meg vele kapcsolatban néhány történetet – talán nem is egészen pontosan.

Zsiros József a sárospataki teológia 20. századi nagy tanárnemzedékének egyik tagja volt, ami önmagában vindikálja életpályájának minél szélesebb körű ismertetését, másrészt alaposabb vizsgálódást igényel az a nem szokványos cseretanár program, ami az ő elutazásával indult, de torzóban maradt. A helyére várt Osterhaven professzor már nem kapott beutazási engedélyt a vasfüggönyön inneni Magyarországra,² illetve Zsiros József peregrinációja is atipikusan végződött, nem tért haza az őt delegáló iskolába, sem hazájába.

1. A kezdetek

Zsiros József 1900. május 29-én született Hernádszentandráson, szegényparaszt család gyermekeként. Gimnáziumi tanulmányait Sá-

¹ A Sárospataki Főiskola Értesítője (később: Értesítő) az 1947–48. iskolai évről, Sárospatak, 1948. 16.

² BERTALAN Imre: Hírek a Sárospataki Református Teológiai Akadémia életéből – Marice Eugene Osterhaven emlékére (1915–2004), *tirek.hu*. URL: <http://tirek.hu/srl/cikk/89/> (utolsó letöltés: 2019. 03. 14.)

rospatakon végezte, 1920-ban érettségizett jeles eredménnyel.³ Ezután iratkozott be a teológiára, ahol 1924-ben tett első lelkészképesítő vizsgát.⁴ Kiemelkedő tanulmányi eredményeire és igen szegény anyagi helyzetére tekintettel teológus évei alatt végig ösztöndíjas hallgató volt. Szó szerint is kitűnő tanulmányi teljesítményére 1924-ben még a kollégium egész évét értékelő közigazgatói jelentés is kitért, amikor a kötelező-kön felül vállalt kutatómunkájával kapcsolatban megjegyezte: „*volt a pályázatok közt egy olyan pályamű is, amelyhez hasonlót már évek óta nem írtak (...) Ezt a művet Zsíros József IV. éves hittanhallgató írta.*”⁵ A pályatétel címe, amire dolgozatát benyújtotta, *Heizler József mint újszövetségi exegeta*. Eredményes munkája jutalmaként 300.000 koronát kapott.⁶ Nem tévedünk, ha ez alapján azt gondoljuk, a fiatal teológust a görög nyelv és az Újszövetséggel kapcsolatos tudományterületek érdekelték legjobban.⁷ Az 1924/25-ös iskolai évet – újra ösztöndíjjal – az Egyesült Államokban, Philadelphiában töltötte. Nagy Lajos, későbbi tanítványa, szolgatársa, 1964-től az Amerikai Magyar Református Egyház püspöke írta később ezzel az úttal kapcsolatban, hogy azért küldte a teológia tehetséges diákját 1924-ben Amerikába, hogy ott magasabb fokon is foglalkozzon a görög nyelvvel, sőt egyenesen azért, hogy felkészüljön az új-szövetségi professzorságra.⁸ Hazatérése után, 1926-ban szerzett lelkészi oklevelet.

De az eminens teológushallgató a tudományművelés mellett más területeken is jeleskedett és maradandót alkotott. Bekapcsolódott a cserkészmozgalomba, a pataki csapat egyik alapítója volt. Annak ellenére is kiállt a cserkészlet ügye mellett, hogy a mozgalom kezdetben nem volt népszerű: elleneztek a tanárok és túl nehéznek találták törvényeit a diákok. Zsíros József szilárd értékrendjét és elkötelezettségét jól szemlélteti az az eset, amikor egy óráközi szünetben az iskolaudvar egyik padjáról szólt a diákokhoz: kritikával illette az akkori diákéletet, amivel szemben ismertette a cserkészlet lényegét és célját, és csatlakozásra hívott. Bár a többség kigúnyolta, néhányan titokban csatlakoztak. Így indult a cserkészmozgalom Patakon 1921 szeptemberében. Az öt alapító teológus: Zsíros József, Vincze Károly, Szabó Zoltán, Újszászy Kálmán és Benke József voltak.⁹ Zsíros József több dalszöveget is írt a 134. sz. Hegyaljai Erő nevű csapatnak, némelyikük máig megtalálható a sárospataki Tudományos Gyűjteményekben.¹⁰

³ Értesítő 1918/19, 1919/20, 1920/21, 25.

⁴ VITRÉZ Ferenc: Árvai–Zsíros József (nekrológ), Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (később: SRKTGy) Adattár, Ag 215.

⁵ Értesítő 1923/24. 11.

⁶ Uo., 20.

⁷ Nem ez volt az első önálló kutatása. Már az előző tanévben is készített egy 100 lap terjedelmű dolgozatot *A lelkész szerepe a szövetkezeti életben* címmel, reflektálva a korszak új jelenségeire és kihívásaira. Ez a munkája szintén jutalmat kapott, még a pályatétel díján felül is. Lásd: Értesítő 1922/23, 22.

⁸ NAGY Lajos: Árvai–Zsíros József (nekrológ), in: *Bethlen Naptár* 1981, Bethlen Otthon, Ligonier, Pennsylvania (tovább: *Bethlen Naptár*), 190.

⁹ BARTHA Ákos: *A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei* (doktori értekezés), DE BTK, 2012; URL: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/129797/ertekezés-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (utolsó letöltés: 2019. 05. 15.).

¹⁰ Lásd: SRKTGy Adattár, Fsz. Kt. 3507.

2. Zsiros József teológiai és kollégiumi szolgálatai

Amerikából hazatérve, 1925-től a Tiszáninneri Egyházkerület több gyülekezetében szolgált: 1925-ben Putnokon volt segédlelkész, 1926-ban Taktaszadán helyettes lelkész, majd 1927–28-ban Ondon megválasztott lelképásztor. Innen hívta meg a teológia tanárának, miután 1928-ban elhunyt Harsányi István, az Ószövetség professzora. Az ő helyét foglalhatta el Zsiros József mint az ószövetségi tudományok és a héber nyelv tanára. Bár láttuk, korábban céltudatosan más területre készült, mint a nyelvek szerelmese, elfogadta a kihívást.¹¹ Valóban számos nyelvet tanult élete során: a latin, görög és héber mellett elmélyülten tanulmányozta az egyiptomi és sumér nyelvet is, s ezek mellett tökéletesen beszélt németül és angolul, továbbá olyan szinten ismerte az arab nyelvet, hogy abból több alkalommal stúdiumot tartott.¹²

1928 szeptemberétől – egyelőre – helyettes tanárként tanított héber nyelvet, ószövetségi írásmagyarázatot, ószövetségi irodalomtörténetet és tartott ószövetségi témájú szemináriumokat; majd a következő években rendkívüli tanárként a fentiekén túl ószövetségi vallástörténet és ószövetségi kortörténet órákat is kapott. Sokoldalúságára és rugalmasságára jó példa, hogy ha kellett, egészen más területeket is rábíztak: 1930/31-ben így oktatott test- és lélettant, 1932/33-tól rendszeresen német nyelvet, s időnként arab nyelv speciálkollégiumot is vezetett. Az 1934/35-ös tanévtől elvállalta a szimbolika órákat, a következő tanévben apologetikát is oktatott. 1936/37-től a fenti sor még ószövetségi kánontörténettel, később ószövetségi teológiával és ószövetségi bibliaismerettel bővült.¹³

1930-ban *magna cum laude* minősítéssel doktorált ószövetségi tudományokból a debreceni Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karán. Disszertációját *A dávidi zsoltárok szerzősége a Zsoltárok első könyve alapján* címmel nyújtotta be.¹⁴ A tudományos fokozat megszerzésére Kállai Kálmán debreceni professzor készítette fel.¹⁵ A doktori cím elnyerését követően választotta az egyházkerület vezetője rendkívüli tanárrá. „*Iskolánk szellemi fia volt eleitől, tudtuk, hogy sokat várhatunk hatalmas munkaképességétől, vasakarattól, törhetetlen szorgalmától, mégis meglepően örvendetes volt e gyors eredmény*” – hangsúlyozta az évet értékelő igazgató.¹⁶ Az 1931/32-es tanévet tanulmányi szabadságon töltötte, Berlinben volt tanulmányúton, ahol valószínűleg egyetemi magántanári vizsgájára készült.¹⁷ Tanszékét a kar belső helyettesítéssel látta el.¹⁸ 1935 júniusában szerzett egyetemi magántanári címet,

¹¹ BERETZ, Arpad L.: *Dr. Joseph Árvai–Zsiros, Rector Magnificus*, SRKTGy Adattár, Ag 215. A leírás Beretz püspöknek a Kálvini Zsinati Konferencia 40. alkalommal megrendezett éves találkozóján a dr. Árvai–Zsiros József professzor tiszteletére szervezett 1978. április 17-i vacsorán elhangzott beszédéből való.

¹² Uo.

¹³ Értesítő 1928/29, 1929/30, 49; 1930/31, 46; 1932/33, 50; 1934/35, 41; 1935/36, 35; 1936/37, 39; 1943/44, 24.

¹⁴ Uo., 1930/31, 20.

¹⁵ BERETZ: i. m.

¹⁶ Értesítő, 1930/31, 20.

¹⁷ VITÉZ: i. m.

¹⁸ Értesítő, 1931/32.

szintén Debrecenben.¹⁹ Előadását *A dábár szó fogalmi köréről* címmel tartotta.²⁰ Ezt követően 1935 novemberében az egyházkerületi közgyűlés „Zsiros József rendkívüli. theol. és egyetemi magántanárt rendes teológiai tanárrá választotta.”²¹

1936-ban foglalta el ünnepélyesen az ószövetségi tanszéket. Székfoglaló értekezését Dániel könyvéről tartotta. Előadása végén arról beszélt, hogy a kollégiumban addig eltöltött idő elég alkalmat nyújtott arra, hogy megmérje a rá váró feladatok óriási súlyát és megismerje erőtlenségét. „Alázattal kell megvallanom, hogy olyan dolgok végzésére vállalkoztam, amelyeknek méretei túlnőnek az én gyarló életem határain. Bizom azonban mennyei Istenemben, hogy kegyelmét nem vonja meg tőlem. Ebben a reménységben és ezzel a hittel indulok el a próféták útján, s teljes szellemi és testi erőmet latba vetve, kész vagyok mindannak a munkának az elvégzésre, amelyre nézve rendelkezett felőlem, amelyet vár tőlem az ég és föld teremő Ura és a világnak diadalmas királya: a megváltó Jézus Krisztus.”²² Az erőfeletti küldetés és a reménység motívumai refrénszerűen térnek majd vissza Zsiros József egész életében.

Későbbiekben, mint a debreceni egyetem magántanára, rendszeresen tartott előadásokat a tiszántúli városban is. Az 1935/36-os év második félévében heti kétóraban *Az Ótestamentum istenfogalma* címmel adott elő, továbbá ígéhirdetéssel is szolgált az egyetemi istentiszteleten.²³ Az 1939/40-es tanévtavaszi szemeszterében folytatta debreceni előadásait *Az ótestamentumi teológia alapvonalai* címmel.²⁴ Az 1938/39-es tanévtől a pataki teológiai akadémia igazgatója, 1940/41-től a kollégium közigazgatója is. Mindkét tisztségét az 1941/42-es tanév végéig töltötte be. Ezekkel egyidőben a Főiskolai Betegsegélyező Egyesület elnöke, a Főiskolai Ifjúsági Egylet elnöke, a Hittanhallgatók Egyletének elnöke, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny tanárelnöke, a tanári bibliakör vezetője is volt.²⁵ A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából több éven át kormánybiztosi és vizsgaelnöki feladatokat látott el a visszatért Kárpátalján az ungvári és a munkácsi zsidó gimnáziumokban.²⁶ Ugyancsak több alkalommal tartott pályaválasztási előadásokat a sárospataki, a miskolci és a rimaszombati gimnáziumokban.²⁷

Sárospatak szellemiségéhez, értékrendjéhez méltón, aktívan bekapcsolódott a '30-as évek faluért végzett szolgálataiba, különböző belmissziós munkákat vállalt, felelős tagja volt a pataki gyülekezetnek, aktív résztvevője a kollégium különböző szervezeteinek, vállalkozásainak. Ott látjuk a népfőiskolai tanfolyamok szervezői és tanárai között,²⁸ a Péntek Esték sorozat gyakori előadójaként,²⁹ de munkálkodott a

¹⁹ Uo., 1934/35, 18.

²⁰ Uo., 1934/35, 41.

²¹ Uo., 1935/36, 11.

²² ZSIROS József: *Dániel könyve*, SRKTGY Kézirattár, An. 3100.

²³ Értesítő, 1935/36, 38.

²⁴ Uo., 1939/40, 35.

²⁵ Uo., 1940/41, 62, 65, 76, 123.

²⁶ Uo., 1939/40, 35; 1940/41, 76; 1941/42.

²⁷ Uo., 1940/41, 76.

²⁸ Egy népfőiskolai előadását 1943/44-ben *A pusztuló amerikai magyarságról* tartotta.

²⁹ Egyik előadását éppen *Magyar életünk szumir gyökerei* címmel tartotta.

pataki KIE vezetőségében, ő volt a helyi gyülekezet Sztáray Mihály cserkészcsapatának parancsnoka, előadóként gyakorta szolgált SDG, KIE és teológuskonferenciákon,³⁰ a *Sárospataki Református Lapok* munkatársaként rendszeres szerzője is volt a lapnak és hűséggel tevékenykedett a pataki gyülekezet presbitereként. 1941/42-ben vetette fel egy Szegilongon építendő templom tervét az ott élő mintegy másfélszáz református hívővallásgyakorlásának biztosítása érdekében. Hamarosan meg is kezdődött a munka diákok és tanárok közös részvételével, Zsiros József irányításával. Az új templomot 1949-ben szentelték fel,³¹ de ő addig is, éveken át szívügyének tekintette a szegilongi gyülekezet pásztorolását, melyet teológushallgatók bevonásával végzett.³² A Timotheus öreg cserkészcsapat regös csoportjával kiszállásokon szolgált a visszacsatolt részek egyházközségeiben.³³ És a felsorolás még mindig csak részleges.

Sokirányú tanári, tudományos, publikációs, missziói, közösségi munkája mellett igehirdetőként és előadóként is gyakorta szolgált számos falusi gyülekezetben, detöbb alkalommal Sárospatakon és Miskolcon is.³⁴

Felelős munkájának, tehetségének, erőfeszítéseinek láttán újabb feladatokkal bízták meg. 1944 októberétől, éppen az egymást váltó megszálló csapatok sárospataki jelenléte és rekvirálásai idején tápintézeti felügyelőként kellett gondoskodnia a kollégium népének ellátásáról. Bár néhány hónapig, október 11-től január 18-ig a front miatt nem folyt oktatás a kollégiumban, a radikális körülmények és megváltozott keretek ellenére is érzékelhetőbbek és érthetőbbek.³⁵

Beretz Árpád püspökévtizedekkel későbbi méltatásában nagyon lényeglátón foglalta össze Zsiros József életútját: Isten rendkívüli dolgok elvégzésére hívta el őt, rendkívüli időkben.³⁶

1945 februárjától a Gazdasági Választmány (GV) élén a hosszabb ideig távol lévő Trócsányi József elnök helyett elnökhelyettesként az egész kollégium gazdasági-anya-gi ügyeiért vállalt felelősséget. Érzékeltet valamit e megbízatás hatalmas terheivel, a háború és az azt követő évek óriási kihívásaival kapcsolatban, hogy Zsiros József, aki különben sosem rettent meg a feladatoktól, előbb nem akarta elvállalni az elnökséget, később pedig többször is lemondott arról, mert úgy érezte, annak óriási súlyát nem vállalhatja. Kezdetben aggályai voltak azzal kapcsolatban is, hogy tápintézeti tiszt-ségével nem összeférhetetlen-e a GV vezetése, továbbá apósa a főiskola pénztárosa, sógornője a főiskolai pénztár dolgozója volt, s Zsiros József nem szerette volna, „*ha személye és működése körül bárki részéről bármiféle félreértés vagy gáncsoskodás támad-na*”.³⁷ A választmány azonban nem látott összeférhetetlenséget a körülmények miatt,

³⁰ Egy Szegilongon rendezett teológuskonferencián az előzővel hasonló témakörben tartott előadást: *A magyar nyelv szumir kapcsolatai* címmel.

³¹ SRTA Tanári Karának jegyzőkönyvei, 1947–51, SRKTGY Levéltár, D/CL/85.372.

³² Értesítő, 1938/39, 41; 1942/43.

³³ Uo., 1938/39, 41.

³⁴ Uo., 1943/44, 1934/35, 41; 1930/31, 40.

³⁵ Uo., 1944/45, 6–8.

³⁶ BERETZ: i. m.

³⁷ Gazdasági Választmány jegyzőkönyvei (tovább: GV), 1944/45, SRKTGY Levéltár, TIREL K.d.I.18.

és egyhangúan bizalmat szavaztak neki. Zsiros József fontosnak tartotta kinyilvánítani, hogy „*csak a főiskola érdekében és csak a rendkívüli körülményekre tekintettel vállalja el a felelősségteljes megbízatást*”,³⁸ ugyanakkor megígérte, hogy szívvel-lélekkel, legjobb tudásával szolgálja az Alma Matert az új megbízatásában is, ahogyan azelőtt is tette.

Álljon itt némi adalék ahhoz, hogy mit jelentett a háború utolsó évében, éppen a front idején elvállalni a GV vezetését. 1944-ben a németek elvitték a györgytarlósi és a bálványosi gazdaság egész felszerelését és állatállományát, ezzel kb. 1,5 millió pengős kárt okozva. Elvitték a Mudrány közel egész éves élelmiszerkészletét, az internátusok fa- és szénkészletét és berendezéseik nagy részét. Perked–Mosolygós 180 k. holdas gazdaságából az összes terménykészletet és a teljes állatállományt ugyancsak elrekkvirálták az egymást követő átvonuló katonai alakulatok. Ezeken felül a szovjet csapatok újabb 90 vagon terményt és élőállatot (600 sertést, 20 ökröt, 20 csikót) vittek el. A kollégiumi erdőkből kitermelt fát „az előjáróság” szétosztotta a menekülteknek és kitelepítetteknek. Az iskola lánctalpas traktora is eltűnt a háború forgatagában. Ez a felsorolás messze nem teljes, csupán illusztrációs szándékú.³⁹ „*Isten megsegítő kegyelme folytán – szükségben ugyan – mégis élünk*”⁴⁰ – írta a tanév végi GV elnöki beszámolójában Zsiros József.

Jól jellemzi az állapotok és az idő rendkívüliségét az is, hogy a GV elnöknek kérényeznie kellett a helyi rendőrségtől, hogy az iskolakert területére hullott, esetleg fel nem robbant aknákat kutassák fel és hatástalanítsák.⁴¹ A háború utáni állami intézkedések újabb katasztrófát idéztek elő a kollégium anyagi helyzetében: államosították azt az alapítványi földvagyonot, amely addig a szegénysorsú tanulók támogatását szolgálta. A Lorántffy Zsuzsanna hagyatékából származó királyhegyi szőlő kivételével minden alapítványi birtokot elveszített az intézmény. Tovább súlyosbította a helyzetet a beszolgáltatási kötelezettség, az adózás, és persze ki kellett fizetni a béreket is. A szovjet hadsereg ellátására továbbra is szénát, szalmát, kukoricát, zabot, burgonyát, babot, árpát, napraforgót, valamint három szarvasmarhát és két sertést kellett átadni.⁴² Ezekkel együtt, a vesztes háború után, a hiperinfláció csúcán, az 1945/46-os évet értékelve is nagyon világos volt a GV elnök hitvallása: „*az életet továbbvinni szent kötelességünk*”⁴³ – írta beszámolójában.

A rendkívüli időkben rendkívüli feladatokra elhívott teológiai professzor felelősen gazdálkodott a megmaradt anyagi javakkal: az ő gondja volt a szemeszterményeknek, burgonyának, borsónak, cukorrépának, napraforgónak a hozama, a kollégium gyümölcs- és szőlőtermése, állatállománya. De az ő feladata volt a háborús károk után az épületek helyreállítása, a tüzelőanyag beszerzése is.⁴⁴ Ő törődött a kollégium nyom-

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.; *Értesítő*, 1944/45, 6–8.

⁴⁰ *Értesítő*, 1944/45, 8.

⁴¹ GV, 1944/45.

⁴² *Értesítő*, 1944/45, 6–8.

⁴³ Uo., 1945/46, 8.

⁴⁴ Uo., 1946/47, 21–23.

dájának és könyvkereskedésének ügyeivel; ő fogadta fel a szőlőművelő munkásokat, alkudozott a bérekről, foglalkozott az újhelyi és faragószállási rétekekkel, és őt értesítette a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, hogy a front elöl hozzájuk menekítettértékek, többek közt a Lengyel Biblia és a náluk elhelyezett kollégiumi éremgyűjtemény eltűnt – azaz, hogy a megszálló szovjet katonaság „örizetbe vette” azokat.⁴⁵ Mivel azonnal felismerték, hogy „itt nem csak főiskolai értékek veszendőbe menéséről, hanem az egyéssz magyar nemzeti kutúra egyik legnagyobb dicsekedésének az elkallódásáról van szó”,⁴⁶ bizottság állt fel az elnök vezetésével az eltűnt értékek visszaszerzése céljából.

Zsiros József egyikprédikációjában – melynek keletkezési idejét nem ismerjük, de amelynek üzenete annyiszor volt különösen is aktuális saját életében és hivatása betöltésében – a remény fontosságáról beszélt. Talán éppen ezekben a hónapokban vetette papírra és hirdette másokat is erősítendő: „még elképzelnem is borzasztó, milyen lenne a mi életünk reménység nélkül. Vajon ma is nem a reménység tartja-e milliókban a lelket...? A reménységet kell azért ébren tartani magunkban, hogy erőnk legyen minden helyzetben a terhek hordozásához”.⁴⁷

Miközben a GV elismerte az elnök „önfeláldozással és sok fáradozással” terhes munkáját,⁴⁸ ő éppen (első) lemondására készült. A rendelkezésre álló forrásokból nem tisztázható „incidens” után 1945 augusztusában közölte a közigazgatóval, hogy bizonyos őt ért rágalmak miatt lemond elnökhelyettesi tiszteréről. A GV a közigazgató bejelentésére egy emberként állt Zsiros József mellé, szinte pótolhatatlannak minősítve személyét és ezirányú szolgálatait: „mivel az elmúlt hónapok is azt igazolják, hogy dr. Zsiros József GV elnökhelyettes úr személyére és munkájára a GV-nak a jelenben éppen úgy, mint a jövőben, múlhatatlanul szüksége van, ezért elfogadva azt, hogy rajta és rajta keresztül főiskolánkon és egyházunkon olyan sérelem esett, amely orvoslásra vár még, továbbá abban a reményben, hogy ez az orvoslás nem is fog elmaradni, tisztelettel felkéri dr. Zsiros József GV elnökhelyettes urat arra, hogy addig is, amíg ennek az orvoslásnak az ideje megfelelő tényezők részéről eljön, foglalja el állását és vigye hivatalát ugyanolyan hűséggel és odaadással, amilyen hűséggel és odaadással eddig vitte.”⁴⁹

Miután 1945 augusztusának végén Trócsányi József hivatalosan lemondott GV elnöki tisztségéről, amit egyébként 1921 és 1945 között, az iskola történetében leghosszabb ideig ő töltött be, Zsiros József formálisan is a GV elnöke lett. De amíg a Választmány tagjai 1945 szeptemberében is csak pozitívan nyilatkoztak az új elnökről: fáradtságot nem ismerőnek, áldozatkésznek, ügybuzgónak minősítették,⁵⁰ ő 1946 januárjában újra lemondott egészségi állapotára, lelki és családi okokra, illetve tanári elfoglaltságaira hivatkozva.⁵¹ A tagok az elnököt további áldozatokra és terhek

⁴⁵ GV, 1944/45.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ ZSIROS József igehirdetése, SRKTGy Kézirattár, Kt. d. 44.466.

⁴⁸ GV, 1944/45.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo., 1945/46, SRKTGy Levéltár, TIREL K.d. I. 19.

⁵¹ Uo.

hordozására kérték: „GV egyhangúlag kinyilatkoztatja azt a meggyőződését, hogy az elnök személye és ténykedése a mai időkben pótolhatatlan a főiskola anyagi kormányzásánál, s ezért végtelenül sajnálja az ő gyötrődéseit és testi-lelki fáradozásait, mégis kéri őt tiszttségének továbbvitelére annak a hitnek a kinyilatkoztatása mellett, hogy a főiskola ügyeiben teljesített mindennemű szolgálat istentisztelet számba megy”.⁵²

Alig fél év múlva, 1946 júniusában Zsiros József újra lemondott GV elnökségéről, mondván, hogy nagyon megfáradt, hogy tanári munkája sok tekintetben mulasztást szenvedett az elmúlt években és mert bizonyos körök elégedetlenek a személyével. A kollégium anyagi helyzete valóban válságos volt: a háborús veszteségek után, a szekularizáció megindulásával, a hiperinfláció teremtette abszurd állapotok következtében pénztára fizetéseképtelenné vált. Az új pénz, a forint bevezetése után rögtön 20.000 Ft kölcsönt kellett felvenni. A választmányi tagok azonban ez alkalommal sem fogadták el a lemondását. Úgy érveltek, hogy éppen a mélyponton lévő gazdasági helyzetben nem állhat fel hivatalából az elnök. Az elmúlt másfél év munkája pedig bizonyította, hogy személye az adott időben egyenesen pótolhatatlan. Biztosították arról is, hogy a tanári karok osztatlanul támogatják munkájában. Trócsányi József szerint az általános állapotok miatt az „elnök örhélyét még egészségének reszkírozásával sem lehet elhagyni”.⁵³ Így Zsiros József most is maradt. Intézte az őszi szüretet, lebonyolította a must értékesítését, kezelte a vár ügyeit, és a többit.

Munkájának megterhelő voltát jól érzékelteti, hogy a Választmány tagjainak legteljesebb bizalma és támogatása mellett sem akarta tovább vinni a GV ügyeit, 1946 novemberében ismét lemondott. Döntését most így indokolta: „a két évnyi munka során olyan fáradság nebezedett reám, melyet semmiképpen sem tudok lebírni magamban, s mely feltétlenül megakadályoz a gazdasági teendők továbbvitelében”.⁵⁴ Panaszkolta azt is, hogy azoktól nem kap támogatást munkájához, akiktől várja,⁵⁵ s ennek hiányában „tehetetlenség és kétségbeesés” fojtogatta, amikor az iskola „nyomorúságos helyzetére és jövőjére”⁵⁶ gondol. S bár korábban mindig engedett a Választmány kérésének, most „ez a legvégső elhatározása”.⁵⁷ Ám a GV tagok ez alkalommal sem fogadták el lemondását, így az elnök végül folytatni kényszerült a munkát.

1947. május 30-án újabb bejelentést tett: a teológiai kar őt jelölte ki a főiskola segélyezésének céljából Amerikában lefolytatandó körút vezetésére, de Zsiros József csak azzal a feltétellel vállalta el új küldetését, ha június 1-vel felmentik minden tisztességéből, hogy azúttal kapcsolatos előkészületeket intézhessen. Ahhoz, ugyanis, hogy méltóképpen képviselje a főiskolát, az egyházat, a magyar teológiatudományt, fel kell készülnie a körút előadásaira, illetve az őt vendégtanárként fogadó Hope College-beli oktatói munkájára is. Az elnök Újszászy Kálmánt javasolta maga helyett a

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo., 1946/47, SRKTGY Levéltár, TIREL K.d.I.20.

⁵⁵ Nem világos, hogy kikről beszél. Talán a kollégium vezetéséről?

⁵⁶ GV, 1946/47.

⁵⁷ Uo.

Választmány ügyeinek továbbvitelére.⁵⁸ A GV most méltányolta érveit, s június 1-vel felmentették az elnöki teendők végzése alól. A jegyzőkönyvek azonban arról tanúskodnak, hogy egészen elutazásáig folytatta GV elnöki munkáját.

3. A cseretanári program

A háború utáni néhány évben a kollégium kapcsolatai erősödtek a nyugati protestantizmussal. Sok nyugat-európai és tengerentúli teológus, lelkipásztor, egyházkormányzó, misszionárius vagy éppen diplomata érkezett Sárospatakra. A háború utáni külföldi kapcsolatok erősödése tette lehetővé a pataki peregrináció újraindulását és egy tengeren túli református kollégiummal való testvérkapcsolat kiépítését.⁵⁹

A Michigan állambeli Holland városában működő Hope College diákjai a világháború befejezése után elhatározták, hogy támogatnak egy olyan külföldi iskolát, melyet súlyos veszteségek értek a háborúévei alatt. A Hope College egyik tanára, Eugene Osterhaven rögtön Sárospatakot ajánlotta diákjai figyelmébe. Ő princetoni tanulmányai alatt hallott először a pataki kollégiumról Gönczy Árpádtól, az iskola 340. szeniorától, aki olyan szeretettel és sóvárgással beszélt az Alma Materről, hogy amerikai barátját egy életre megnyerte Sárospataknak. Eugene Osterhaven érdeklődése és érzelmi kötődése csak fokozódott magyar származású menyasszonyának zempléni gyökerei révén.⁶⁰ Néhány évvel később tehát azonnal és jó szívvél ajánlotta Sárospatakot hallgatói figyelmébe, mint a magyar protestantizmusnak olyan tiszteletreméltó intézményét, amely századokon át az evangéliumi keresztyénség és a tudomány bástyája volt a világnak e zaklatott részén. Előmozdították a kapcsolatfelvételt azok a tényezők is, hogy a két iskola eszményeit és nevelési elveit azonosnak, méreteiket szintén hasonlóknak értékelték Amerikában. Miután a diákok elfogadták tanáruk ajánlatát, az események felgyorsultak. 1946-ban gyűjtésbe kezdtek a pataki kollégium javára. Még ebben az évben a Hope College a pataki főiskolát testvérintézetévé fogadta.⁶¹

A váratlan történésekre reflektálva a pataki kollégium 1947. március 29-én az amerikai testvérintézetiszteletére emlékünnepeget tartott az imateremben. A főiskola nevében a közigazgató ünnepi beszédet mondott, majd „változatos és művészi értékű műsorszámok”⁶² következtek, melyek felejthetetlené tették az alkalmat, amit a tanárok és hallgatók mély hálaérzete és szeretete valóságos áhítatos ünneppé avatott. Valóban, a Hope College nemes tettéért, bőkezű adományáért viszonzásul Patak „csak” szeretetet és hálát adhatott. „*Irántuk érzett hálánkat és szeretetünket főiskolánk jótévedőiről való emlékeink között őrizzük meg*”⁶³ – jegyezte be naplójába a közigazgató.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ SZENTIMREI Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása, *Széphalom*, 1995, 194.

⁶⁰ BERTALAN: i. m.

⁶¹ Értesítő, 1945/46, 8.

⁶² Közigazgatói napló, 1946/47, SRKTGy Levéltár, TIREL K.d.III.123.

⁶³ Uo.

1947-ben a Hope College fenntartó testülete egy cseretanár program megszervezéséről döntött,⁶⁴ s egy patakitanár meghívása még az év folyamán meg is érkezett.⁶⁵ Ahogy láttuk, Zsiros Józsefet a teológiai kar kérte fel, hogy vállalja ebben a szolgálatban is az úttörő szerepet. Eredetileg két iskolai évről lehetett szó, hiszen a teológiai igazgató 1947 végén arról tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy Zsiros József a mostani és a jövő iskolai évre szabadságot kért, mivel két évre cseretanárnak utazott.⁶⁶ Ehhez képest a Teológiai Kar jegyzőkönyvében azt találjuk, hogy 1948. augusztus 16-án tartott ülésükön, kollégájuk kiküldetési idejének lejárta előtt, megköszönve a Hope College-nak és Zsiros Józsefnek is a kapott áldásokat és javakat, kifejezik azon kívánságukat, hogy az összeköttetés fennmaradása és elmélyítése érdekében szeretnék, ha tanártársuk küldetése „legalább még egy további évvel”⁶⁷ meghosszabbodna. A program bizonytalanságát jól jelzi, hogy Zsiros József tartózkodási engedélye eredetileg csak 1948. július 14-ig szólt.⁶⁸

Kezdetben valódi csereprogramról volt szó, azaz Zsiros József helyett Eugene Osterhaven jött volna Sárospatakra. A kollégium korabeli iratai között semmi nyomát nem találjuk a Hope College-i professzor utazása elmaradásának. Bertalan Imre, Szentimrei Mihály és Újszászy Kálmán évtizedekkel később írták le azt, amit a szájhagyomány is őrzött, azaz hogy a baloldali politikai fordulat után az amerikai tanár nem kapott beutazási engedélyt Magyarországra.⁶⁹ Ameddig ez nem volt nyilvánvaló, addig Patak készült az Osterhaven-család fogadására. Bár a professzor érkezésének pontos időpontja 1947-ben még bizonytalan volt, a teológia tanári kara valamikor 1948 tavaszára várta őket. A GV is munkálkodott az amerikai vendégek érkezésének ügyében. 1947. július 24-i ülésükön tárgyaltak lakhatásukról és ellátásukról. Mivel más lakás nem állt rendelkezésre, Zsiros József saját lakását ajánlotta fel bútorzatával együtt az öt fő családnak. És mivel Zsirosék lakásában nem volt folyóvíz, a GV arról rendelkezett, hogy rövid határidővel konyhai vízcsappal, fürdőszobával és vízöblítéses WC-vel szereljék fel azt. A család tagjainak ételmezését pedig az angol internátus gondjaira bízta.⁷⁰

A kollégium Igazgatótanácsa is örömmel értesült a kínálkozó tengerentúli lehetőségéről, a testvérintézményi kapcsolatot és Zsiros József meghívását a főiskola, de végső soron az egész magyar teológia megtiszteltetéseként értelmezték. Rendelkeztek Eugene Osterhaven sárospataki tanításának előkészítéséről: szükségesnek tartották, hogy a következő hónapokban legalább 6-8 teológus tökéle-

⁶⁴ Dr. Zsiros József fogadtatása a Hope College-ban istentisztelet keretében. Tájékoztató anyag. SRKTGY Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁶⁵ Értesítő, 1946/47, 32.

⁶⁶ Teológiai igazgató levele a VKM-nek, 1947. dec. 6., SRKTGY Levéltár, Kk.V.4.

⁶⁷ Kivonat a Teológiai Kar 1948. aug. 16.-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből, uo.

⁶⁸ ZSIROS József levele Nagy Barnának, s. d. (érk. 1948. jan. 14.), SRKTGY Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁶⁹ BERTALAN i. m.; SZENTIMREI i. m.; ÚJSZÁSZY Kálmán: Dr. Eugene M. Osterhavenről. Adalékok életéhez és munkásságához, *Széphalom*, 1996, 350.

⁷⁰ GV, 1946/47.

tesítse az angol nyelvtudását, hogy akadálymentesen hallgathassák majd az amerikai professzor előadásait.⁷¹

Zsiros József tantárgyainak oktatását a kar belső helyettesítéssel oldotta meg, óráit Koncz Sándor és Darányi Lajos között osztották szét.⁷² A pataki tanárt elutazása előtt 1947. november 9-én búcsúztatta a tanári kar a közigazgatói hivatalban, másnap pedig kollégái és diákjai kísérték ki az állomásra őt és vele utazó családját, feleségét, Balsai Irént és fogadott fiukat, Sándort.⁷³ Az út nem volt problémamentes. Baselen és Párizson át jutottak Londonba, ahonnan hajóval készültek az Egyesült Államokba. A kislány azonban útközben megbetegedett,⁷⁴ és a londoni tartózkodásuk, ellátásuk teljesen megoldatlan volt. Nagy Barna közigazgató Sárospatakról igyekezett elintézni, hogy a hajó indulását megelőző egy-két hétben valahol Hollandiában kaphasson szállást a család.⁷⁵

Zsiros József Hope College-beli hivatalos fogadtatására és bemutatására istentiszteleti keretek között, kellő ünnepélyességgel került sor 1948. január 14.-én.⁷⁶ Az erről az alkalomról érkezett több oldalas angol nyelvű beszámolót a tanári kar magyarra fordította és köröztette, hogy az lehetőleg minél szélesebb körben ismertté válhasson. Az erről az alkalomról szóló tájékoztató levél után aztán egyre kevesebbet, végül szinte semmit nem tudunk Zsiros József amerikai munkásságáról, életéről. Az Értesítők lakonikus stílusban jegyezték fel évről évre a cseretanárság tényét, ritkán az érkezett adományokról is szóltak,⁷⁷ a jegyzőkönyvek az 1951-ig eltelt három esztendőben csupán néhány alkalommal említik nevét, köszönetet mondva fáradhatatlan adománygyűjtéséért, esetleg az órái helyettesítésével kapcsolatos döntéseket rögzítik minden kommentálás nélkül.⁷⁸ A kollégium vezetőinek és testületeinek levelezését tanulmányozva ugyanezzel a helyzettel találkozunk: Zsiros Józsefről 1948 májusa után gyakorlatilag nincs szó. Az az első hipotézis, hogy a kommunikáció hiányának olyan objektív okai lehettek, mint a távolság vagy a Nyugattal való kapcsolattartás szoci-

⁷¹ *Az Igazgatótanács 1947. október 24-i gyűlésén előterjesztett teológiai kari ügyek*, SRKTGY Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁷² Uo.

⁷³ *SRTA Tanári Karának jegyzőkönyvei, 1947–51*, SRTGY Levéltár, D/CL/85.372; Közigazgatói napló, 1947/48.

⁷⁴ ZSIROS: Levele, i. m.

⁷⁵ NAGY Barna levele Makkai Lászlónak, 1947. okt. 27., SRKTGY Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁷⁶ *Dr. Zsiros József fogadtatása...*, i. m.

⁷⁷ Értesítő, 1948/49, 9.

⁷⁸ Az 1948/49-es évről készült akadémiai igazgatói jelentés mindössze megemlítette, hogy Zsiros József továbbra is a testvérkollégiumban végzi „szép szolgálatát”. Ld. *Jelentés a sárospataki ref. Theol. Akadémia 1948/49. évi működéséről*, SRKTGY Levéltár, Kk.III.5. *Zsiros József testvérünk továbbra is a távoli testvérkollégiumban végzi szolgálatát, melynek részleteiről a szükségéppen gyérülő kapcsolat folytán kevesebbet tudunk mint korábban, de azt bizonyosan tudjuk, hogy az ő lelkiületének gazdagságával és agilitásával betöltött szolgálat.*” Ld. *Igazgatótanácsi jegyzőkönyv*, 1950. jún. 27., SRKTGY Levéltár, Kollégiumi közigazgatói iratok. Kk.III.2. Zsiros József óráit az 1950/51-es tanévre is felosztották a kar tagjai maguk között: a héber nyelvtant Tussay János, a kerület missziós lelkipásztorja tanította, az ÓSZ bibliáismeretét Darányi Lajos, az ÓSZ bevezetését Nagy Barna, az exegézist Koncz Sándor adták elő. ÓSZ szemináriumot pedig Szabó Zoltán vezetett. Ld. *SRTA Tanári Karának jegyzőkönyvei, 1947–51*.

alista-típusú akadályai, megdölni látszik Zsiros Józsefnek „az utolsó”, 1948. április 13.-án kelt levelét olvasva. Az ominózus levél megírásához nagyon rövid út vezetett.

A pataki professzor Amerikába érkezése utáni első levele baráti hangvételű és feltétlenül pozitív. Beszámolt oktatói feladatairól,⁷⁹ gyülekezeti szolgálatairól.⁸⁰ „*Vál-laimra óriási felelősség nehezedik. Imádkozzatok!*”⁸¹ – kérte. Az utazásukról szóló beszámoló után örömmel jelentette, hogy hamarosan 900 pár új cipőt és némi ruháneműt küld haza a Hope College újabb adománygyűjtésének eredményeképpen. Megtapasztalva néhány amerikai professzor Patak-barátságát, áldozatos munkáját, már ebben a levélben kérte, hogy a kollégium „*kreálja*” tiszteletbeli tanárává Eugen Osterhavent, aki minden Patakért való kezdeményezésnek mozgatója, valamint a Grand Rapids-ban (Mich) működő Calvin Theological Seminary tanárát, Clarence Bouma-t, aki szintén lelkes támogatója volt a pataki kollégiumnak és aktív szereplője az annak javára szervezett gyűjtéseknek. Javasolta továbbá, hogy a Hope College elnökét, Irwin J. Lubberst pedig, aki maga is Patak nagy patrónusává lett, nyilvánítsák tiszteletbeli igazgatótanácsossá.⁸² Ezekkel a gesztusokkal még nyomatékosabban kifejezhetik köszönetüket Sárospatak amerikai barátainak erőfeszítéseikért és támogatásukért, illetve e címek további ösztönzést is jelenthetnek a jövőben. Ezek mellett Zsiros József arról is tudósította a teológia igazgatóját, hogy azok az amerikai magyar lelképásztorok, akiknek tiszteletbeli címéről a közelmúltban otthon már döntés született, sérelmezik, hogy arról nem kaptak hivatalos értesítést, hiányolják, hogy a címek odaítélése okán a kollégium nem szervezett ünnepi alkalmat számukra, ahol előadásukat megtarthatták volna, de legfőbb pontjuk mégis az, hogy nem kapták meg díszokleveleiket sem.

Január 30.-i és március 31.-i keltezésű leveleinek ugyanezek voltak a legfontosabb részei: sürgette a magyar lelkészek valamint Osterhaven és Bouma professzorok tiszteletbeli tanári és Lubbers elnök tiszteletbeli igazgatótanácsosi oklevelének elkészítését és elküldését. Ezek mellett javasolta még, hogy a Hope College három diákját is fogadja tiszteletbeli hallgatójává a pataki teológia, ami az amerikai iskola egész diáksága felé gesztus értékkel bírna. Köszönet lenne az mindnyájuk áldozatos munkájáért és azokért a javakért, melyeket már kaptak tőlük, s amelyek a jövőben még realizálódhatnak. Nem mellesleg mindkét levélben 1000-1000 dollár összegű segély elküldéséről tudósított.⁸³

Zsiros Józsefnek április 13.-án írt levele egészen más, mint a korábbiak. Eddig Nagy Barnának, a teológia igazgatójának címezte baráti megszólítású és hangvételű leveleit. Most a teológiai karnak írt hivatalos stílusban, magázódó formában, s azzal a kimon-

⁷⁹ Heti 10-12 órában tanított a Hope College-ban.

⁸⁰ Általában minden vasárnap más gyülekezetet látogatott meg, néha többet is, ahol vagy ígét hirdetett, vagy előadást tartott, de minden alkalommal Patak érdekében mozgósított.

⁸¹ ZSIROS: Levele, i. m.

⁸² Uo.

⁸³ ZSIROS József levele Nagy Barnához, 1948. jan. 30.; 1948. márc. 31., SRKTGy Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.IV.5.

dott szándékkal, hogy „utolsó” üzenete levéltárba kerüljön. Új a hangneme, a stílusa, és bár tartalma részben régi, de kiegészül valami egészen újjal, valami megdöbbenővel. E levele keletkezésének egyetlen oka volt: továbbra sem érkeztek meg a tiszteletbeli címek megítélését igazoló oklevelek, sőt érdemi választ sem kapott többszöri felvetésére, kérésére. Nem volt hajlandó elfogadni, hogy erre az ügyre nincs idő, nincs kapacitás Sárospatakon. Elkéseredve és fájdalmasan kérte számon, hogy ha ő naponta mindössze 2-3 órát alszik, hogy helyt álljon mindenütt, „*mért alszik otthon más többet?*”⁸⁴

Néhány mondatban érdemes foglalkozni az Amerikában kialakult helyzettel, hogy jobban megértsük annak kellemetlen voltát Zsiros József számára, és hogy lássuk annak akár komoly következményeit is a kollégiumra nézve. Arról volt szó, hogy az amerikai magyar református lelkészek és az amerikai tanárok informálisan már értesültek a címek odaítéléséről, vagy odaítélésének tervéről, és feszülten, idővel pedig többen frusztráltan várták a fejleményeket. Olykor kimondatlanul, időnként nyilvánosan is kimondva kérték számon Zsiros Józsefen a hivatalos értesítések, a díszes oklevelek és az ünnepélyes forma elmaradását. Egyes esetekben meg is szégyenítették őt ezekért.⁸⁵ Zsiros József hiába magyarázta el leveleiben, hogy a hála és tisztelet ilyen kifejezésére azért is szükség van, mert Amerikában sokat számít „a papír”. Ott szükséges valami korpusz, amit üveg alá lehet tenni, ki lehet függeszteni, büszkén meg lehet mutatni. Igaz, Patak mindezekről függetlenül, önként és őszinte hálából is kifejezhetné elismerését, de ebben a felfokozott helyzetben azonnali cselekvés szükséges. Zsiros József úgy érezte, nem értik otthon a kialakult helyzetet, nem értik, hogy ő többé nem kérhet semmit a kollégiumnak, ha előbb Patak nem mutat gesztust az eddigiekért, és nem értik az ő helyzetét sem: hogy háttér nélkül, a kollégium maximális támogatása nélkül ő egyedül Amerikában „*semmi*”.⁸⁶

A Hope College 1948. július 6.-án készült tanévzárót tartani. Zsiros József utolsó határidőnek jelölte ki ezt az alkalmat, hogy az iskola tanárainak és tanulóinak átadja a pataki tiszteletbeli okleveleket. Ehhez azt kérte, hogy ő legkésőbb május végéig kapja meg azokat. Ezután bomlott ki a levél új tartalma, az ultimátum. „*Ha az Alma Mater nem támogat örült erőfeszítéseimben, a consequenciákat levonom. A szégyent nem fogom tudni elviselni. (...) Ünnepélyesen kijelentem: amennyiben május végére a kért kitüntető oklevelek nem érkeznek meg, szégyenemben a Hope College-nak is hátat fordítok, az általam imádásig szeretett Alma Materért megkezdett harcot is feladom, mint többen megtették már. Aztán elvállalom valamelyik szórvány gyülekezetnek a gondozását (van itt elég belőlük!) s nyugodtan leélem hányt-vetett nyavalyás életemet. (...) Az oklevelek megérkezéséig több levelet nem írok. Ha a kért időre nem érkeznének meg, méltóztassanak e levelemet utolsónak tekinteni.*”⁸⁷

⁸⁴ Uő, *Levele a Tanári Karhoz*, 1948. ápr. 13., uo.

⁸⁵ Magyar református közösségekben több alkalommal is kritikával illették, olykor támadták Sárospatakat („Patak-ellenesek”) a mulasztásáért és következtelenségéért. Bouma professzor pedig, aki Grand Rapids-ból segítette a kollégiumot, éppen megjelenő könyvét is Pataknak készült dedikálni. De mit köszönjön meg, ha eddig csak ő adott? – kérdezte Zsiros József.

⁸⁶ ZSIROS József levele a Tanári Karhoz. 1948. ápr. 13., uo.

⁸⁷ Uo.

Lassan meghallották Patakon a kiáltó szót: április 20-án kelt levélben arról tájékoztatták Zsiros Józsefet, hogy egy budapesti iparművész készíti majd el az okleveleket. Úgy látták, május végéig a három diáké, valamint Osterhaven és Bouma professzoroké meglehet, ugyanakkor Lubbers elnök tiszteletbeli igazgatótanácsossága bizonytalan, mivel addig igazgatótanácsi ülés sem lesz, ahol megválaszthatnák.⁸⁸ 1948. május 10-én Jassik Ámos budapesti grafikus tanárral már az oklevelek költségeiről és terveiről egyeztetett az igazgató. Úgy tűnt, megoldódott a tiszteletbeli igazgatótanácsos cím ügye is, mert a tanárok számára három darab bőrtáblás, a diákok számára három darab vászonkötéses oklevelet terveztek. A tanárok diplomájának latin nyelvű szövege ekkor még csak fogalmazvány formában volt meg, a diákok oklevelének angol nyelvű szövegezése egyelőre sehogy. Abban mindenesetre megállapodtak, hogy május 20-ig az első hat darab elkészül.⁸⁹ Az oklevelek végül május 28-án lettek készen, s még aznap elküldték azokat légipostával. Igaz, gyakorlatilag átadhatatlan formában, mivel költségtakarékosság címén mind a hatot egy bőrtokba tették. Öt oklevél dísztokját utólag tervezték hagyományos postával küldeni. Ebben a levelében Nagy Barna ígéretet tett arra is, hogy a magyar lelkészek oklevelei is elkészülnek június folyamán.⁹⁰

Hogy valójában mennyire volt kardinális ez az ügy Amerikában, azt utólag helyesen megítélni nemigen tudjuk. Azt elfogadhatjuk, hogy Zsiros József annak érezte. Abban sem lehet hitelesen állást foglalni, hogy a kollégium mintegy három hónapos késlekedése ebben a dologban mennyire származott értetlenségből, egyszerű mulasztásból, netán hanyagságból, vagy objektív okokkal is magyarázható volt. Utólag úgy tűnik, jelentős részben emberi tényezők vezettek a szakításig.

Hogy pontosan mikor, milyen keretek között kerültek átadásra az oklevelek, nem tudjuk. Zsiros József április 13.-i levele valóban utolsó volt – legalábbis e tárgyban. Vagy nem érkeztek meg a légipostán feladott oklevelek sem az ultimátumban megjelölt határidőig, vagy tokok hiányában nem lehetett átadni az évről évre istentiszteleten azokat, mindenesetre Zsiros Józsefnek több levelét nem találjuk sem a teológiai igazgatói levelek, sem a közgazgatói levelek között.

Ha csak arra gondolunk, hogy még évekig érkeztek további adományok a kollégium számára a tengerentúlról, melyekhez közvetlenül vagy közvetetten köze volt Zsiros Józsefnek, vagy arra, hogy a teológiának évről évre terveznie kellett az ószövetségi tantárgyak oktatásával, nehéz elképzelni, hogy valóban megszűnt volna minden kommunikáció a kollégium és delegált tanára között. Az biztos, hogy a levéltárban a fentiekén kívül mindössze egyetlen levelét találjuk még Zsiros Józsefnek, egy 1949. június 10.-i keltezésűt, melyben lemondott GV elnöki tiszteréről. Elgondolkodtató tény az is, hogy Nagy Barna egyik levelében arra kérte kollegáját, küldjön el a kollégium számára minden nyomtatványt, prospektust, programfüzetet, melyen neve szerepel. Ezáltal is szerettek volna itthon tájékozódni az amerikai

⁸⁸ *NAGY Barna levele Zsiros Józsefnek*, 1948. ápr. 20. SRKTGY Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁸⁹ A teológia levélváltása Jassik Ámossal, 1948. máj. 10., uo.

⁹⁰ *NAGY Barna levele Zsiros Józsefnek*, 1948. máj. 28., uo.

történekekről, és dokumentálhatták volna azt. A kérést tartalmazó levél megmaradt a levéltárban, de a kért anyag hiányzik. Úgy tűnik, Zsiros József tartotta magát ultimátumához, a hivatalos, formális kommunikációnak a továbbiakban semmi nyoma nincs. Elképzelhető, de nem bizonyított, hogy informálisan valamely kollégájával, kollégáival magánlevelezést folytatott. Az sem kizárt, hogy esetleg Zsiros József feleségének pataki családján, kollégiumi dolgozó apósán keresztül jutott információhoz a teológia. Legkisebb annak a valószínűsége, hogy mégis folytatódott a hivatalos levelezés, de az ismeretlen okokból nem maradt fenn. Az április 13-i levélből az amerikai gyülekezeti szolgálat elvállalása és a haza nem térés biztosan igazolt tények, nagy a valószínűsége a levelezés megszakításának is.

Igaz, szájhagyomány útján terjedt Zsiros József Amerikából haza nem térésével kapcsolatban is egy magyarázat, hogy ti. Rákosi Magyarországa, a kommunista államhatalom nem engedte őt vissza. 1980-ban írta ezt le először, és talán egyedül Nagy Lajos egy nekrológban.⁹¹ Tudjuk, hogy a kollégium más tanárai, munkatársai is utaztak Nyugatra az 1940-es évek végén. Az 1947/48-as tanévben Újszászy Kálmán Svédországban, Maller Sándor gimnáziumi tanár pedig Skóciában járt tanulmányúton.⁹² Mindketten hazatérhettek, hazatértek. 1948/49-ben Nagy Barna Amszterdamban, Maller Sándor és Czegle Imre Írországban kutattak, tanultak rövidebb-hosszabb ideig.⁹³ Hazatérhettek, hazatértek. Mindez önmagában nem igazolja és nem is cáfolja a fenti szájhagyományt. Azt mindenesetre demonstrálja, hogy nem tekinthető evidenciának az a közzelfogás, hogy 1948 után Nyugatról nem lehetett hazatérni. Emellett érdekes adalék lehet, hogy 1947 és 1949 között egyébként sok nyugati lelkész, teológus vendégeskedett Patakon. Ekkor járt itt Barth, Lüthi és Thurneysen Svájcból, de érkeztek hollandok, kanadaiak, skótok és svédek is.

Zsiros József amerikai munkássága mindenesetre jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a pataki teológia nyolc új tiszteletbeli tanárral, egy tiszteletbeli igazgatótanácsossal, egy tiszteletbeli lelkésszel és három tiszteletbeli diákkal gazdagodjon. A kollégium az oklevelekhez tartozó, a címek odaítéléséről szóló kísérőleveleket jóval később, augusztusban postázta. E kísérőlevelek másodpéldányaiból ismerhetjük annak a hét amerikai magyar református lelkésznek a nevét, akiket tehát 1948-ban a pataki kollégium tiszteletbeli címeikkel tüntetett ki. Ők Szabó László windverri, Béky Zoltán trentoni, Böszörményi István bridgeporti, Újlaky Ferenc washingtoni, Vincze Károly Perth Amboy-i, Urbán József bronxi, Borsy Kerekes György washingtoni, Szabó István toledo-i és Kalassay Sándor Earth Chicago-i lelkészek.⁹⁴

Zsiros József Amerikában Sárospatakért végzett munkájának számos kézzelfogható eredménye volt még. 1948 végén 39 láda adomány érkezett a Hope College-tól,⁹⁵

⁹¹ NAGY Lajos: i. m., 191.

⁹² Értésítő, 1947/48, 23.

⁹³ Uo., 1948/49, 9.

⁹⁴ A tiszteletbeli címekkel kitüntetett lelkészeknek írt kísérőlevelek másodpéldányai. SRKTGy, Levéltár, Igazgatói irattár, Kk.V.4.

⁹⁵ SRTA Tanári Karának jegyzőkönyvei, 1947–51; 1948. okt. 18-i levél, Kk.V.5.

majd hamarosan újabb 22.⁹⁶ Egy 1949. júliusi szállítólevél 60 kg angol nyelvű használt tudományos könyv érkezéséről tájékoztatott.⁹⁷ 1950 januárjában újabb 3 csomagot küldött a Hope College, de Patakon még továbbiakat is vártak, s ugyanebben az esztendőben több alkalommal érkezett Zsiros Józseftől Streptomycin gyógyszer, ami Magyarországon nem volt elérhető, s amivel a TBC-s betegeket gyógyították.⁹⁸ Az érkezett adományokat szép gesztussal köszönte meg egy alkalommal a kollégium. 1949. szeptember végén küldték el a Hope College-nak ajándékukat: egy úrasztali terítőt készítettett a teológia, sajátjának pontos mását. Azt a kívánságukat fejezték ki ezen módon, hogy az azonos terítővel „úrasztali közösség legyen a szeretet és a hála, a közös hit és keresztyén reménység köteléke”⁹⁹ közöttük.

Zsiros József által kerültek egymással kapcsolatba Sárospatak és Holland városának lelkipásztorai, gyülekezetei is. Darányi Lajosnak a michigani kisváros lelkészéhez, Jacob T. Hoogstra-hoz írott leveléből tudható, hogy kedves barátjuk és testvérük által kötötte össze Isten a két közösséget. Ez az új kapcsolat baráti és szakmai levelezést, valamint újabb szeretetadományokat eredményezett.¹⁰⁰

Az a valóban utolsónak tűnő levél, melyben Zsiros József 1949. június 10-én lemondott GV elnöki tisztéről, az előzőkhöz képest ismét egy újabb fordulatot érzékeltet. A levél szerzője fájdalmasan írt benne arról, hogy bár másfél éve távol került „szellemi édesanyja kebelétől”,¹⁰¹ de állandóan az ő szolgálatában él. Küzdelmeiről, vergődéseiről képtelen beszámolót adni; munkája végső eredményeivel teljesen elégedetlen. „Bocsássatok meg, bocsásson meg nekem az én Szellemi Édesanyám, hogy csak ennyire voltam képes”¹⁰² – gyötrődött. Az iskoláért végzett missziót folytatni tervezte, bár nem tudta, hogy alakul az élete. „Hazatérésem időpontját nem látom biztosan”¹⁰³ – írta, s azt sem tudta, meddig maradhat a Hope College-nál, hová kerül azután, mit tehet esetleges új helyén Patakért. Ezek után nyújtotta be lemondását a GV elnökségről, mivel az a munka egész embert követel. Esetleges tévedéseierért elnézést kért.¹⁰⁴

A közigazgató az Igazgatótanács ülésén felolvasta Zsiros József levelét, ugyanakkor felterjesztette a köziskolai széknek azt a javaslatát, mely szerint az egyházkerület válassza meg dr. Zsiros Józsefet a főiskola tiszteletbeli igazgatótanácsosává „*páratlan*,

⁹⁶ Közigazgatói napló, 1948/49. SRKTGY Levéltár, TIREL K.d.III.123.

⁹⁷ SRKTGY Levéltár, Kk.III.5.

⁹⁸ 1950. febr. 17., 1950. márc. 1. Uo., Kk.V.6.; 1950. márc. 27., 1950. jún. 10., Uo. Kk.III.2. Azokat az ajándékokat, térképeket, könyveket, pénzt, melyek kifejezetten Osterhaven küldött Patakra, itt nem említjük.

⁹⁹ Közigazgatói napló, 1949/50. TIREL K.d.III. 123.

¹⁰⁰ DARÁNYI Lajos levele Rev. Jacob T. Hoogstra lelkésznek (Holland, Michigan), 1949. márc. 16. uo., Kk.III.2.

¹⁰¹ ZSIROS József levele a közigazgatóhoz GV elnökségről lemondása tárgyában, 1949. jún. 10.; Jegyzőkönyv az Igazgatótanács 1949. július 7-i üléséről. Igazgatótanács jegyzőkönyvek, 1947–1952, SRKTGY Levéltár.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

önmagát elégető s a messze idegenben Alma Materéért fáradhatatlanul buzgólkodó szolgálatának elismeréséül s további munkájának megerősítéséül”.¹⁰⁵ Ezek után az Igazgatótanács javasolta az egyházkerületi közgyűlésének, hogy Zsiros Józsefet tiszteletbeli gazdasági választmányi elnökké és tiszteletbeli igazgatótanácsossá válassza.¹⁰⁶ Folytatását, végső kimenetelt aztán ennek a javaslatnak, ennek az ügynek sem találjuk.

1948 második felétől Zsiros József amerikai szolgálatairól alig van tudomásunk. A Hope College honlapján olvashatjuk, hogy 1951-ig volt az intézmény „vendégtanára”.¹⁰⁷ A történeti hűség kedvéért feltétlenül megjegyzendő tény, hogy az 1951-es tanév végén már ha akart, sem térhetett haza a pataki teológiára, miután egyházzsugorítás címén éppen megszüntették! 1952-től tehát, Amerikában maradván, gyülekezeti lelkipásztorként szolgált tovább. 1952-ben a Wisconsin állambeli Racine, majd 1954-ben a Toledói Magyar Református Egyház (Ohio) választotta meg lelkipásztorának.¹⁰⁸ 1959-ben a Hope College visszahívta, s 1959–68 között megadatott neki, hogy visszatérjen „első szerelméhez”:¹⁰⁹ végre görög nyelvet taníthatott.¹¹⁰ Oktatói munkájából nyugdíjba vonulva, 1969-től haláláig a Flinti Magyar Református Egyház (Mich) lelkipásztorként szolgált.¹¹¹

Újszászy Kálmán, a Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények igazgatója, Zsiros József egykori teológustársa, majd tanárkollegája 1964 őszén meghívást kapott a Hope College-tól, a chicagói és az Illinois állambeli Oak Brook református közösségektől. Amerikai útjára egy évvel később, 1965 őszén került sor. Útinaplója ugyan nagyon nehezen olvasható, de az kiderül belőle, hogy november 26. és 30. közötti négy napot Holland városában, mások mellett Zsiros Józseffel töltötte. Az útinapló semmilyen feszültségről nem árulkodik, sokkal inkább barátinak, testvérinek és szolgatársának tűnik. Újszászy Kálmán vendégeskedett a Zsiros családnál, együtt mentek Zsiros József gyülekezetébe és a Hope College-ba.

Zsiros József 56 évi szolgálat után, 80. életéve betöltésével, 1980. június 1-jén vonult nyugdíjba.¹¹² Röviddel ezután, 1980. október 25-én halt meg a flinti Szent József kórházban. Október 29-i temetésén Parragh Dezső püspök angolul, Nagy Lajos püspök magyar nyelven hirdette az ígét, utóbbi a pataki diákok nevében is búcsúzott tőle. Eugene Osterhaven a Hope College nevében mondott búcsút.

¹⁰⁵ Jegyzőkönyv az Igazgatótanács 1949. július 7-i üléséről. Igazgatótanácsí jegyzőkönyvek, 1947–1952, SRKTGy Levéltár.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Ld. <https://hope.edu/library/joint-archives-holland/collections/finding-aids/records/guide.txt> (utolsó letöltés: 2019. 03. 18.)

¹⁰⁸ VITÉZ: i. m.

¹⁰⁹ BERETZ: i. m.

¹¹⁰ Ld. <https://hope.edu/library/joint-archives-holland/collections/finding-aids/records/guide.txt> (utolsó letöltés: 2019. 03. 11.)

¹¹¹ BENKE György – PÓLOS László – SZABÓ Csaba (szerk.): *Pataki tanáraink 1931–1952*, Sárospatak, For You Bt., 2005. URL:https://library.hungaricana.hu/en/view/SarospatakiSKkiadvanyok_2005_PatakiTanaraink1931_1952/?query=pataki%20tan%C3%A1raink&pg=4&layout=s (utolsó letöltés: 2019. 03. 15.); VITÉZ: i. m.

¹¹² *Bethlen Naptár* 1981, 87–88.

Vitéz Ferenc, egykori tanítványa a pataki iskolakertből, a Lorántffy szobor tövéből küldött hazai földet sírjára.¹¹³

Mit jelenthetett az egykori hernádszentandrászi szegényparaszt fiúnak, a pataki diáknak, a cserkésznek, a magyar református lelkipászornak, pataki teológiai professzornak az a közel három és fél évtized és az a nagyságrendileg 7.500 km távolság, amit talán saját döntéséből, talán kényszerűségből, esetleg a kettő ötvözetéből töltött távol szülőföldjétől és Sárospatakról? Ezt röviden, de lényegre törően fogalmazta meg az, aki személyes kapcsolatban állt vele amerikai évei alatt, aki tanítványként, szolgatársként, barátként jó ismerője volt: „*harminchárom évig távol él[t] Pataktól, de lélekben sohasem szakad[t] el tőle, élete Rodostójától mindig hazafelé zokog[ott] szeretett Alma Matere felé.*”¹¹⁴

Külön kutatás témája lehetne, de legalábbis feltétlenül elgondolkodtató, hogy mikor, milyen körülmények között, miért vette fel neve elé Zsiros József az Árvai előtagot. A Bethlen Naptárak már Árvai–Zsiros Józsefként említik, a róla írt nekrológok szintén ezt a formát használják. Talán a szülőföldtől, a pataki kollégiumtól, szeretett népétől való elszakíttottságát szerette volna kifejezni ezzel is. Nagy Lajos püspök nekrológiájában úgy fogalmazott, hogy Zsiros József zúgolódás nélkül ismételte egész életében azt az ígét, ami nem melleleg a Kollégium nagy pártfogójának, I. Rákóczi György fejedelemnek is a jelmondata volt: „*nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.*» *Egész élete ennek az ígének az illusztrációja volt.*”¹¹⁵ Végigtekintve ezt a rendkívüli 20. századi életutat, és abból néhány mozzanatot talán jobban megértve, egyet érthetünk a sorok írójával.

¹¹³ VITÉZ: i. m.

¹¹⁴ NAGY Lajos: i. m., 190.

¹¹⁵ Uo.

SZEMLE

NAGY KÁROLY ZSOLT
GYŐRI ISTVÁN

Willem Blaeu által metszett térkép 1644-ből

CZINGEL Szilvia: Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében, Bp., Corvina, 2018 (ISBN 978 963 13 6541 2), 303 oldal, térkép mellékletekkel, 43 fekete-fehér fényképpel.

Nagy Károly Zsolt

AZ ÉLET KÖNYVE

Hiánypótló, s minden kétséget kizáróan páratlan kötettel gazdagodott a 2018. év végén a magyar néprajzi irodalom. Czingel Szilvia – önmeghatározása szerint néprajzos-kulturális antropológus – a magyarországi zsidóság vallásgyakorlatának meghatározó sajátosságait „alulnézetből”, vagyis nem a vallási törvények, hanem a mindennapok vallásgyakorlata felől bemutató és elemző kötete egyrészt azért páratlan, mert valóban nem jelent még meg magyar nyelven hasonló, a magyar nyelvű zsidóság vallási néprajzát átfogóan bemutató, elemző munka. Ahogyan arról a Szerző is említést tesz, mindeddig „nem született olyan összefoglalás a néprajztudományon belül, amely a zsidó hagyományanyaggal kapcsolatban nem csak egy-egy folklórjelenség bemutatását vállalta, hanem összefüggő rendszerben, a magyar népi kultúra részeként ismertette volna a holokauszt előtti Magyarországon élő vidéki zsidók életmódját, hagyományait.” (13–14.) Mi ennek az oka? A Szerző – talán egy kicsit nagyon is – rövid tudománytörténeti összefoglalójában első sorban a néprajztudomány hangsúlyainak 19. századi alakulását látja a háttérben. A néprajztudomány intézményesülésében kulcsszerepet játszó Magyar Néprajzi Társaság szakosztályi struktúrájának alapját ugyanis a „népfajok szerinti” felosztás határozta meg, a zsidóság helyét azonban ebben a felosztásban nem találták meg, hiszen a korabeli felfogás a zsidókat nem nemzetiségnek, hanem felekezetnek tekintette. A zsidóság etnikai szempontú megközelítését ugyanakkor az is akadályozta, hogy egy ilyen meghatározásban a társadalmi integráció akadályát vélték felfe-

dezni, mindkét oldalon. Ezek a tényezők minden kétséget kizáróan meghatározó módon befolyásolhatták a kiinduló helyzetet, ugyanakkor nem magyarázzák azt, hogy az elmúlt több mint egy évszázad folyamán lényegét tekintve miért nem változott meg érdemben ez a szemlélet, kivált, hogy más tudományágakban – a vallástudomány, judaisztika, történettudomány – születtek átfogó művek a témában. A kérdés azért is izgalmas, mert a néprajz mellett az azzal Magyarországon igen szoros kapcsolatot mutató – és a Szerző által is művelt – kulturális antropológia területén is hasonló a helyzet. A kérdés megválaszolása nem a jelen szöveg feladata, a recenzens legfeljebb annak a reménységének adhat hangot, hogy a Szerző e téren elvégzett kutatásának eredményei is mielőbb olvashatóak lesznek, hiszen kétségtelen, hogy a magyar néprajz tudománytörténetnek egy fontos hiátusával állunk szemben, aminek kutatása e tudomány szemléletmódjának alakulásával kapcsolatosan is hozhat új eredményeket.

A kötet, alcíme és a Szerző meghatározása szerint is, vallási néprajz, azonban úgy a feldolgozott forrásanyag, mint a feldolgozás szemlélete és módszertana a művet inkább a vallásantropológia felé közelíti. A kötet különlegességét az imént említettek közül talán leginkább feldolgozott források alapozzák meg. A szerző a Centropa Alapítvány munkatársa, mely szervezet elsődleges „célja a közép- és kelet-európai zsidók mindennapi életének dokumentálása a 19. század végétől a 20. századon át egészen napjainkig”. (10.) Az alapítvány munkatársai – köztük a Szerző is – az elmúlt években több mint kétszázhusz 1910–1935 között született magyarországi és magyar ajkú határon túli zsidó származású személlyel készítettek életútinterjút, melyek során felhasználták az interjúalanyok családi fényképeit is, így a szövegek mellett több mint ötezer fotográfia és dokumentum került archívumukba. Az így létrejött komplex anyag – melyet az alapítvány online formában szabadon kutathatóvá is tett – képezi a kötet alapját, s a Szerző ezekből válogatta ki a vallásgyakorlat összefüggésében releváns adatokat. A felhasznált anyag tehát jelentős mértékben különbözik a vallási néprajz területén megszokott forrástípusoktól, ugyanakkor kiváló lehetőséget ad arra, hogy a vallási jelenségeket a kultúra egészét átfogó jelentésrendszer részeként, „működés közben” vizsgálja a Szerző, s ne csupán önmagukban, ettől a kontextustól többé-kevésbé elszakítva. Az interjúk során rögzített elbeszélések vizsgálata ráadásul nemcsak az olyan kérdésekre adhat választ, hogy milyen dolog zsidónak lenni, hogy miként viszonyulnak a mindennapi vallásosság gyakorlatai a vallási törvényekhez, hanem az is tetten érhető általuk, hogy milyen szerepet tölt be az egyéni élettörténeti reflexiókban, az egyéni – s tudjuk, számos traumát hordozó – sorsok értelmének keresésében a vallás. Ez utóbbi szempont ugyanakkor viszonylag ritkán jelenik meg a műben, ami annak ellenére is kis hiányérzetet teremt az olvasóban, hogy a Szerző vállalása szerint sem egy újabb holokauszt-kötetről van szó. Ahogy a Szerző az egyik interjúalany megjegyzésére hivatkozva meg is állapítja: ez a kötet nem arról szól, hogy a vidéki zsidók hogyan haltak meg, hanem arról, hogy miként éltek.

A Szerző ennek a vallás által nagyon erősen meghatározott életnek öt dimenzióját tárgyalja. Az első fejezet a zsidó rituális fürdő, a mikve vallási és mindennapi szerepeinek, értelmezésének különböző aspektusait tárgyalja. Ez a választás első látásra

meglepi az olvasót, hiszen azt gondolná, hogy a nyugalomnap, az ünnepek vagy a zsidó ember életét tagoló átmeneti rítusok vallási értelemben fontosabbak lehetnek, s így azt is várná, hogy ezek valamelyike lesz majd a nyitó fejezet. A szöveget olvasva azonban egyrészt gyorsan kiderül, hogy a mikve a vallásos zsidó életnek nem csupán a legitimebb, hanem olyan helyszíne is, mely a tisztasági törvényekben játszott szerepe okán összeköti a szakrális és profán világot. Az ugyanis, hogy „egy zsidó ember rituálisan tiszta vagy tisztátalan-e, központi kérdés, ami szabályozza részvételét a mindennapokban és a rítusokban”. (17.) A mikve így az elkülönülés, a szimbolikus határok legfontosabb szimbóluma, s innen érthető, hogy a zsidó közösségek számára sokszor fontosabb volt, mint a zsinagóga. A fejezet fontosságát azonban nemcsak a tárgyalt probléma központi jelentősége adja, hanem az is, hogy ez a kötet talán legerősebb szövege, melyben a Szerző tudományos módszertana és stílusa is teljes fegyverzetében lép az olvasó elé. Czingel nagyon komplex módon mutatja be a mikve vallási és profán szerepét, egészen pontosan azt a sajátos lebegést, ami e két dimenzió között a mikvével kapcsolatos cselekvéseket, attitűdöket jellemzi a zsidó kultúrában. A tárgyalás szempontrendszere, tematikája az interjúkból kirajzolódó tematikát követi, s ezt egészíti ki a Szerző olyan kérdésekkel, melyek ezekből hiányoznak, melyeket ezek elhallgatnak, melyek azonban társadalomtudományi szempontból nagyon is relevánsak. Így emeli be például az elemzésbe a mikve és prostitúció kapcsolatának kérdését is, ami szintén nem várt téma egy zsidó vallásnéprajzi kötetben. Ez a széles látókörű, problémakerülőnek egyáltalán nem nevezhető megközelítés azután a könyv többi fejezetét is jellemzi: a kóser étkezéssel foglalkozó második, a nyugalomnappal kapcsolatos harmadik, az átmeneti rítusokat tárgyaló negyedik, az ünnepeket elemző ötödik és a zsidó nők társadalmi szerepét tárgyaló hatodik fejezetben egyaránt visszaköszön.

A mikve-fejezet kiemelt szerepét a kötetben azonban nemcsak a téma, hanem a megformálás is indokolja. Ebben a fejezetben alkalmazza ugyanis a Szerző legerősebben és talán leginkább zavarba ejtően azt a nagyon újszerű és a téma irodalmában nagyon szokatlan, őszinte és a zsidó vallási élet, vallási tapasztalat intimitásaiba is bepillantást engedő megközelítésmódot, amely a kötet egészét meghatározza. A Szerző nem elégszik meg azzal, hogy a mikve kulturális, társadalmi, vallási, higiéniai dimenzióit a tudományos objektivitás távolságtartásával egymásra vetítve tárgyalja, hanem például a rítus ismertetésén és a „mikveélmény” tematizálásán keresztül úgy közelíti meg a zsidó nők rituális tisztaságának problémáját, hogy egészen közel viszi magát az olvasót is a mikve lényegéhez. Annyira közel, hogy az olvasónak szinte pirul az arca, de ez a közelség, ez az intimitás mégis végig megőrzi szakrális karakterét.

Ez a nagyon sajátos megformálás az, ami Czingel Szilvia kötetét a néprajztudományban elfoglalt helyén túl is egyedivé, szinte páratlanná teszi. Ritkán fordul elő ugyanis az emberrel, még szakmabelivel is, hogy egy néprajzi könyvet ne tudjon letegni. Ez azonban egy ilyen kötet. Egyszerűen magával ragadja az olvasót. Az interjúk által felkínált belső hang és a külső források által megteremtett távlati perspektíva, az intim tárgyközelség és a társadalom- és művelődéstörténeti kontextusok bemutatásának ráközelítő-eltávolító mozgását váltogatva úgy teszi élményszerűvé a zsidó

vallási élet – vagy jobb talán így fogalmazni: a vallásos zsidó élet – mindennapjait és ünnepeit, hogy közben az olvasóban szinte észrevétlenül számolja fel a zsidó kultúra annyira elterjedt, egzotizáló megközelítéséből fakadó kliséket és idegenségérzetet.

Czingel Szilvia kiváló kötete a nem zsidó olvasók számára kétségtelenül revelatív olvasmány. Módszertanilag jól átgondolt, elméletileg megalapozott munka, ugyanakkor nem erőlteti az olvasóra saját tudományos háttérapparátusát a *Szerző*, így a néprajz, kulturális antropológia területén laikus olvasó számára is fogyasztható, sőt élvezetes szellemi táplálékot jelent. Sőt, ennél jóval többet. Napjainkban, amikor a közéleti diskurzusokat inkább a bármilyen értelemben vett másik kultúrával szembeni ellenállás, az eltávolítás technikai határozzák meg, a közbeszédet telítő sztereotípiáktól egyre áporodottabb, a gyűlölködéstől pedig egyre fojtogatóbb a bennünket körülvevő szellemi légtér, különös jelentősége van az ilyen könyveknek, melyek a megértésre, a távolságok felszámolására helyezik a hangsúlyt. A kötet így nem csupán egyéni tanulmányozás céljára, de kiválóan használható középiskolákban vagy a felsőoktatásban is olyan foglalkozások, illetve kurzusok során, melyek a zsidó kultúra élményszerű megismerésén keresztül igyekeznek felszámolni az előítéleteket, megmutatva, hogy mit jelent másvalakinek lenni, mint mi. A kötetet különös haszonnal forgathatják a keresztyén felekezetek papjai és lelkészei is, hiszen a törvény szerinti élet egy egészen különleges perspektívából tárulhat fel előttük.

Οι αγιοι τοποι, ed. ΚΑΔΑΣ, Sotirios, Athén, Kapon, 1998 (ISBN 978-9607254597), 224 pp.

Györi István

EGY BIZÁNCI ZARÁNDOKKÖNYV TANULSÁGAI

Az újgörög nyelvű, nagyon szép kivitelű könyv 1998-ban Athénban a Kapon kiadónál jelent meg. A/4 méretben 224 oldal, több színes képpel és reprodukcióval. A szerző, Sotirios Kadas a thesszaloniki Arisztotelész Egyetem filozófiai karának tanára, szakterülete a bizánci kor története, ismert könyvgyűjtő, jelentős gyűjteménye van a kéziratos zárandokkönyvekből, ebben a könyvben egy előtanulmány kíséretében 21 kódexet mutat be, ezek egy része a saját gyűjteményéből, a többi pedig ismert bizánci könyvtárakból, az athoszi kolostori könyvtártól kezdve a szentpétervári akadémiai könyvtáron át több nemzeti gyűjteményig (ezek közt pl. Párizs, Athén Szófia és Bukarest is képviselve van).

A könyv teljes címe: *Οι αγιοι τοποι εικονογραφηνα προσκυνηταρια 17ου–18ου αι*, azaz '17–18. századi képes zárandokkönyvek'. Fontos a cím értelmezése. A *προσκυνηταριον* az Újszövetségből is ismert *imádkozik* igéből képzett főnév, a szerkezet második része pedig főnévképző mindig a cselekvés helyét jelenti, pl. *θυσιαζω* – *θυσιαστεριον* 'áldozik – áldozóhely' azaz oltár, ennek analógiájáéra a fenti szó az imádság helyét jelenti. A bizánci időben terminusként azokat a helyeket, ahol a zárandokok imádkoznak, így különösen a Szentföldön még Helena császárné által a 4. században megjelölt helyeket, Jézus földi életének fontos helyszíneit – ezek közül is kiemelkedik születésének és halálának, sírjának emléktemploma.

Az *εικονογραφηνα* jelentése: képekkel leírt. Tehát a képek nem szemléltetésként szerepelnek, hanem ezek az információhordozók. Vagyis a kép a lényeges, a magyarázó szöveg csak kiegészítés. Kérdezhetnénk, miért nem nyomtatták ki ezeket a zárandokkönyveket.

Egyrészt a könyvnyomtatás tipikusan nyugat-európai találmány, ott is a reformáció után terjedt el igazán, de a görög orthodox világ elzárkózott az átvételétől. Az egyházi iratokat egészen a 20. század kezdetéig csak szerzetesek másolhatták, mert az ikonfestéshez hasonlóan spirituális tevékenységnek számított, amihez lelki koncentrációra és felkészülésre van szükség. Ehhez jött még a nyugatiakkal szembeni általános ellenszenv. Amikor a negyedik keresztes háború során 1204-ben a velenceiek által vezetett nyugati csapatok elfoglalták Bizáncot, olyan pusztítást végeztek, annyi pótolhatatlan értéket, templomi berendezést, könyvtárat semmisítettek meg, hogy a mai napig a nyugatiakat jelentő, mai kiejtéssel *i frangi*, azaz „a frankok” a görögök számára olyan rosszul csengő kifejezés, mint nekünk a tatárok.

Másrészt a zárandokok többsége inkább tehetős ember volt, hiszen az utazás akkor is nagyon drága dolog volt, így a zárandokkönyveknél is inkább a jobb minőségre törekedtek, vékony pergamenre, bőrkötésben, drága festékekkel készültek. Egy-egy itt bemutatott és reprodukált kódex elkészítése egy másoló többhavi, esetleg egyévi munkája lehetett. A színezett miniatúrák igazi mérnöki munkák, a helyszínen készült pontos vázrajzok alapján sablonokkal készülhettek, annyira párhuzamosak az oszlopok, olyan szabályos körívek a boltozatok, annyira egyformák a függőlámpák. Számunkra furcsa módon ugyanis a templomoknak nem az alaprajzát festették meg, hanem az épület metszeti képét, így pontosan látszik az épület szerkezete. Van, ahol megszámlálhatók a belső lépcsőfokok és a fal kváderkövei.

A bemutatott kódexek átlagos mérete 21x16 cm, amitől néhány esetben a lapméret egy cm-t eltér, erre került legtöbbször négy kép, így ezek igazi miniatúrák voltak (*μικρογραφίες*). Számunkra nagyon érdekes a könyvben utolsóként bemutatott kódex a szerző saját gyűjteményéből, ami két dologban is különbözik a többitől, egyrészt, mivel ebben csak kevés kép van, itt a képek tényleg csak a szöveget egészítik ki, a szöveg nagyon jól olvasható. Az 1748-ban készült könyv feltűnően jó állapotban fennmaradt, a sorok egyenletes hosszúak, egy sorba mindig egy félmondatnyi került, ebből arra lehet gondolni, hogy inkább kolostori használatra készült. Szokásban volt, hogy az ebédnél felolvastak a mártírok életéből vagy a szentföldi zárandokkönyvekből, így ez a leírás hasonlít leginkább a modern útikönyvekhez, szemléletesen leírja az épületeket és a hozzájuk kötődő fontosabb eseményeket.

A következőkben bemutatok pár szakaszt részletesen. Az idézeteket bekeretezve találjuk.

A zárandokkönyv bevezetője

Halljatok mindnyájan, kegyes keresztyének, férfiak és nők, kicsik és nagyok erről az utazásról, ami a szent helyekre történik, ahol járt a mi Urunk és az ő anyja, a mindenkor szeplőtelen Istenszülő és mind a szent apostolok és az Istent képviselő próféták. Mindezeknek gyökere és feje a szent Jeruzsálem, amit a mi Urunk a nagy király városának nevez az evangéliumban. De nem csak a város mondatik szentnek, hanem a környék és az egész terület, ami az Ószövetségben ígéret földjének nevezetik. Erről mondja az Úr a próféták szája által, hogy „mézzel és tejjel folyó

föld”, itt aztán eljön minden nép és törzs, keletről és nyugatról és minden helyről, és nagy hittel imádkoznak, nem csak orthodoxok, de heretikusok is, sőt, istentelenek is mindenfelől. Ez a város magas helyen van a föld közepén, ahogy Dávid próféta mondja: Isten, a mi királyunk az idők elején üdvösséget készített a föld közepén.¹

Kommentár: A kezdősor megszokott formula volt a szentek élettörténetében, ebben megegyezett a nyugati egyházzal, ahol a *venite et videte* formulával kezdődtek. A szerző szinte kézen fogja a hallgatókat, és úgy vezeti őket a szent helyekre, aminek a csúcspontja a jeruzsálemi látogatás. A bizánci szóhasználat szerint az az orthodox, aki a bizánci pátriárka egyházába tartozik. A heretikusok a Szentháromságot elfogadó más keresztyének, például a frankoknak nevezett nyugati (latin egyház) tagjai. Az „istentelenek” a törököket és arabokat jelöli. Ők nem csak statiszták: az ide érkező zarándokok felsorolása a hely jelentőségét hangsúlyozza, amiből az olvasó érezheti, hogy fontos helyre fogják kalauzolni.

Legfontosabb zarándokhely volt a Feltámadás temploma. Jellemző különbség, hogy a templom nyugaton elterjedt neve ma is a Szent sír temploma, keleten a Feltámadás temploma. Ennek oka, hogy nyugaton a passió és a sírbatétel volt a fontos (*sepulchrum*), keleten a feltámadás és az ebből fakadó húsvéti öröm. A húsvétot a görögök ma is hajnali tűzijátékkal ünneplik a szombaton éjfélkor kezdődő liturgia után. Mindmáig élő szokás, hogy a pap az oltárról gyertyát gyújt, és ezt adja a népnek, míg az egész templomtér ki nem világosodik. A templomból az emberek azzal az érzéssel mennek haza, hogy minden jó, ha a vége jó, és ha a vége jó, hiszen Krisztus a *pantokrator*, aki legyőzte a halált. Az orthodox egyházban a húsvét az év csúcspontja, így nem véletlen, hogy a zarándokkönyv is leírja, hogyan szokták Jeruzsálemben ünnepelni. Eszerint a pátriárka bement a szent sírba, az ott égő lámpánál gyertyát gyújtott, majd erről adta tovább a húsvéti fényt a népnek, míg végül az egész templom és udvar fényben ragyogott. Még érdekesebb, hogy a könyv leír egy csodát is. Ezt mutatjuk be végül.

A török időben a hatóság félt, hogy nem tud kezelni ekkora tömeget. Amikor a törökök megtiltották ezt a húsvéti szokást, egy alkalommal mégis sikerült megtartani a húsvéti kivilágítást.

¹ ακουσατε παντες οι ευσεβεις χριστιανοι, ανδρες τε και γυναικες μικροι τε και μεγαλοι ταυτην την διηγησιν, η οποια διηγεται δια τους αγιους τοπους οπου περιπατησες ο κυριος ημων ιησους χριστος και η παραχταντος αυτου μητηρ, υπεραγια θεοτοκος και παντες οι αγιοι αποστολοι και οι θεηγοροι προφηται και τωτων η ριζα και το κεφαλαιον υπαρχει η αγια πολις ιερουσαλημ, την οποια και ο κυριος ημων ονομζει πολις του μεγαλος βασιλεως ες τω ευαγγελιω. ουχι μονοναυτη η πολις λεγεται αγια, αλλα και τα περιχωρα και ο τοπος αυτης, ο οποιος ονομαζεται εις την παλαιαν διαθηκη γην της επαγγελιας. περι αυτης ειπεν ο κυριος δια στοματος προφητων „γη θεουσα μελι και γαλα”. αυτου λοιπον ερχονται παν γενος και φυλη απο ανατολων και δυσμων και παντος κοσμου τρεχουσι και προσκυνουσι μετα μεγαλης πιστεως, ου μονον ορθοδοξοι αλλα και αιρετικοι και ασεβεις εκ παντος τοπου. αυτη λοιπον η αγια πολις ειναι εις τοπον υψηλον εις την μεσην της γης ως λεγει ο προφητης δαβιδ ο θεος βασιλευς ημων προ αιωνων ειργασω σωτηριαν εν μεσω της γης.

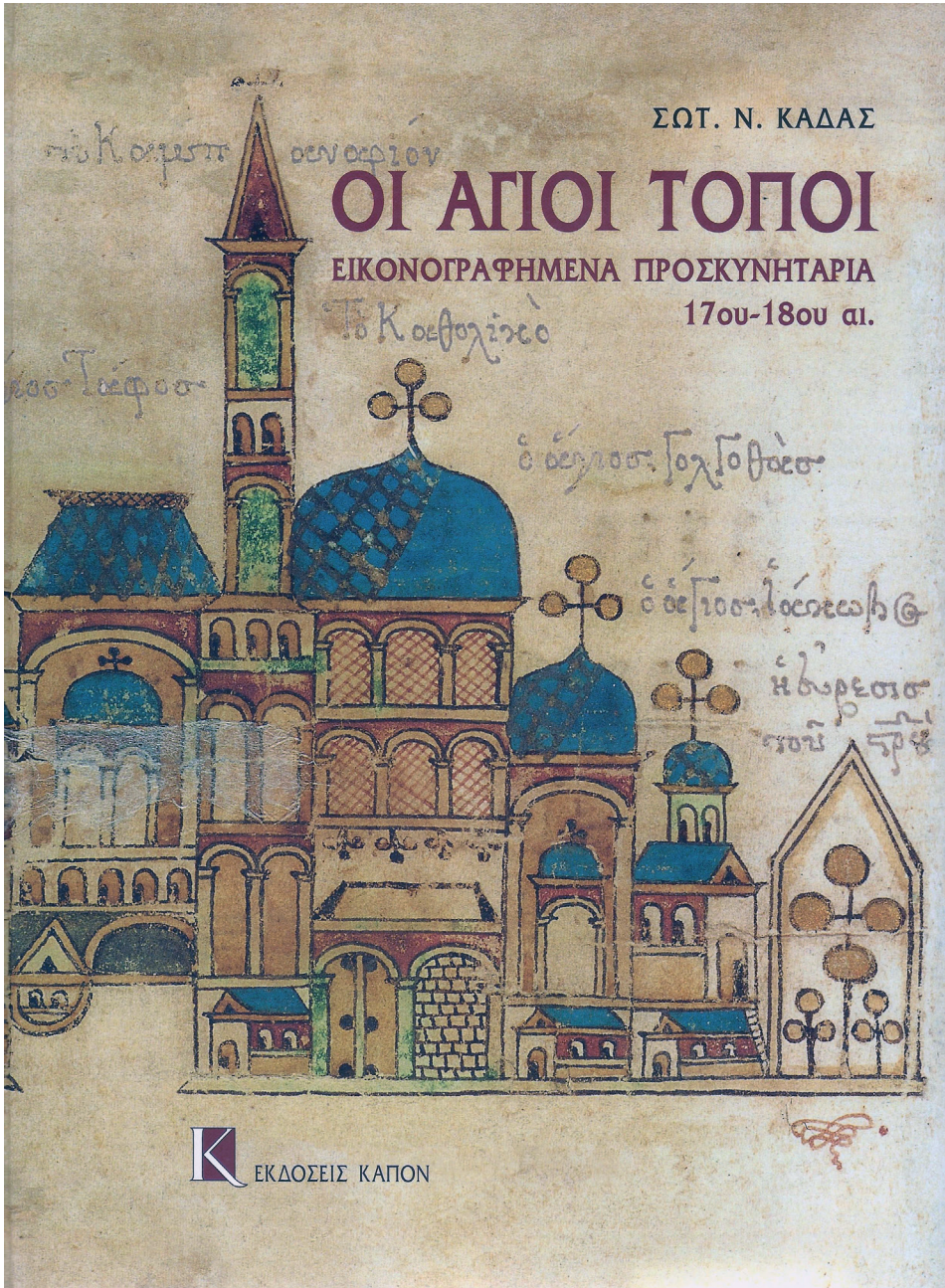
A szent fény csodájáról

Beszélik, hogy abban az időben a hatalmon levők nem engedték meg, hogy a pátriárka bemenjen az orthodoxokkal a templomba, és a szokás szerint megünnepelje a húsvétot, akkor a pátriárka nagyszombaton megállt a templom udvarában. Már este volt és igen megszorodva teljes szívből imádkoztak az Úrhoz. A pátriárka bement szent Heléna trónjára az oszlophoz, és könnyek között imádkozott: a te emberszeretetedért, Urunk, Istenünk! Akkor megrepedt az oszlop, előjött a szent fény, odafutott a pátriárka, meggyújtotta a magával hozott gyertyákat, akkor a nép is átvette a lángot a pátriárka kezéből. Mikor a törökök látták a csodát, megnyitották a szent kaput, és a nép bement a templomba, és megtartották a húsvétot a szokás szerint. Van néhány szög leerve a földre a kapu előtt. Egy táblára is fel van írva ez az esemény arab betűkkel az itt történt csoda emlékezetére.²

Kommentár: Feltűnő, hogy az eset elbeszélése jelen időben történik. Már az evangéliumokban is megfigyelhető, hogy a példázatokban a múlt idejű elbeszélés sokszor átvált jelen időre, amikor váratlan fordulat következik be,³ ezt a hagyományt a keleti egyház megőrizte a mártíráktáknál, és itt is ezt találjuk. A török hivatalnokok azért voltak ott a templom udvarán, hogy ellenőrizzék a tilalom betartását, szükség esetén fegyverrel megakadályozzák, de nép bízott abban, hogy lesz húsvéti világítás, ezért mindenki hozott gyertyát magával. A nagy feszültségben a tömegben valaki kimozdíthatta a szentélyt elválasztó ikonosztázion egyik oszlopát. Az oszlop meghasadása ugyanúgy van kifejezve, mint Jézus halálakor a templomi kárpit kettéhasadása (εσχισθη), így elérhetővé vált a szentélyen mindig égő lámpás, a pátriárka a pillanatnyi zavart kihasználva nem a sírban égő örökmécsesből, hanem a szentély lámpájából gyújtotta meg a gyertyáját, és adta tovább a fényt a népnek. A sok száz vagy ezer gyertyától megvilágosodó éjszakai templomudvar olyan hatást tesz a törökökre, hogy az egész isteni csodának tartják, és ők engedik be a népet a templomba, sőt, segítik a húsvét megtartását. Ezzel a történet vége egybecseng a Dániel könyvében leírt csodával, ahol egyenesen a babiloni király rendeli el, hogy Izráel Istenét kell imádni.

² περι του αγιου φωτος του θαυματος λεγουσιν οτι τος καρρον εκειδεν αφηκαν τον πατριαρχην εκεινοι οι εξουσιασται ινα εισελθη μετα τους ορθοδοξους εις την εκκλησιαν καμουςιν την πασχα κατα την συνηθειαν. τοτε ο πατριαρχης εσταθη εξω της εκκλησιας εις την αυλην τω μεγαλω και αγιω σαββατω με τον λαον, ηδη προς εσπερας. μεγαλης ουν λυπης γενομενης επαρακαλου τον κυριον ολοψυχης και ο πατριαρχης ανεβη εις τον θρονον της αγιας ελενης πλησιον μιας και προσευχομενος νετα δακρυων · ω της φιλανθρωπιας σου, δεσποτα θεος. εσχισθη η κολωνα και ευγηψακε το αγιον φως και εδραμεν ο πατριαρχης και αναψεν τα χειρα οπου εβασταν εις χειρας αυτου. μετα ταυτα αναψεν και ο λαος εκ των χειρων του πατριαρχου. ιδουντες δε οι τουρκι το θαυμα ανοξαν την αγιαν πορτα και εισηλθεν ο πατριαρχης με τον λαον και εποιησαν την εορτην του πασχα κατα την εορτην. ειναι και τινανα καρψια καρφωμενα εις της γης εμπροσθεν της αγιας πορτας απο το κιρον εκεινον. ειναι και ες μιαν πλακα η υποθεσις αυτη γεγραμμενη των αραβων γραμματα εις ενθυμησιν του γενομενου θαυματος.

³ Győri István: A praesens historicum szerepe a tíz szűz példázatának megértésében, in ADORJÁNI Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Tökés István kilencvenedik születésnapjára*, Kolozsvár, 2006, 129–134.

Sárospataki Füzetek – Stíluslap

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előfordulásakor minden azonosító adatot és az idézett oldalszámot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúráásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címeket kurzívval kell szedni, de a szövegidézeteiket *nem* szedjük dőlttel.

A szöveg stílusa/formázás

A főszövegben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A lábjegyzetben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 10-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

A periodika műfajai / rovatai

Szerkesztői előszó

Igei ráhangolódás (*Oktass, hogy éljek!* rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy *Vita* rovatnak (terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre (terjedelme 10–12.000 n) érkező korreferátumokat (terjedelmük 8000 n) közlünk.

Közreadunk kisebb *Közleményeket* (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az *Idővonal* rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk a pataki történelem, a protestáns iskolatörténet jeles eseményeire, személyeire és alkalmaira, ünnepeinkre.

A *Szemle* rovat (terjedelme 4–6000 n) adja közre a recenziókat.

Hivatkozás

1. Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét KISKAPITÁLIS betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után **nincs** semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közéjük nagykötőjelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címléírás lezárásaként pont áll.

A, Könyvek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Magvető, 1975.

SZERZŐ: *Cím*, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: MILLER, Henry: *Baktérium*, Ford. BARTOS Tibor, Budapest, Európa, 1990.

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*, 1–3. kötet, Ford. GÖNCZ Árpád, Budapest, Európa, 2002.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kötetszám, *Kötet Címe*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: MÓRICZ Zsigmond: *Erdély*, 1. kötet, *Tündérkert*, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, *Sorozat*, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: HANKISS Elemér: *Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012*, Budapest, L'Harmattan, *Ars Sociologica*, 2012.

B, Gyűjteményes kötetek esetében

SZERKESZTŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, Gyűjteményes kötetekben megjelent írások esetében

SZERZŐ: Cím, in SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, Folyóiratok esetében

SZERZŐ: Cím, *Folyóirat neve*, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: MIHÁLYI Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, Heti- és napilapok esetében

SZERZŐ: Cím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Oldalszám.

Példa: VÁRADI Ferenc: Hiteles példákra vágyva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

SZERZŐ: Cím, Alcím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Oldalszám.

Példa: P. SZABÓ Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, Elektronikus források esetében

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.).

Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

KÖNTÖS László: Ügynök voltál? *reposzt.hu*, 2017. 05. 14. URL: <http://reposzt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

2. Hivatkozás rövid lábjegyzetben

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

SZERZŐ: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

SZERZŐ: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. MÓRICZ: *Erdély*, 26.

Pl.2. MIHÁLYI: *Költészet és valóság*, 972.

3. Jelölések használata a hivatkozásban

- Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.
- Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.
- Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyköötőjel van.
- Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzendóak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézetben belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

4. Rövidítések

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd
o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgymint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő

5. Angol nyelvű rövidlet (*abstract*) készítése

Az angol rövidlet (*abstract*) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

Bolvári-Takács Gábor, PhD, dr. hab. egyetemi tanár (MTE, Budapest)

Bujtás László Zsigmond, dr. univ. Inscriptiones Alborum Amicorum projekt főmunkatárs (SZTE)

Csorba Dávid, PhD főiskolai docens (SRTA), tudományos főmunkatárs (KRE)

Engyh Sándor, PhD, dr. hab egyetemi tanár (SRTA)

Fekete Ágnes, PhD református lelkipásztor (Budapest)

G. Fáy Tünde zenetanár, családtörténet-kutató (Budapest)

Gönczy Anna teológus hallgató (SRTA)

Gurka Dezső, PhD főiskolai tanár (Gál Ferenc Főiskola, Szarvas)

Győri István, PhD egyetemi tanár (SRTA)

Homoki Gyula teológus hallgató (SRTA)

Kádár Tamás György teológus hallgató (SRTA)

Kinde Zsófia teológus hallgató (SRTA)

Kurucz György, PhD, dr. hab., CSc egyetemi tanár (KRE)

Marozsák Dániel teológus hallgató (SRTA)

Miklós Tamás teológus hallgató (PTI, Kolozsvár)

Nagy Károly Zsolt, PhD református lelkipásztor, főiskolai adjunktus (SRTA), tudományos munkatárs (MTA BTK NTI)

Nyakas Gergő teológus hallgató (SRTA)

Pusztai Gábor, PhD, dr. hab. egyetemi docens (DE)

Szatmári Emília, PhD főiskolai adjunktus (SRTA)

Szepessy Mátyás teológus hallgató (SRTA)

Ugrai János, PhD, dr. hab. egyetemi docens (EKE)